

egész terén, tehát a hivatalok és hivatalos érintkezések nyelvéné is. Ebben az ország s így Kolozsvár elnémetesítése is benne volt. Legfelsőbb rendeletek, szigorú ellenőrzési szabályok igazolják ezt. Az iskolát hátrább, a maga helyén tárgyalom. Itt a hivatalok általi kísérletet ismertetem meg. 1785. decemb. 8. kelt, 1786. jan. 3. kihirdetett, később a kir. kormányzék által ugyanazon évi octob. 19. ismételt legmagasb kir. leiratban a tanácsnak meglevén rendelve: „hogy a mint a kir. kormányzék nov. 1-től kezdve rendeleteit német nyelven fogja kibocsátni: úgy elvárja, hogy a tanács is jelentéseit azon nyelven tegye, mint a mely meg van állítva, hogy a közdolgok azon folytattassanak.“ A tanács octob. 27. visszairt e tárgyban. „Megütődött szívök méltó fájdalomával kényszerítettnek vissza irni — így szól a felirat — hogy ámbár a felség minden parancsára utolsó csepp vérökig s véglehelletökig készek, de oly szerencsések lenni bármily szorgalom mellett sem tudhatnak, hogy a közdolgoknak a mondott nyelven folytathatására magukat alkalmasoknak nyilvánithassák, melynek gyökeres okait elhallgatják ugyan, de remélik, hogy a kir. kormányzék ezt nem az ő tunyaságuknak vagy hanyag igyekezetöknek, hanem inkább a német nyelv nehézségeinek s a mostani idők, valamint élemedett korok körülményeinek tulajdonítandja. Ezenkívül a megtanulásra kitűzött idő rövid, öök életök fentartása gondjaival vannak szerfelett elfoglalva; az utóbbi évek terméketlensége s innen következett szükségeik megszorodása is csaknem legyözhetlen akadályok jó szándékaik valósításában. Kérik azért, a kitűzött időnek a most felnövekedő ifjuság koráig atyai elhalasztását, a kiknek a német nyelvben való kimivelésére minden lehetöt el fognak követni.¹⁾ Bár decemb. 5. már készült a kolozsvári tanácsi irodákban német fogalmazvány,²⁾ egy évvel később 1787. jul. 5. a kir. kormányzék a felség azon május 18. kelt legmagasb elhatározását tudatta, hogy miután a németül nem tudó tisztviselők két évig hivatalukban meghagyattak, a kik azon idő alatt a német nyelvet meg nem tanulják, tulajdonítsák maguknak, ha hivatal nélkül maradnak;³⁾ nov. 29. ismét a felség azon legmagasb elhatározását közölte a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2350. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2384. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2615. sz.

kir. kormányzék: „hogy a kir. tábla és kir. kormányzék közt a levelezés legyen németül; a törvénykezési ügyeknek e nyelven folytatására még egy év adatott, t. i. 1788. nov. 1-ig, s minthogy a felség erre változhatlanul el van határozva, az oly tanácsosok és ügyvédek, a kik az elfolyt négy év alatt sem tanulták meg a német nyelvet, fogadjanak maguknak önköltségükön fordítót, lehet eleget találni; ezt igazságszolgáltatási ügyekben annál inkább meg lehet tenni, mivel az nem kíván nagy titoktartást; a nyelv kül szépségére sem kell felettebb ügyelni, csak az érthetőségre; a fordítók azonban legyenek megesketve a hallgatásra; e felett a németnek külön fogalmazványát is tegyék mellé.¹⁾ 1786. márcz. 26. a kir. tábla arról tudósította a tanácsot, hogy a felség febr. 14. kelt kir. leiratában meghatározta, hogy 1790. nov. 1-kezdvé a törvénykezés is merőben németül folyjon; tehát ezután minden törvénykezés és osztályos dolgokra, valamint ügyvédségre is csak olyanok alkalmaztassanak, a kik egyéb minősítvényeken kívül németül is tudnak.²⁾ Azon évi aug. 5. pedig a kir. kormányzék a császári felségnek jul. 10. kelt azon kir. leiratát közölte a tanácssal, melyben parancsolta, hogy mivel a törvénykezés folytatására az is szükséges, hogy az ügyvédek perirataikat a törvényszékeknél németül adják be, a kir. kormányzék hagyja meg a törvényszékeknél alkalmazott ügyvédeknek, hogy ha maguk németül írni nem tudnak, tartsanak maguk mellett jó német fordítókat; a kerületi és kir. tábla vizsgálja meg őket, a mely ügyvéd sem maga nem tud írni, sem fordítót nem fogad, minden egyéb érdemeire való tekintet nélkül haladéktalanul ügyvédi oklevelétől [*stallum agendi*] megfosztatik, jövőben pedig senkinek nem adatik, a ki németül nem tud. Hogy a felek zavarba ne jöjjenek s a régi ügyvédek hivatalukban megmaradjanak, megengedte, hogy perirataikat egyik oldalra németül, a másakra latinul írják.“³⁾ Mielőtt ez időhatár lejárt, nagy események a dolgoknak más rendét idézték elő... Jun. 14-n, tehát hat hónappal azelőtt az erdélyi udv. kancellaria a kir. kormányzék útján tudatta Kolozsvár város tanácsával: „hogy ezután a kir. leiratok és rendeletek latinul fognak kiadatni,

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2875. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3400. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3401. sz.

a tanács is tegye jelentéseit latinul; a külső törvényhatóságokkal és főhadi vezérséggel tartsák meg az 1780. előtti szokást.“¹⁾ . . . Erdély magyarsága s köztük Kolozsvár, az elnémetesülés örvényszéléről — hová az események sodorták — kimenekült.

Nagy és jótékony változást idézett elő Kolozsvár politikai életében az országgyűlés ott tartásának a fejedelem által elhatározása s a kir. kormányzéknek oda visszavitele. A tanács és százférfiak közgyűlése 1790. június 26. kérte a kir. kormányzékot mindkettőnek oda rendelése kieszközlésére, okul felhozva: „hogy Kolozsvár az országnak csaknem központján van, ott biztosabb a kormányzás, mint annak szélén, a közterheket ők is más városokkal egyenlőleg hordozzák; egy felsőbb kormányzó hatóság vagy bíróság sokat tesz a város külső tekintetére s boldog sorsba jutására; Kolozsvár régóta érzi azon balszerencsáját, hogy a főkormányzék nem ott székel, s az országgyűlések más városban tartatnak. Ez oknál fogva rendelt volt oda a felség egy vidéki törvényszéki táblát, de a minek immár vége van . . .“ A kir. kormányzék tudatta a tanácscsal, hogy jun. 27. megtette jelentését e tárgyban, s mihelyt lejő a kir. válasz, azonnal tudatja; már most is biztos tudósítás van azonban arról, hogy az országgyűlés ott lesz.²⁾

A politikai élet másik nyilvánulási tere a törvényhozás, ez uralkodó alatt szünetelt. Végső évében megígérte, hogy tart országgyűlést, de halála miatt szándékát nem valósíthatta. Két más fontos politikai jog gyakorlatát is megsemmisítette az alkotmányon kívüli kormányzás: a katona és adó megszavazását. Az adót, az ország közbejötte nélkül, rendeleti úton alkotott adórendszabály szerint, az egyéntől fölszedték vagy fölhajtották; a katonát kötéllal fogdosták, a nem emberies munkánál mint segédkező járulván hozzá a hatóság valamelyik közege, sőt maga is így állítván ki saját hadköteleseit . . . Mint a kort jellemző tény, gr. Teleki Ádám vidéki kir. biztosnak 1790. jan. 2. az újonczozás ügyében a kir. kormányzékhez tett jelentése némely részleteit is megemlítenedőnek látom: „A vármegyék készséggel megajánlották a kellő újonczok kiállítását — írja a kir. biztos — de nem

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 5308. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 5310. sz.

tartják czélra vezetőnek, hogy az évi hadjuttalékot hónaponként rendre sorozzák be, hanem e helyett két izben, és pedig a téli újonczállítást ajánlják, midőn az erdők kevésbbé kedvezők a megszökni akarókra nézve. Tapasztalták ugyanis, hogy nyáron a katonaságra alkalmas ifjak s velök mások is a befogástól féltőkben az erdőkbe menekültek. Ezért azt vélik, hogy nyáron a katonaállítás nemcsak hogy nem sikerül, de a földművelés is szenved, az ily ifjaknak az apai háztól, a szolgálknak uroktól eltávolozása által, minthogy az ilyeneket titokban szülőik s hozzátartozóik éllemezik elhagyatott rejtekhelyeiken. Az utazás sem oly bátoroságos ilyenkor ezek miatt, a kiket ugyszólván szükség kényszerit, hogy maguknak élelmet és útravalót szerezzenek. Ha pedig ezt a hatóság meg akarja gátolni, vagy őket sor elé állittatás végett befogni, a faluk dolgos népe közül nagy számu embert kell keresésökre felfogadni, a mi ismét a gazdaság és földművelés kárára esik. S a kiket elfogni és besorozni sikerül, mig a besorolási helyre érnek, elszökés ellen csak nagy számu kíséret örségével lehet biztosítani. Ezeknél fogva a kir. biztos az újonczozást két téli hónapban vélné megejtendőnek.¹⁾ Sajátságos világot vet ez e kor emberiségére, midőn azokat, a kiknek tiszte örködni az állam biztonsága fölött, vadonba kergeti a félelem, s a kiknek véröket kell ontani a hazáért, hazafi társai kötéllel fogdossák össze annak védelmére.

A törvénykezésben is hamar elmúlt nagy változások történtek. 1781. május 15. a kir. kormányzék tudatta a tanácscsal: „hogy a 3000 aranyat felérő vagy feljülhaladó, sőt azon alól levő ügyekben is lehet a felséghez folyamodni, ha az alsóbb törvényszékek egyike a fel-, másika az alperesnek adott igazat; egyebekben ellenben, ha a kereset nem megy ez értékig, az alsóbb bíróságok itelete pedig egyező, az 1757-ki 2. t.-cz. értelmében nem lehet felfolyamodni. Megjegyzendő, hogy a felfolyamodhatás eseteit a felség 1779. ápr. 28-ki kir. leiratában szoritotta volt meg.“²⁾ 1783. márcz. 12. kelt udvari rendeletben a kir. kormányzéknek s ez által a megyei és városi törvényhatóságoknak meghagyatott: „hogy ezentúl Erdélyre nézve a legfőbb feljülvizsgálati törvény-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 142. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1907. sz.

szék legyen a kir. kormányzsék, de kivétetnek: 1. az Approb. Const. II. r. VIII. czíme II. cikkében, ugy a Compil. Const. V. rész 27 Edictumában foglalt ügyek, 2. a nemességet bizonyító perek [*productio*], 3. a büntető perek, melyek felfolyamodás esetében eddig is legfelsőbb helyen határozottak el, 4. a behozott urbéri rendszer következtében a földesurak és jobbágyok közti tartozások iránt támadt ügyek, miket a felség különösen magának tartott fenn. A kir. kormányzsék ajánlata, hogy Kolozsvár és Maros-Vásárhely példájára a taxalis helyek ügyei elébb a kir. táblára vitesse-nek, s azután felebbezés útján a kir. kormányzsékhez, helyben hagyatott.“¹⁾ Azon évi jul. 16. kelt kir. kormányzséki rendeletben még részletesebben meghatározottak az udvarhoz felebbezés esetei.²⁾ 1783. octob. 18. a kir. kormányzsék tudatta: „hogy a régi törvényszékek november végén megszűnnek, az újak működése 1786. jan. 1. kezdődik meg. Első és legfőbb törvénykezési főlebbezési hatóság a kir. kormányzsék törvénykezési tanácsa [*senatus judicialis*], 2. a kir. tábla, mely két tanácsra oszlik, s ide jönnek Erdélyből mindenféle perek; 3. első bíróságok lesznek a continua táblák, a vármegyék új felosztása szerint, a kir. városok tanácsai, kiknek polgári és bűnügyekben az elnökkel együtt 4-n kell jelen lenniök; a pallós-jog eltöröltetett s a vád alatt levő foglyok a megyei törvényhatóságnak adandók át; első bíróságok továbbá a bányatörvényszék, a jobbágyokra nézve az uri szék, mezővárosok és kiváltságos helyek helyi tanácsai, de ezekben csak együttesen látják el az ügyeket úgy, hogy a megelégedetlen félnek joga lesz perét minden formaságokkal együtt a continua táblán kezdeni; 4. a continua táblák és városi tanácsok az eléjük adandó útasítás szerint állandóul helyt maradnak s igazságot szolgáltatnak. Minden másféle törvényszék megszűnik, csak a productionale forum, a váltó és görög kereskedők törvényszékei vétetnek ki, melyek első bíróságilag ítéelhetnek; 5. a magyar- és erdélyországi udvari kancelláriáknak az ítéletekhez semmi köze nem lesz, kivéve a kir. kormányzsék előtt folyt quindenalis és productionalis pereket; 6. a nemesek és nem-nemesek vér-ügyei első bíróságilag,

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 1987. sz. Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 2107. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 2010. sz.

a vármegyék törvényszékei, városokon a tanács helybeli tagjai előtt folynak, a honnan a kir. kormányzókhoz s onnan felfolyamodással a királyi székhöz mehetnek föl.¹⁾ 1785. novemb. 3. a törvényszéki díjak mértéke négy osztály szerint állítottatott meg: „1. a kir. kormányzók és kir. tábla, 2. a continua táblákéi s Szeben és Brassó város tanácsaié, 3. a többi kir. és mezővárosoké, a zalatnai bányatörvényszéké, 4. a continua táblákon perlekedő jobbágyokéi, kivétevé az urbéri ügyek, melyekért díj nem vehető.“²⁾ 1786. febr. 23. a kir. kormányzók közölte azon legfelsőbb rendeletet, melyben Erdélyre nézve a kir. kormányzók, kir. tábla, continua táblák és városi tanácsok hatásköre, az ülnökök létszáma s fizetése, a perfolyam rendje sat. meg voltak határozva.“³⁾ A kir. tábla is megküldötte a perrendtartás iránt kiadott rendeletet.“⁴⁾ A szolgabírák hatásköre egy kelet nélküli iratban 17 pontban volt meghatározva.⁵⁾ Megjegyzem végül, hogy Kolozsvár tanácsa, mint törvényszék 1785. május 21. kelt felsőbb rendelet következtében kezdette törvénykezési j. könyvét a politikai és gazdaságitól elkülönítve küldeni fel az udvarhoz, egy törvényszakról egyszerre, belefoglalva abba minden ellátott pert.⁶⁾

A fennebbi visszahívó kir. leirat az ország régi igazságszolgáltatási rendét visszaállítván: ez újításokat hatályon kívülké tette.

Az ipar egész mezejére kiterjesztette a császári kormány figyelmét, oly intézkedéseket téve, melyek azt emeljék s haladásra képesítsék, az iparosok hitelét s azok külön érdekeit védjék, a régihez és megszokotthoz ragaszkodás helyett, korszerű s valódi iparos szellemet hozzanak be. A kir. kormányzók 1785. nov. 9. legfelsőbb parancs folytán azon rendeletet adta ki, hogy minden iparcikket és gyártmányt, akár kivitelre, akár belfogyasztásra valót azon évi octob. 7. szabályrendelet értelmében a 30-adon

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2185. sz. *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1785., 8478. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2198. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2242. sz. *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1786. 2413. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2278. 2280. sz.

⁵⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3817. sz.

⁶⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2143. sz.

más kincstári és városi biztos vagy az illető czéhmester jelenlétében bélyegezzenek meg; minden iparosnak és gyárnak azon szabályok 2. §-a értelmében legyen külön bélyege: egyik felén Erdély Nagyfejedelemség címere, másik felén a gyár vagy czéh neve, s helybenhagyás végett küldjék fel a kir. kincstárhoz.¹⁾ 1787. decz. 8. kelt udvari, 17. közzétett kir. kormányzékai rendeletben meghagyatott, hogy mivel a szebeni s más városi czéhek kerteket birnak, melyek fentartása minden évben sokba kerül, s a czéhbe álló új mestereknek, kik azokat a czéh számára mivelik, sok idejét veszi el, s e felett a mesterembereknek mulatságra s idejök és pénzök vesztegetésére ad alkalmat; ezenkívül szokás, hogy azokban az új mesterek fölvételésökkor a czéhmestereket s más czéhtagokat megvendégljenek; ezeknél fogva meghagyatott a czéheknek, hogy az ily kertek eladassanak, s áruk a czéh szükségére fordittassék. Köröztetvén az Kolozsváratt, 18 czéh irta alá, hogy látta, a nagyobb rész megjegyevén, hogy nekik ily kertjeik nincsenek.²⁾ Volt azonban más címen való tetemes fizetés, főleg a czéhbe fölvételéskor, étellel, itallal való maguk megvendégltetése. Ezt világosságra hozta Páll Sámuel és Andrási Antal helybeli kereskedelmi biztosoknak 1788. jan. 20. felsőbb meghagyásra kibocsátott azon rendelete: „hogy írják egybe, minden czéhben mik az inasi, legényi és mesteri díjak?“³⁾ E kimutatásra megjegyez-

¹⁾ *Városi levéltár* Fasc. II. 2107. sz. *Orsz. levéltár* erd. oszt. 10073., 10074., 10366. sz.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 2756. sz.

Sorszám ³⁾	C z é h e k n e v e	Inasi díj	Legé- nyi díj	Mesteri díj ide- genektől	Mesteri díj a kolozsváriaktól	
					r. frt.	r. frt.
1	Gombkötő czéh	m. frt. 8	4	r. frt. 30	r. frt. 15	—
2	Csizmadia „	3	6	30	15	20
3	Lakatos „ [Faber serarius]	3	6	30	15	6
4	Asztalos „	2	4	20	10	—
5	Szijgyártó „	3	6	30	15	20
6	Német szabó czéh	2	4	15	—	—
7	Zsemlés czéh	3	6	20	—	—
8	Nyerges czéh	3	6	30	15	—

ték, hogy a 3-ik rovatban a 30 forint mesteri díjt az idegenek fizetik, a 15 frtot a fél czéhesek, a kiknek erre joguk van, mivel kolozsvári czéhbeliék fiai; a 4-ik rovatbeli összegeket azon külsők fizetik, kiknek nejei kolozsvári mesterek lányai. A bizottság midőn e jegyzéket fölterjesztette, az inasi díjnak 1 frt 30 krra szállítását ajánlta a szegényeknél, vagyontalanoknál és árváknál, a legénységi díjt pedig a vagyonosoknál 3 frtra, a szegényeknél 1 frtra; szintigy a czéhbe felvételi díjt a vagyonos czéheknél az eddigi díj felére, tehát 30 frt helyett 15-re, a kevésbé vagyonosaknál 6 vagy 8 frtra.“¹⁾ Folyamodtak czéhszabályaik megerősítéseért a német szabók, ló-vasaló kovácsok, s más czéhek is, de valamennyi a czéhügy gyökeres reformja idejére halasztatott. 1788. febr. 26. Kolozsvármegye hatósága 1787. octob. 25. kelt rendelet követ-

Sorszám	Czéhnek neve	Inasi díj	Legényi díj	Mesteri díj idegenektől	Mesteri díj a kolozsváriaktól	
					r. frt.	r. frt.
9	Rézműves czéh	3	6	30	* 15	—
10	Mészáros „	3	6	30	15	—
11	Kerékgyártó czéh	2	4	30	15	—
12	Kovács czéh [<i>Faber ferrarius</i>]	2	4	20	—	—
13	Kádár „ [<i>Victor</i>]	3	6	30	15	20
14	Szőcs „	3	6	30	15	20
15	Timár „ [<i>Coriarius</i>]	3	6	30	15	20
16	Kalapos „	3	6	30	15	20
17	Fazékas „	2	3	20	10	20
18	Posztócsináló czéh	3	6	30	15	20
19	Aranyműves „	3	6	30	15	20
20	Kötélgyártó „	2	4	20	10	20
21	Német cipész „	3	6	30	15	15
22	Magyar szabó „	3	6	30	15	—
23	Takács czéh	3	6	30	15	—
24	Szappanyos czéh	3	6	20	10	10
25	Fésűs czéh	3	4	20	10	10
26	Ács „	2	4	20	10	10
27	Halász „	0	0	1	—	—

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2867. sz.

keztében felküldötte a kolozsvári következő czéhek szabályait: 1. ötvös, 2. borbély, 3. rézmíves, 4. gombkötő, 5. posztócsináló, 6. kalapos, 7. szappanyos, 8. kádár, 9. kötélverő, 10. szijgyártó, 11. takács [*Leinweber*], 12. fésűs, 13. halász, 14. kordovános vagy timár [*Rothgerber*], 15. német czipész, 16. német szabó, 17. csizmadia, 18. magyar szabó, 19. szőcs, 20. nyerges, 21. vasaló kovács [*Hufschmied*], 22. lakatos, 23. kocsikészítő, 24. asztalos, 25. fazékas, 26. mészáros, 27. zsemlés, melyek közül németül voltak szövegezve a 11., 15., 16. és 21., a többi magyarul.¹⁾ Elintézésök ez volt: *Télessék csomóra . . . 1789.* is kérte több czéh szabályai megerősítését; de a czéhügy érdemleges rendezése bevárására útasítottak. Láttuk, hogy a fejedelemnek itt is gyökeres javítás forgott elméjében, de a mit hirtelen halála miatt nem létesíthetett.

Egyfelől a kormányzás szigora s intézkedéseinek ideiglenesége, másfelől a szabad ipar kimondása bénítólag hatott a czéhek munkásságára, s majdnem kiölt bennök minden közös cselekvésre való kedvet. Kevés, a mi azok életéből e korszakban is följegyezve maradt: inas szegődttetés és szabadítás, czéhmester választás, halott kíséret-sat. A czéhszabályok felsőbb helyre fölkivánása és ottrekedése az egész czéhvilágban mintha a vér forgását, az élet-erő működését akasztotta volna meg, oly tétlenség állott be, kérdésben forogván jövőjük: fölösleges lett volna kezdeményezés. Ekkor jutott a mai *országos levéltár* erdélyi osztályába az a nagy tömeg czéhszabály, melyből én sokra nézve fölvilágosodtam, néhányból másolatot is közöltem, s mely négy vaskos csomagban várta ott a czéhügy végleges rendezését, a mi soha nem következett be. Ott vannak ma is mint ipartörténelmi adatok, hivatott egyén feldolgozására várva . . . Egyébiránt a mit mégis miveltek s én nyomára jöhettem, sorban elmondom. Az *Aranyműves czéh* czéhmenterei 1782. voltak Szentkirályi Ferencz, Biró Sámuel, Gyulai Boldizsár; 1784. az első, utóbbi és Gyarmathi József, 1788. Szentkirályi Ferencz, Ujhelyi Gábor, Vissováthi András. 1782. ápr. 2. szegődttetett be ötvös mesterségre Szakál Ferkó, édes atyja urához Szakál Jánoshoz három évre, a szabályszerű

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2739. sz. Vesd össze: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1788. 2184. sz.

3 frtot előre megfizetvén. Főlszabadulásáról érdekes ipartörténeti mozzanatot őrzött meg az *Apródok jegyzőkönyve*. „1786. jan. 11. ugyanis megtalálván a czéhmestereket Szakál János ő kegyelme a maga fia inasi esztendeinek eltelése felől, kéré, hogy őt szabadon mondanák. Megvizsgálván az ifjat, mutata be két darab réz táblát, egy ezüst kalánt és egy nyakba való pászlitskat [?]: mind helyesen tapaszalták és őt szabadon mondván, megajándékozták *Ferencz deák* névvel, a szabadulás díját pedig, u. m. 10 német forintot, édes atyja kifizette.¹⁾ *Ferkó* a megtisztelő *Ferencz deák* nevet bizonyára az iskolák végzése s képességeiről való tanubizonyosság adás után nyerte meg, mert e név — a mint közönségesen tudva van — a mult századokban irástudó, mivel embert jelentett. Az is nevezetes, hogy — a mint hátrább látni fogjuk — Szakál János cs. kir. arany- és ezüstbevéltő tiszt volt Kolozsváratt s Erdély nemes köveinek nagy ismerője. Ugyanez évben jun. 15. a becsületes vénség Huszár Józsit felszabadította, a ki is a szabadulási 6 frt díjt lefizette.²⁾ A *Halász czéh* ez időszak alatt készítettett a czéh tagjai összehívása végett fekete színű czéhtáblát, könyvalakra, felirata ez: *Becsületes Halász Társaság 1784*, másik felén: *Három forint büntetés*. Alant hal van kifestve. Czéhmester volt Punzur Lajos, jegyző Madarasi János.³⁾ A *Kovács czéh*-nek szintén 1781-ből való *Mesterek Könyve* című j. könyve, hat tiszta magyar név van benne s 87 német, szláv és másféle. A bejegyzések szerint, itt szabadultak fel a *Torda*, *Enyed*, *Déész* és *Szamosújvár* városokban tanult kovácsmesterek is.⁴⁾ A *Nyerges czéh*-ről megjegyzem, hogy a Páll Sámuel főbíró alatt [*éve nincs kitéve*] készített s 1788. a kir. kormányzékhez felküldött czéhszabályai 1863—66-ki tanulmányozásomkor levelei között nem voltak meg. A *Szapanyos czéh* ez időszaki czéhszabályait szintén felterjesztette, címe magyarul ez: *Kolozsvári szapanyosok czéhkiváltsága*. [latin eredetije: *Privilegium Contubernii Saponariorum Claudiopolitanorum*.⁵⁾

¹⁾ A czéh *Apródok* könyvéből.

²⁾ A czéh *Jacainak Inventariuma* című j. könyvből.

³⁾ A czéh *eredetijéből*.

⁴⁾ A czéh *eredetijéből*.

⁵⁾ Ez a külső felirat. A kiváltságlevél veres, sárga, kék zsinorral van összevarrva. Egykoru hivatalos másolat. 1788. febr. 1. *Csüdör Antal* Kolozs-

A németesítési irány az iparos körökben is útat tört. A nemzeti viselet helyét a németes szabású foglalta el. Ez a német iparosokban a nemzeti önérzetet, a közönségben a német divatnak hódolás ösztönét keltette fel, s szükségessé tette több régi magyar czéh mellett németnek is alakítását. „Elődeink, a német czipészek — ily érvekkel támogatta 1781. czéhalkothatási kérvényét 13 kolozsvári német czipézmester — e városban a német ruha-viseletnek a korábbi időben csekély volta miatt kevesen voltak, s e miatt czéhet nem alakítottak; hogy inast vehessenek s szabádhassanak fel, s a városra jövő legényeket munkába fogadhassák, rendkívüli költséggel és fáradsággal Szebenben kénytelenítették magukat ottani német czipészek czéhébe fölvetetni; hogy a nagy távolság által okozott akadályokat elhárítsák, minthogy mostanság az országba a német készítmények inkább elterjedtek, s mestertársaik annyira megsaporodtak, hogy mind a városon, mind a környékén levőknek az ő mesterségökre tartozó szükségeiket panasz nélkül kielégíteni képesek: ohajtanának a felség kegyelméből czéhhé alakulni, említett okaikon kívül még azért is, hogy a szebeniekkel a kellemetlenséget kikerüljék; felküldvén azért tervezett s a városi hatóság által helybenhagyott czéhszabályaikat, megerősítéseért esedeztek. A németül szövegezett czéhszabály 35 pontból áll, előzménye és a bezárás latin; a tanács 1781. febr. 28. helybenhagyta, 28-n ajánlólag a kir. kormányzék elé terjesztette; 1782. márcz. 29. a czipészek megújították kérésüket s a tanács ajánlását. Ez — ugymond — a városnak díszére, a közönségnek hasznára van. . . . A tárgyalás hosszason folyt, s végre a gyökeres új szervezésig elhalasztatott.¹⁾ Hasonló sors érte a német szabók czéhszabálymegerősítési kérvényét is.²⁾ Mint a nyugati polgáriasság tünetét, itt kell megemlítenem Kolozsváratt a zsemlyesütési ipar meghonosodását. A közönség átlátta ennek szükségét s hathatós

vár városi főjegyző a végén hivatalosan bizonyította, hogy *eredetijével* mindenben egyezik.

¹⁾ A mesterek nevei: Handerer Boldizsár, Nassermayer András, Gold Jakab, Lindner Thádé, Judenhoffer János, Roosch Kristóf, Mick Antal, Szilenszky Ignác, Mülner Antal, Czimmeth János, Steinmetz Mátyás, Roosch Ignác. *Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 2585. sz., 1788. 2184. sz. és Városi levéltár. Fasc. II. 4115. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 4115. sz.*

segélyt nyújtott a hasznos üzlet folytatóinak. 1784. a jan. 5-ki tanácsi és száz-férfiak gyűlésében a zsemlyesütők czéhének lisztórló malom építésre helyet s jogot adott ily feltételek alatt: „1. a czéh a malmot építtesse fel önköltségén s fizessen a majorsági pénztárba a megindítástól kezdve évenként 30 forintot, 2. a szerződésből e záradék: „a tanács tetszéseig“ hagyassék ki, s a malmot a czéh birja örökösen, 3. ha megszűnik a czéh s a malmot eladóvá teszi, megbecsültetvén, a közönség a becsüösszeget fizesse meg, s bocsátassék örökös birodalma alá.“¹⁾ 27 czéh kebelében ily csekély munkássági eredmény eléggé mutatja, hogy ez időben az ipar pangott és válsággal küzdött.

Két közgazdasági iparágat is említnem kell: ez a nemesb borok árulása és a selyem-ipar meghonosítása. Közszükségérzet hozta létre a külső nemesb borok árulása iparát, vagy azzal kereskedést. Legelőbb 1782. a nov. 7-ki közgyűlésben olvastatott fel a kir. kormánysszék engedélyező rendelete az iránt, hogy Kolozsvárat budai, tokaji bort üvegben és palaczkban árulni legyen szabad, Felekre nézve mindenféle bor árulhatási jogát Jonaki Navradim vette ki mint legtöbbet ígérő, 302 m. frton.²⁾ 1788. a febr. 18. közgyűlésben meghatározatott: „hogy saját borát a város polgárai közé esküvel felvett minden polgár árulhassa; idegen bort ellenben, elkobzás büntetése alatt senki. De hogy a városba jövő-menő idegenek borban szükségét ne szenvedjenek, a közgyűlés közakarattal a majorsági pénztár javára három korcsmának a város közép-, hid- és monostor-utczai kapui előtt felállítását határozta meg, úgy, hogy azokban mindenféle ó és új bor minden időben árultathassék, az árulást zavarni senki ne merje, mely borárulási szabadság kiterjesztését a közgyűlés a körülmények szerint fogja elhatározni.“³⁾ ... 1789. a nov. 21. közgyűlésen br. Bánffi György kolozsvármegyei alispán a város szépitését indítványozván: „egyebek közt a városban egy fogadó állítását is javaslatba hozta, melyben bizonyságlevél mellett behozandó budai, tokaji és más aszuszöllő borok árultassanak, mások ettől eltiltatván, s az ebből bejövő pénz fordítassék szépitési czélokra...“ Nem kelvén határozás: minthogy későbbi tárgyalás

¹⁾ Az 1784-ki városi j. könyv eredetiéből.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

³⁾ Az eredeti j. könyvből.

nyomára nem találtam, hihetőnek látszik, hogy az eszme igen új volt, az elmék rá nem voltak elkészülve s így mellőztetett. ¹⁾ A selyemipar kezdeményezése sem volt szerencsés. Weiszman János, gróf Bánffy György kertésze tette ebben az első lépést, ajánkozván a kir. kormányzékhez 1784. intézett folyamodványában a selyemtermelésnek Kolozsváratt meghonosítására oly föltétellel: „adják neki a fiskus kezében levő kegyesrendi atyák kertjét, a majorsági pénztárból 20 r. frtot, hogy Berlinből vagy Bécsből selyembogarakat hozasson, s magának 150 frt évi fizetést“. A kir. kormányzék a városhoz küldötte le tudósítástétel végett, mely a föltételeket teljesíthetetleneknek nyilvánította. „Weiszman 60 éves, nem is érné végét ez iparág megkezdésének, a mire mig a fák felnőnek, 15 év kell; ő különben is exaltált ember — mondja a jelentés — czélja nem a közjó, de magának akar életmódot keresni.“ A királyi kormányzék meggyőzőknek találván a tanács ellenző okait, Weiszmant ez iparág magánúton folytatására határozta útasítatni, a kinek azonban — rendelé a kir. kormányzék — a város legyen mindenképen segedelmére; ²⁾ a minthogy maga is ez alkalomból 1785. május 11. a felség parancsára országszerte elrendelte az eperfa ültetést és selyembogár tenyésztést, a törvényhatóságoknak meghagyva, hogy annak előhaladásáról évnegyedenként tegyenek jelentést. 1786. jun. 1. Kolozsvár tanácsa e tárgyról tett jelentésében írta: „hogy Gallerati kapitány ott telepedvén meg, mind a tanács, mind más polgárok magot szereztek tőle, szép szederültetvényeket állítottak, melyek a télíg szépen is diszlettek, de akkor a nagy hideg miatt csak kevés maradt meg. A selyembogár-tenyésztésre és szaporítására is minden módon serkentették a lakosokat, azok mindazáltal annak módja nem tudásával mentvén magukat, eddig ebben semmi előhaladást nem tettek. ³⁾ Hasonló jelentést tett a tanács két évvel később, 1790. „Néhány ezer eperfát ültettek volt az idevaló lakosok — írja — s magot is vetettek e czélra; de a tél ridegsége miatt igen kevés kelt ki; selyembogarat pedig a polgárság és külvárosi nép nem tart s nem gondoz, mert részint mesterséggel, részint föld- és szőlőmiveléssel foglalkozik.“

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 2679. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2259. sz.*

A kir. kormányzék a jelentéseket tudásul vette...¹⁾ Gallerati megérdemli, hogy neve emléke fentartassék. Ő a kir. kormányzék hívására két év előtt jött Erdélybe s azóta az ő útatisítása szerint és segélyével több helyeken s azok közt Kolozsváratt is megkezdették a selyemtermelést. 1788. márcz. 7-ki jelentése szerint, melyet mint a selyemtenyésztés igazgatója irt alá: „ő *Mailand, Como, Mainz, Triest és Roveredo* olasz városokból saját költségén 8 férfit és 2 nőt hozott Erdélybe, a kik a selyembogártenyésztést és eperfa termelést alaposan értették, négy fő állomásra helyezte el őket u. m. Szebenbe, Segesvárra, Szászvárosra és Károly-Fejérvárra, s mostanig fizette; később Bécsből egy selyemszalag szövőt hozatott s most egy festőt vár. Jelentésében kiterjeszkedett ez iparág meghonosítása ügyére, előadta a selyemtermelés 3 évi haladását s az ezután teendőket, hangsúlyozta, hogy mindazt saját költségén tette: ő adott epermagot és selyembogarat, ő váltotta be a gubókat sat., ő igazgatói fizetésén kívül semmit nem kapott a kormánytól; költsége már eddig 21,783 frtot 16 krt tett, a minek megtérítését a felség kegyelmétől várja.“ A kir. kormányzék felirt a felséghez, följefjtve: „hogy Erdélyben a selyemtermelés első föltételei még hiányoznak, elébb meg kell ismertetni a népet az iparág hasznaival, megtanítani az eperfával és selyembogárral való bánásra, s mindezt kényszerítés nélkül; erre nézve serkenteni kell a városi és vármegyei tiszteket, az országban gubó beváltási hivatalt és selyemgombolyító házat állítani sat. Gallerati eddigi működése magán jellegű volt, a mivel őt ezutánra is bizonyos segélynyújtás mellett meg lehetne bízni, mert hogy az országban több felügyelőség állitassék fel, azt ez iparág eddigi haladása nem igazolja, s az országnak igen sok költségbe kerülne.“²⁾ További intézkedéseknek nyoma sem a selyemtermelés, sem Gallerati költsége ügyében nincs. Ugy látszik, a nemsokára bekövetkezett változás ezt is a megkezdett és félbenhagyott üdvös, de korai kezdemények közé temette.

A *kereskedelem* terén is ily gyökeresek a fejedelem újításai. 1783. az ápr. 15-ki közgyűlésben tudatta a kir. kormányzék, hogy a kénesővel kereskedés el van tiltva.³⁾ Az ápr. 24-ki gyűlésben

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 4225. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1788. 2275. sz.*

³⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből. Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 2628. sz.*

ismételve kihirdettetett: hogy Magyarország és Erdély közt a vám megszűnt s a barom-vámtariffa van érvényben. ¹⁾ 1784. octob. 16. tudatta a kir. kormányshé, hogy a felség némely külföldi gyártmányczikkeket a kereskedésből kivétetni s azokat a főbb városokban az eltörölt szerzetek házába betétel végett beszállítatni rendelte. De mivel Kolozsváratt ilyen nincs, tehát e czélra lerakóhelynek [*depositorium*] való házakat kívánt kijelöltetni és elkészíttetni. ²⁾ Octob. 20. a tanács jelentette, hogy ily lerakóhelynek jók lesznek a gróf Bánffi György erd. udv. kancellár piacz-sori háza földszinti lakrészei, a miket illő díjért a város kifogadhat, ezenkívül még két házat kerit s útasitást kér: hogy készítse el azokat? ³⁾ E javaslatot a kir. kormányshé nem fogadta el. Ekkor a tanács a megszüntetett jezsuiták régi seminarium épületét és ott levő házakat ajánlotta, mit a kir. kormányshé elfogadott s a tanácsnak meghagyta, hogy azon házakat az illető felügyelőktől vegye át s kulcsait adja a 30-ados kezébe. A tanács biztosa fölkereste Béla Józsefet, a püspöki nyomda igazgatóját s kérte azon helyiségek átadására, a hol a nyomtatványokat tartják, mint a mit könnyebben átalakíthatóknak vélték. A igazgatóhelyettes csak a 30-ados kétszeri sietős sürgetésére engedte át a helyiségeket s adta át kulcsait; minthogy pedig az idegen áruk érkezése s átvétele közeledett, a tanácsi biztosok az átvett szobák egyikéből a nyomtatványokat az oratorium segrestyéjébe szállították s a megürült helyiségek kulcsait a 30-adosnak, a mikre szükség nem volt, azokat az igazgató-helyettesnek adták vissza. ⁴⁾ A tanács ez eljárása szörnyű haragra indította gróf Batthyány Ignác r. kath. püspököt. „Rosz néven vette — írja levelében — hogy távolléte alatt a nyomdája raktárában levő könyveket erőhatalommal máshová áttétette, a mi által az ő becsületén és méltóságán sérelmet ejtett s kötelessége körén kívül lépett. A ház, a hol a könyvek voltak, mindig a r. kath. bizottság rendelkezése alatt állott, melynek ő elnöke, s annak hire nélkül nem lehet vala a városnak saját hatósága alá venni. Erre a kir. kormányshéktől nem volt rendelet. Felszólítja tehát a tanácsot, hogy

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2102. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2103. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2144. sz.*

a kik a könyvek el- és széthányásánál ott voltak, okozott kárát térítsék meg, s a könyveket hozzák kellő rendbe, különben igéri, hogy a tanács nyomdája további háborgatásától meg fog szünni s nem fogja megengedni, hogy a kik idegen áruk letételére vannak rendelve, elkezdett útvjokon tovább haladjanak.“¹⁾ A tanácsnak könnyű volt magát igazolni a kir. kormánysszék előtt, a kitől rendeleteit kapta. A püspök is erről értesülvén, megengesztelődött, s a fenforgó házak külföldi tiltott áruk lerakó helyeül a kolozsvári 30-ados használatába mentek át. Megjegyzést érdemel, hogy a fejedelem 1784. nov. 9. udvari rendeletnél fogva a külföldi [*exoticus*] árucikkek közé soroztatta a külföldi borokat is u. m. a budaít, tokajit sat. melyeknek máshol, mint a kir. lerakóhelyeken árulását szigoruan eltiltotta. A tanácsnak a dec. 1. bárhol talált ily borok elkobzása meghagyatott.²⁾ 1785. az aug. 2. közgyűlésen kihirdettetett, hogy a divatárúk és a mik a kereskedésből ki vannak zárva, elkobzás büntetés alatt a köz lerakóhelyekre viendők be, a norinbergai áruk bevitele nov. 1-ig haladván.“³⁾ A fejedelem a kereskedelmi könyvek alakjára is kiterjesztette figyelmét. „A kereskedők, gyáriparosok és nagyobb mesteremberek árjegyzékei és könyvei — mondja az 1786. febr. 3. kir. rendelet — 1. fél bizonyító erővel akkor birnak, ha *a)* maguk vagy hitelt érdemlő segédeik irták, s nincs benne változtatás, törlés, idegen kézírás, *b)* ha a könyvekben bevételeik és kiadásai mind befoglaltatnak, *c)* ha német, olasz, francia vagy magyar nyelven vannak írva, *f)* ha jó hirnevű a kereskedő; 2. e fél bizonyító erő csak másfél évre terjed, ekkor az adósnak azt megküldeni kötelesek, a ki azt aláírással elismeri; 3. a mesteremberekéi: *a)* ha jó hirnevűek, *b)* a nap jól van feltéve, *c)* vétel és kiadás benne van, *d)* ha nem kétes a vásárlók neve, *e)* s épen ily név alatt van beírva.“⁴⁾ Mint jellemző esetet s a magán érdeknek az emberi természetten uralkodását megemlitem, hogy az őrmény kereskedők 1788. márcz. 28. panaszoltak a tanács és száz-férfiak gyűlésében, s kívánták, hogy más őrmény kereskedőknek a városba telepedését ne engedjék meg, hogy ne oszljék meg a haszon; a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2126. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2118. sz.

³⁾ *A városi közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2235. sz.

tanács és gyűlés nem vélte megszorítandónak, s ha az illetők polgárokká lesznek és díját megfizetik, a polgári jogok élvezhetésétől őket elzárhatóknak nem tartotta.¹⁾ Ugyanazon évi febr. 15-ki közgyűlésben: „Tacsik, máskép Karácson Antal és János, erzsébetvárosi kereskedők polgári jogot s kereskedésre engedélyt kérvén, mint-hogy bizonyítványaikból kitűnt, hogy ők Torda nemes városban 20 év óta szelid és előrelátó életmódjuk által magukat kedveltekké tették, mind a külföldi, mind a hazai árucikkeket jó minőségben és mértékkel, fősvénység és titkos nyereségvágy nélkül, illő áron árulták, kereskedelmi könyveiket helyes módon vitték, s a mondott városra nézve magukat hasznosoknak, a vevők iránt egyeneseknek és szolgálatra készeknek bizonyították, rémélhető, hogy eddigi magukviseletét megtartják s kereskedői rendeltetésöktől el nem távoznak: ez okoknál fogva folyamodók mind a Kolozsvár városi polgárságra [*jus concivilitatis*], mind a kereskedői boltnyithatás jótékonyságával élésre fölvétetni határozattak.“²⁾ Kolozsvár kereskedelme lassanként mind inkább őrmények kezébe került, úgy, hogy a görögök is tőlük vettek ki áruhelyet. Kecskeméti görög kereskedők Juhász Demeter és Kiriák János nem fizetvén meg 1782. ily árujogért Ábrahám Ábrahám őrmény kereskedőnek a megígért évi 300 frtot, perbe fogta érette, s az ügy a kir. kormányzék előtt intéztetett el . . . 1782. hat őrménynek volt boltja Kolozsváratt: Csiki Péternek és Mártonnak 2, Novákéknak, Ábrahám Ábrahámnak, Capdebo Antalnak, Csiki Izsáknak egy-egy. Fel levén emelve már 1779. mind a boltok száma, mind a boltdíj egynél 150 frtra, a majorsági pénztárnak e kereskedőktől 900 forint jövedelme volt.³⁾

A szellemi haladás és köznevelődés érdekében az egyház tett legtöbbet. Az iskolákat, főleg a r. katolikusokat a folytonos változás és újítás szorongatott helyzetbe hozta, s vissza vonult eszöndes munkára útalta. A sajtó és irodalom termékei számra kevesek, a bennök nyilatkozó szellem olykor a túlságig meghunyászkodó, olykor vakmerően bátor. Művem már is nagyra nőtt terjedelme miatt e termékeket mellőzve, csak a nyomdák fejlődését s válto-

¹⁾ *A város politikai és gazdasági j. könyvéből.*

²⁾ *A város politikai és gazdasági j. könyvéből.*

³⁾ *A város politikai és gazdasági j. könyvéből.*

zásait ismertetem, az adatok lappangása s szétszórtsága miatt — magam látom — fogyatékosan.

A jezsuiták nyomdájának 1774. bizonyos föltételekkel Kollmann Ferencz bécsi nyomdász birtokába adása óta eltelt idő meggyőzte mind őt, mind a r. kathol. egyházügyi bizottságot, hogy annak eddigi módon kezelése egyik félnek sincs javára; eladását tehát elhatározták, s miután abba Kollmann is beleegyezett, a kir. kormányzék az ügyet az erdélyi udvari kancellária útján a felséghez azon ajánlattal terjesztette fel, hogy a nyomda adassék át Ajtai Mihálynak; mire 1781. octob. 10-n. ¹⁾ azon legfelsőbb elhatározás érkezett le, hogy a felség nem idegen az átadástól, s megparancsolta: „hogy ennek létesítése előtt az egyházügyi bizottság kebeléből kiküldendő kisebb bizottság egyetértve gróf Csáki János egyetemi főigazgatóval, az érdekeltek kihallgatása után, előzetesen nyomozza ki azon nyomda miben állását? az 1774. Kollmannnak a kincstár javára eladás végett átadott könyveket irassa össze, Ajtait az iránt is különösen hallgassa ki: mily föltételekkel hajlandó a nyomdát átvenni, s az igérendő bérnek évenkénti fizetésére nézve mi biztosítékot nyújt? az iskolai tankönyvek nyomtatására minő kiváltságot kíván? s mily árban lenne hajlandó a különböző iskolák részére szükséges tankönyveket kiszolgáltatni?“ A bizottság munkáját elvégezte, Ajtai a felszólításra nyilatkozott; de ekközben Hochmeister Márton, szebeni nyomdatulajdonos ajánlatot tett a nyomda megvételére, s az ez alkalomból megkérdezett tartom. főszámvevőség a két ajánlkozó közül Hochmeister ajánlatát elfogadhatóbbnak itélvén: ²⁾ a kir. kormányzék a r. kathol. egyházügyi bizottságot és gróf Csáki egyetemi főigazgatót róla értesítette, s a dolog felől véleményadásra felhívta. Ez olyan volt, hogy az egyezés egyikkel sem jöhetett létre, ³⁾ minek következtében a nyomda, r. kathol. püspök gróf Batthyány Ignác 1783. nov. 20-ki levele szerint, neki adatott át, a ki annak — mint püspöki nyomdának — igazgatását Béla József atyára bizta.

Az ev. reformált hitvallásu eklézsia és főtanoda nyomdái felügyelőről és bérlőiről is csak töredékeket adhatok. Meghalván Pataki

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1781. 7555. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 2636. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2027. sz.*

József, a kinél e nyomda bizonyos díjfizetés mellett volt, 1784. dec. 17. br. Bánffi Farkas főgondnok elnöklete alatt tartott egyházi tanács meghatározta, hogy az a régi leltár szerint, melylyel a meghaltnak adatott volt használatába, számba véve adassék Deáki Sámuelnek, a főtanodai nyomda igazgatójának keze alá, hogy a főtanodáéval egyesítve, az eddigi díj mellett a főtanoda nyomdája használhassa, de leltáron tartsa külön. Ennek végrehajtására Pataki Sámuel lelkész és Bodoki József tanár, ugy Szathmári P. Zsigmond senator és Szathmári György városi jegyző neveztettek ki. ¹⁾ A biztosok munkálata eredménye az lett, hogy azon nyomda, melynek betűi mintegy 10 mázsát tettek, mint elkopott s haszonvehetlen, 1765. felvitetett a főtanodai könyvtár alatti boltba, s ott maradt használaton kívül. A főtanoda nyomdája egy időben 1784-ig Kapronczai Ádám kezén volt, ekkor tőle elvételén: ²⁾ Pataki Sámuel lett felügyelője 1804. történt haláláig, mellé adatván segédül elébb Deáki Sámuel, s e helyett később 1787. Török István. Az erről való átadási irat 1803. meg volt a főtanodai levéltárban. ³⁾ 1805. a főtanoda nyomdája számbavételekor jelen volt Török István, s midőn 1806. neki a nyomda átadott, a leltárba a fennemlített bolt alatti betűk, mint használhatatlanok vétettek föl. Török haszonbérben is bírta e nyomdát ⁴⁾ 1793-n túl, mert 1787. octob. 1-től ez évig számadásai még 1802. meg voltak a főtanoda levéltárában, ⁵⁾ azontúl ellenben hiányzottak, a mi hihetően a haszonbéri viszonyból következett. A nyomda felügyelete, Pataki Sámuelnek 1785. ápr. 6. e tiszttől kitüntető dícsérettel felmentése után, ⁶⁾ Pataki Mihályra bízott, a ki 1787. márcz. 9-én tartott eklézsiái kebli tanács határozatánál fogva e tisztszen továbbra is meghagyatott.

A nyomdáknek ily válságos időkben válságos működésére ki nem terjedhetvén: csak egy-két adattal járulok az irodalmi viszonyok ismertetéséhez. Az egyik az ágost. hitv. br. Bruckenthal

¹⁾ Az ev. ref. eklézsiái kebli tanácsa j. könyvéből 1828. dec. 7. hivatalosan kiírva. Az ev. ref. főtanoda *levéltárában*.

²⁾ 1803. LAJSTROM VI. szakasz D. 9. tétele alatt.

³⁾ 1803. LAJSTROM XIII. szakasz 1. tétele a.

⁴⁾ Az ev. ref. főtanoda levélt. levő *1838-ki hivatalos összeállításból*.

⁵⁾ 1803. LAJSTROM XIII. szakasz 2. tétele a.

⁶⁾ *Magyar Könyvszemle*. VII. évfolyam 288. l.

Sámuel, erd. udv. kancellárnak az udvarnál való rendkívüli befolyásáról tanuskodik, s emlékéét a kir. kormánysszék 1789. dec. 19-ki rendelete tartotta fenn, melyben az 1787. aug. 4. kelt rendelet folytatásául: a melyben a symbolikus könyvek kinyomatása csaka vallásfelekezetek fejceinek engedtetett meg, most a felség 1788. sept. 17. kelt kir. leiratában megengedte, hogy a következő symbolikus könyvek eredeti szövegei — magyarázatok nélkül — kinyomathassanak, u. m.: „1. A keresztény egyház 3 régi symboluma: *apostoli, nycaei, athanasiusi*; 2. az augsburgi országgyűlésre 1530. beadott ugynevezett *Augsburgi Confessio*; 3. *Melanchton Apologiája*, melyet 1532. irt, s melyet a protestansok symbolikus könyvnek ismertek el; 4. az 1536. irt *Smalkaldi Articulusok*, miket Luther adott ki, s 1537. a protestansok elfogadtak; 5. a *nagy és kis Catechesis*, a mit Luther 1539. adott ki, 1580. a *Liber Concordiae* című műbe felvétetett és a symbolikus könyvekhez soroztatott.“¹⁾ A másik az unitárius egyház azon különös szerencséje, hogy a mig az előtt imádságos és énekes könyvüket sem nyomathatták ki — a mi hanyatlásuknak egyik fő oka volt — most *hitrendszerüket* egész kiterjedésében tárgyaló kézi könyvüket a császár egyenes engedelméből közkölségen kinyomathatták, melyhez egyik jóltevőjük Felső-Dobófalvi Maróthi István az 1787-ik évben jul. 29. 763 frttal járult. Ugyanez főtanodájuknak 1789. jul. 15. 2000 frtot hagyott, a tőkét elkölthetlenül, a mi a „Maróthi-hagyaték“ [*Marothianum Legatum*] név alatt annak érezhető gyarapodására volt.²⁾ A harmadik Deák Jánosnak, Bod Péter árvái gyámjának, Páldi Istvánné, Farkas Klára ellen 160 frt tartozás megfizetése iránt 1783. sept. 24-én Kolozsvár város tanácsa, mint törvényszék előtt folyt peres ügye, melyben a felek bizonyításai megolvasása s a tanuk kihallgatása után e határozat hozatott: „Ugy látszik a panaszló által beadott s néhai Bod Péterhez Páldi István által küldött levélből, hogy a kérdéses követelési összegből 100 forintot az alperes, Bod Péter *Uj Testamentum* című műve kinyomatásáért vett volt fel, s abban ígérte, hogy ha a mintául előmutatott betük

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 7878. sz. *A város gazdasági és politikai j. könyvéből.*

²⁾ Az unitárius főtanoda levéltárában *Marothianum Legatum* cím alatt 1—6 pontban.

elkészülvén, helyesek lesznek, azokkal a könyvet ki fogja nyomtatni; hozzá is fogott, a mint ez kitűnik két tanu vallomásából, és abból, hogy a törvényszéken azon könyv első nyomtatott íve nagy számban mutattatott elé. Mivel pedig egy ily könyv kinyomatása végett mind papirosra, mind egyéb nyomdai kellékekre — a bepanaszolt által elémutatott bizonyíték szerint is — igen sok költség kell, azért azon elkezdett nyomtatás félben, s a kiigazított és kinyomatott ív a panaszlott férjén hagyatván: a 100 frtot a bepanaszolt megfizetni nem tartozik; szintugy a 60 frtot sem, mivel a Páldi említett levelelől s a fölebbi két tanu vallomásából világos az is, hogy azon 60 frtban, mint a kérdésben forgó borok árában nyomtattatta ki a panaszlott férje az *Actiokat* [halotti beszédeket], sőt egy *Magyar Lexikon* című könyvet is, minthogy Bod Péter tanuk előttismerte el, hogy a nyomtatással a bor ára lefizetődött, midőn azt mondotta: *Már ha több munkáért is tiszteletes Páldi uram borfizetést el fog venni, örömebb is kívánok dolgoztatni.* Melyek után a 100 frtban a jelenlevő s egy-egy árkusból álló *Uj Testamentum* példányok átadatván: a panaszlott a panaszló keresete alól egészen felmentetik.“¹⁾ Irodalmi érdekléssel bir a kir. kormányzéknek rendelete, melyet a száz-férfiak május 21. gyűlésében olvastak fel, s tartalma az, hogy Wettstein János bécsi baromgyógyászati tanár dögvész ellen irt s Tolnai Sándor által ugyanott magyarra fordított művét adják el a megvenni akaróknak 1 frton, s a vevők nevét jegyzékbe véve, a kir. kormányzéknek mutassák be; ²⁾ valamint érdekes a kolozsvármegyei tisztség 1789. május 27. kelt átirata is, melyben Szinyérszegi Kereszturi József műve egy példányát használat végett megküldi, s árában 5 forintot hozzá küldetni kér. A két kötetes mű *első* kötete — ugymond az átirás — a II. József által Magyarország és a kapcsolt országok és tartományok s Erdély részére kiadott szabályrendeletek bevezetését teszi, a *második* a rendeletek első részét és kötetét, mely a közigazgatásról szól...“³⁾ Mint az irodalomtörténethez tartozót megemlítem, hogy Kolozsvármegye 1789. jul. 12. kelt átiratában megrendelte, hogy Kolozsvár külvárosaival

¹⁾ *Kolozsvár város 1781. évi eredeti törvényes j. könyvéből.*

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

³⁾ *A város politikai és gazdas. ered. j. könyvéből.*

együtt a mérnökök által méressék föl, jul. 13. kezdjék meg, s minden napra 8 kézi munkás embert adjanak melléjük. ¹⁾

Az iskola- és oktatásügyet megrendítő változások érték, melyek ellen míg az ev. reformált hitűeket és unitáriusokat önkormányzati joguk némileg védte, addig a r. katolikusok iskoláiban ez újítások azok életgyökereit támadták meg. Vass József ²⁾ és Salzbauer János ³⁾ tanárok vázlatát adták a kolozsvári r. kath. tanintézetek ez időszaki történetének; én kiegészítem, hozzá néhány új részletet adva, s az eseményeket egészökben földerítve. Az 1780. sept. 27-ki kir. leirat következtében, a kir. kormányzék, a Mártonffi József, kir. kormányzék tanácsos és Benkő Mihály kolozsvári plebánus jelentése alapján octob. 13. elrendelte: „hogy Kolozsvárat a külvárosiak részére két népiskola [*schola trivialis*] állittassék: Szent-Péteren az ott lakóknak s a belvárosi papi telken [*parochia*] a messzefekvő monostorkülvárosi azon szegény sorsu emberek gyermekeinek, a kik sorsuknál fogva a felsőbb vagy elemi iskolába [*schola principalis*] bevett iskolai rendhez magukat szabni nem képesek, sem latin iskolát járni nem kívánnak, hogy ezen népiskolában tanulók közül a kitünő elméjűeket a 2-ik 3-ik osztályba átbocsátni lehessen; de a belvároshoz közelebb eső külvárosi gyermekek, vagy a német és nemes szülőktől származottak, ugyszintén a belvárosiak mind járják a felsőbb iskolát. Iskolaházat Szent-Péteren építtessen a róm. kath. eklézsia és a városi közönség, mesterré rendeltetett Pesserer József, a kinek nov. 1-től fogva 50 frt jutalom szabattott, melyet eddig a mester részére a helybeli plebánus vett ki a fejevári káptalantól az iskolai alapból; arra is szabadság adatott, hogy a tanács a tudva levő osztályozás szerint a tanítványok szülőitől kívánhasson tandíjt, mit a tanítónak pontosan beszolgáltasson. A plebániánál állítandó iskola tanítója eddig az eklézsiától nyerte javadalmait, ennek is fizetése jobbitása végett tandíj lesz szedhető. Végre a német tanítónő a már kész tanító szobában a városból és közel eső külvárosokból való — a német nyelvet valamennyire értő — leánygyermekeket a következő nov. elején tanítani szintén küldje el,

¹⁾ A közgyűl. ered. j. könyvéből.

²⁾ A kolozsvári r. kath. nyilv. t. gymn. Évkönyve. VI. füzet. 1856/7. 19—21. ll.

³⁾ A kolozsvári egyes tanítórendi Társház történeti vázolata ... 12—14. ll.

ennek is a *Tertiaria* nénéktől évenként fizetni ígért 30 r. frton feljül még 30 r. frt fizettség az erről értesített nemzeti iskolák pénztárából, azonkívül ennek részére is a tanítványoktól vehető tandíj. A németül nem tudó leánykákat a *Tertiaria* nénéknél való mesterné tőlük veendő tandíjért tanítja. Mindezek iránt értesítették a helybeli plebánus és Jäger József, a felsőbb vagy elemi iskola [*schola principalis*] igazgatója. A tanács a felsőbb rendeletek szerint köteles a szülőktől a tandíjt felszedni s a népiskolatanítóknak, tanítónéknak és a felsőbb iskola igazgatójának beszolgáltatni, Szent-Péteren a plebánussal együtt az iskolaházat felépíteni s a jan. 18. 16. szám alatt kibocsátott katechetikai útásítás pontjait teljesíteni. ¹⁾ Ugyanazon évben nov. 23. a városi közönség nemzeti iskolának [*normalis iskola*] megvette a kül-magyarutezában Szent-Péteren Csiki Szabó Mihály egy puszta kőházát a telekkel együtt 416 r. frt 40 kr., mely összeg a helyreállítási költségekkel együtt 894 frt 59 krra ment. ²⁾ 1783. octob. 14. a tanács és száz-férfiak közgyűlésében felolvastatott a kir. kormányzék azon rendelete, hogy a szentpéteri népiskola tanítójának a majorsági pénztárból fizetés adassék. ³⁾ 1785. két lényeges intézkedés történt az alsóbb oktatás érdekében, az *egyik* az ápr. 15. kelt királyi kormányzékai rendelet, mely a nép- [*trivialis*] és felsőbb [*principalis*] iskolában tanuló gyermekek elkülönítését ajánlta; ⁴⁾ a *másik* a német népiskolák terjesztése és bővítése iránt a jan. 7. kelt, melyben meghagyatott a tanácsnak: „1. hogy a létező vagy ezután létesítendő német népiskolákhoz szükséges mesterek választása legyen az eddigi mód szerint; a hol igazgató nincs, válaszszaanak helybeli felügyelőket, a kik husvétkor és sept. végén a kir. kormányzékhez tegyenek a tanítás sikeréről jelentést, a szülőket és mestereket szorítsák rá kötelességeik teljesítésére, szükség esetében a tanács az iskolai szabályrendeletet vétesse teljesedésbe, 2. az iskolába csak azok vétessenek fel, a kik a felügyelőtől vagy igazgatótól bizonyítványt visznek arról, hogy mind a három alosztályt elvégezték. A szentpéteri és parochialis iskolában az érintett helybeli felügyelőket, a tanács nevezze ki, a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1891. sz.

²⁾ U. o. 1919. sz.

³⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

mellékelt, németül irt útasítást nekik adja át s a tanításról jelentést és kimutatást küldjön fel, a latin nyelv tanítása csak a felsőbb iskolára szorítatván.“¹⁾

A német tanítás ezen erős sürgetése a polgárságban aggodalmat keltett fel, a mit a tanács 1786. márcz. 30-ki feliratában nyomósan kifejtett. „Ők ugyan neveztek ki — így szólnak — a népiskolákhoz felügyelőket, de annak, hogy német népiskolák állitassanak fel s a nép gyermekei németül tanitassanak, nagy akadályai vannak, miket fel kívánnak fejteni. Kolozsváratt egyetem van, a vagyonos szülők, kik gyermekeiket ott akarják tanitattni, azokat előre is a normális iskolába adják, tehát ha német népiskolák lesznek is, üresen maradnak; mert igaz ugyan, hogy a parochialis eklézsia azért, hogy legyen a ki ministráljon s betegeknel és halotti kíséretnel szolgáljon, a külszén- és monostorutezai szegényebb lakosok fiait hazai nyelven olvasni és írni tanitattja s a vallás czikkeire is oktattatja, de csak akkor, mikor szülők a mezei munkával nincsenek elfoglalva, tehát őszön és télen; de tavasszal és nyáron otthon tartják, hogy nekik segítsenek a munkában, s ilyenkor alig megy iskolába 2—3. Minthogy pedig a régi népiskolát a Fejérvárról átköltöztetett papi növendékek elfoglalták, ezek tanítására csak egy kis alkalmatosság van a czinteremben, s ott sincs normalis tanításra képzett egyén, hanem a segédtanító tanítja őket. Szent-Péteren is így van. Itt van iskola-épület és képzett tanító, de a szülők, kiknek gyermekei ide járnak, olyanok, hogy tavasszal ezek is szülők segítségére hazamennek; egyébiránt is gyermekeiket magyarul kívánják olvasni, írni és vallásra tanitattni, s a mint ezt tudják, mesterségre, szolgálatra s egyébire adják. A mit ily rövid idő alatt ezekben németül lehetne tanulni, azt is hamar elfelejtik. Kéri tehát a tanács a királyi kormányshoz, hogy a népiskolákra nézve továbbra is hagyják meg az eddigi gyakorlatot, hogy t. i. a gyermekek magyar nyelven tanitathassanak s a német nyelv tanulására csak azok szorítassanak rá, a kik a normalis iskolába kívánnak feljárni.“²⁾

A felsőbb oktatásra is ily gond volt fordítva. 1781. aug. 3. a cs. kir. oktatásügyi bizottság a latin [*humanista*] osztályok számára új tantervet küldött le, melyben 3—3 évre a tantárgyak és tan-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2127. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2145. sz.

könyvek is meg voltak határozva. ¹⁾ A kegyesrendi iskolák igazgatója Mulay Konstantin Antal 1782/3. decz. 13-ki jelentése a kolozsvári latin iskolák állapotát így tüntette föl. „I. *Az elemi iskolában* tanult 35, az első grammatikai osztályban Éltes Károly tanított 27 fíut, a középsőben Kirner Elek 32, a felsőben, III-ikban Dominkovics József 34-et, az *alsó humaniorákban* Lengyel Domokos 33-at, Roháts János 40-t, együtt 201 ifjat.“ ²⁾ Ugyanaz a nemesek *convictusa* vagy *Teréz nevet viselő kir. tanoda* tanítóinak és tanárainak, ugy a tanítványoknak jegyzékét is a kir. kormányshékhöz terjesztette; e szerint ott 63 tanulónak Koppi Károly tanár tanított történelmet, Murányi Ignác fizikát, Gegő Adolf tiszta mathesist, Malinovits Ignác gyakorlati mathesist és építészetet, Schreyer Norbert logikát és metaphysikát, Bolla Márton a másod éves humánistákat, Roháts az első éveseket, Lengyel a III-ik grammatikai osztályt, Dominkovics a II-kat, Kirner [néhol *Kazner*] az I-öt. ³⁾ Alig telt el pár év, s a mint korábban a tanítás érdeke s az iskolák ügye az anyagi érdekeknek: ugy most a katholikus szerzetes rendek elleni áramlatnak rendeltettek alá. 1786. május 26. a *convictus és seminarium* belső és külső telkei — a főépületen kívül — kamarai kezelés alá adattak, ⁴⁾ azután nov. 22. kelt kir. leirat által az eddigi ottani nyilvános iskolai épület és az akadémiái tplommal közvetlenül egybekötött *akadémiai collegium* továbbra is tanítási czélokra használtatni, a régi *convictus* ellenben, a hol akkor a *seminarium* volt, és a régi *seminarium*, a hol a *normalis* iskolák voltak, feloszlattatni s az épületek a telkek fölmérésére rendelt katona mérnökök szállásaul a város kezelése alá adatni rendeltettek.“ ⁵⁾ Így aztán elébb a két növelde kegyestanítórendi tanárai, utóbb az igazgató is Magyarországba visszamentek, csak a bölcsészeti és gymnasiumi tanárok s az elemi iskolák igazgatója maradtak helyt. ⁶⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 5805.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 1783. 10893. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 7947. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 5193. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* 1786. 11971. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. elébbi sz. és *Salzbauer J.* Történeti vázlat sat. 12. l.

A város levéltárában hiányzik a *convictus* javai összeírása és becsüje; de még van a volt királyi-kormányshéki levéltárban, végrehajtotta azon évi

Ugyanekkor feloszlatott az intézetben levő Máriáról nevezett [*Annunciatio Mariae Virginis*] nagyobb és kisebb ifjui társulat,

márcz. 10. a kir. közügyigazgató két hites irnoka által, munkálatában e vagyon így volt megállapítva.

„A régi <i>convictus</i> telke és épületei becsértéke	11,232 frt 55 kr.
Az új <i>convictus</i> épület istállójával és más épületeivel együtt	99,909 frt 58 kr.
együtt	111,142 frt 59 kr.

A többi telkek: külmonostor-utczában a *Székhely-kert* 1000 frt, épületeivel együtt 2488 frt 54 kr. ugyanott más telek 288 frt, épületeivel 360 frt 20 kr., alsó-szénutezcai telek 70 frt, ugyanott más telek és ház 56 frt 30 kr., ötödik telek és ház alsó-szénutezában 575 frt, 6-ik telek és ház felső-szénutezában, a tanuló ifjuság mulató helye, romlásnak indult nagy emeletes kőházzal, melynek hossza 10, széle 4½ öl, a kaputól bemenve 15 lépésnyire van egy oldalvást kőfallal ellátott s 9 oszlopon nyugvó nyílt játszó hely, a hol a fáradt ifjuság magát szabad légben kipihente s magát súlyvető [*trunculus*] játékkal szórakoztatta; tovább 23 lépcsőn felmenve egy más nyári játszóhely kőből építve, az elébbihez mindenben hasonló, ebből a bemenetel a mulató kertbe [*hortum voluptarium*], 6 lépcsőn le, melynek épületei alatt van egy pincze alakú hely, a hol van egy nagy szökő-kút [*Trulla*] költségesen, kőből kifaragva, melybe a víz a kerti kútból foly át földalatti boltozott köcsatornán s kimegy az alsó kertbe. E mulató kert hossza 56 öl, széle 33, becsü ára 200, az épületekkel együtt 2568 frt 41 kr.; 7-ik kert a veteményes, szemben az imént leirt mulató kerttel, [a nép nyelvén: *kútas kert*] 68½ öl hosszú, közepén 27, keleti végén 39, nyugaton 9½ öl széles, becsára 830 frt. Szántó földek a *kajántói fordulóban*: Tölgyes, Kerek erdő, Hidegkut, Kecskedomb, Kőhid, Hosszupatak nevű dülőkben 125 kőből és 2 véka férőjü; a *harsongárdi, helyesen, feleki fordulóban*: a kereszt felett, két árok mellett, Harsongárd hegyen, Felek hegy alatt 49 kőből 2 véka; a *Békáspatakban* a röödi, györgyfalvi út és Bodonkút mellett, a szopori fordulóban *Nagy-Szoporban* Szamosfalva mellett 86 kőből, együtt 261 kőből, becsára 344 frt 6 kr.; szénafüvei: elővölgyben 20, ismét ott 12, együtt 32 kőből férőjü, becsára 30 frt; belsőtelkek becsára 7731 frt 4 kr., szántóföldeké 344 frt 20 kr. kaszálók 32 kaszásra való, 30 kr-ával, de nincsenek megbecsülve, együtt: 119,218 frt 7 kr. [*Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 6964. sz.*] A kir. kormány-szék mindkét intézet ingatlanai igazgatását 1785. octob. 18. ideiglenesen Bertalan János kolozsvári senatorra bízta. *Városi levélt. Fasc. II. 2186. sz. Orsz. levélt. erd. oszt. 1785. 8131. sz.*

Bámulatos ingó és ingatlan vagyont állapított meg, mint a feloszlatott két intézet tulajdonát, a tanácsai összeírás. „A *szent József-seminarium* épületei 33,606 frtra, búzautezcai háza, egy más telek a régi seminariummal szemben, megint egy más telek, külmonostor-utczában egy telek, időtöltő

ugy szintén az Erzsébetnek látogatásáról nevezett [*Visitationis S. Elisabeth*] társulat [*congregatio*] s vagyonaik lefoglaltattak. ¹⁾

1786. aug. 15. kelt legfelsőbb elhatározással az egyetem leszál-
lított akadémiá vagy lyceum rangjára. „A kolozsvári egyetem
igen roszul áll — így szól a felség — csak 150 tanuló van benne,
tehát akadémiává kell szállítani s a tanárok számát ahhoz alkal-
mazni. Főleg nem kell élére gavallér igazgató [gróf Csáky főispán
volt], a ki többnyire semmit sem ért a tudományhoz, s csak zavart
okoz, hanem tanárokból kell választani, a kik mint máshol is min-
denütt, rendre váltsák fel egymást.“ Mielőtt azonban ez elrendel-
tetett volna, a kir. kormányzéknek aug. 23. meghagyatott, hogy
küldjön fel jelentést arról: miket tanítanak a kolozsvári egyetemen?
s hány tanár van alkalmazva? ²⁾ A jelentés sept. 20. érkezett fel, ³⁾

kert a Harsongárdban 4451 □ öl, ugyanott egy gyümölcsös 6200 □ öl,
külszén-utczában egy más telek, a két víz közt a hostát végében halastó
6216 □ öl, 10 rúd szénafü az elővölgyben, a felosztáskor jutott 1771-n;
szántók: a kajántói fordulóban 20 véka, ugyanott másik 40 véka, Szoporban
a város tava mellett 30 véka, Borháncs alatt 30 véka, Kövespadon 50 véka,
Békéspataokban 30 véka, a Harsongárd szőlő felett 80 véka, ugyanott másik
50 véka. A seminarium vagyona együtt: 41,597 r. frt 25 kr. tőkéje 108,775
r. frt, vetése 150 véka, 51 krral számítva 42 frt 30 kr., együtt 150,414 frt
55 kr. A kápolnában, szobában, udvaron, telken levő felkelhetők becsárával
együtt: 151,558 frt 49 kr.“

¹⁾ Állottak ez e szerint: I. tőke, a kettőé 610 frt 7½ kr. II. aranyban,
ezüstben [*a nagyobb Congregatio Albumáról leszedték az ezüstöt*] 110½, a
kisebbéről szintén) 29½ lat, ezüst kereszt, pecséték, gyertyatartók, együtt
351 r. frt 40 kr. III. öltözőkben a nagyobboknak volt: a kereszt vivők felöl-
tőnyei, keszkenők, szőnyegek, palást, ködmön, olajtartó [*labarum* vagy
labrum], 102 frt 41 kr. IV. a kisebbnek: 257 frt 50 kr. V. a nagynak házi
eszközei: butorok [láda az *Album* számára], székek, gyertyatartók, a bol-
dogságos szűz képe, asztalok, almárium — — — 57 frt 1 kr. VI. a kisebb-
nek hasonfélék s szűz Mária képe 62 frt 35 kr., együtt 1312 frt 51½ kr.
Könyveik: 7 frt, összesen: 1312 frt 52½ kr.“

Városi levélt. Fasc. II. 2175. sz.

²⁾ *Orsz levélt.* erd. oszt. 1786. 9453. sz.

³⁾ A kolozsvári *Egyetemen* [a kimutatás már *Lyceum*-nak írja] a
különböző szakokban a következő tanárok és tanítók tanítottak:

Hittan: Béla József, kanonok, bibliamagyarázatot és szentírást.
Burdján Mihály, a Dogmatica I. felét.
Boros József, a Dogmatica II. felét.
Mártonffy Antal, Pap-tant [*Theologia Pastoralis*].

mely a felség elé terjesztetvén: összhangzólag a fennebbi legmagasb elhatározással, ajánlatba hozatott, hogy miután a papi növendékek e tanévben Péstre küldetnek, a kimutatásban levő hittani tanári állomások szüntessenek meg s csak a jogi, bölcsészeti és sebészeti, valamint az állatorvosi szakokra fordítandó figyelem. Mivel a kolozsvári iskola, mindaddig, míg ott a theologiai tudományok taníttatnak, felsőbb iskolának nem tekinthető, s nem is volt soha az, hanem csak akadémia, mely felsőbb papnöveldével volt egybekapcsolva, s az *egyetem* név Kolozsvárárt még a jezsuiták idejéből való, a mit azonban ők is később akadémiának mondottak, s azt a kegyesrendiek is megtartották: e szerint a jogi tanszak 3 tanárra szállítható, a sebészet és boncztan tanárai megtartandók, ugy az állatorvosi tanszék is; a philosophiai tantárgyakra elég 4 tanár. Minthogy e szervezet folytán mind a jogi, mind a bölcsészeti szakban hibájokon kívül többen tanszék nélkül maradnak, velők is szabály szerint kell bánni s az első alkalommal képességeikhez mért állomásokra alkalmazni.¹⁾ Itt van a kolozsvári

Ferenczi Péter, a fontosabb theologiai helyeket, görögöt zsidót.

Vinkler Ignác, egyháztörténetet.

Jogtan: Fortini Károly Antal, észjogot, népjogot, egyetemes közjogot, polgári jogot.

Vinkler János, hazai jogot s a törvénykezési rendszert.

Farkas János, egyházi jogot, büntető jogot.

Dobokai Antal, a politikai, kamarai tudományokat, pénzügytant, statistikát és a hivatali irályt.

Orvostan: Laffer János, sebészetet, boncztant és szülészetet.

Fuhrmann Péter, állatorvostant.

Bölcsészeti szak: Murányi Ignác, elméleti és gyakorlati physikát.

Schreyer Norbert, logikát, metaphysikát, ethikát.

Gegő Adolf, elméleti mathesist.

Malinovits Ignác, gyakorlati mathesist és mechanikát a mesterembereknek.

Bolla János, egyetemes történelmet.

A gymnasiumban: Roháts atya } két gymnasiumi osztályt.
Dominkovits }

Lengyel

Kazner [ezt máshol *Kirnernek* iratott] } atyák 3 gym. oszt.
Éltes }

¹⁾ Orsz. levélt. Erd. oszt. 1786. 12127. sz.

lyceumi akademiának eredete, mely azóta 1848-ig folyvást fennállott... Még csak a szent-péteri népiskoláról [*schola trivialis*] hagyok emlékezetben egy tényt. Az 1789. nov. 29-ki esküdt-községi közgyűlés t. i. végzésében Gellért Györgyöt írja mesternek, a ki az iskola kerítése megcsináltatását kérvén: a gyűlés elrendelte.¹⁾

A fejedelemnek egy eredeti oktatásügyi gondolatát tartották fenn a közlemések. „Elhatározta t. i. 1782. s az udvari főhaditanácsnak jan. 24. tudtára adta, hogy még azon évben nov. 1-ig minden német és magyar gyalog ezredbeli 48 növendéknek államköltségen neveltetése végett az ezredék állomási helyén katonai normalis iskolát állíttat fel, melyhez a helyet ingyen az ország adja, vagy az illető város, a tankönyveket az oktatásügyi hatóságok. Ennek következtében az erdélyi főhadvezérség a kir. kormányzékot felhívta intézkedésre, hogy a Kolozsváratt állomásozó gróf *Gyulay*-ezrednek a 48 katonafiu és szükséges felügyelő katonaság számára illendő lakó-házról a tanács gondoskodjék, annyival inkább, mert Brassó város az ottani *Orosz* nevet viselő ezred számára már készséggel adott is.²⁾ A kir. kormányzék közölvén a tanácscsal: ez úgy nyilatkozott, hogy ott e célra, az adózó nép megterhelése nélkül házat találni nem lehet; ajánlta tehát azon növendékeknek vagy a helybeli normalis iskolákban taníttatását, vagy a régi seminariumot.³⁾ Az ezredparancsnokság panaszolt a városi tanács késedelmeskedése miatt, sept. 28. hathatósan sürgette ez ügyben az intézkedést a szebeni főhadivezérségnél, annyival inkább, mert már csak egy hónap van hátra, mikor az iskolának meg kell nyilni; felhozta, hogy a városnak magának is van belmonostorutczában egy alkalmas háza, a *nagy vendégfogadó*, vagy ugynevezett *bálház*, a hol lenne alkalmas hely található; de a seminariumban is vannak kiüresített részek, kért tehát gyors intézkedést. A főhadivezérség ismét átírt a kir. kormányzékhoz, hivatkozva méltányossági érzetére, s a tanácsot siető intézkedésre útasíttatni kérte. Ez nyilatkozatra hívta fel a r. kath. egyházügyi bizottságot, a tanácsot pedig a bálháznak 70 frt házbérért átenged-

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 2313. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 3150. sz.*

désére.¹⁾ A bizottság felfejtette, hogy a seminariumban, a hol csak 15 lakház van, s a hol normalis iskola 4 tanítóval, a nyomda személyzetével és műhelyével a rajztanár vannak elhelyeztetve, e célra két szobánál több nem fordítható. Kérte tehát, hogy saját gyermekeik tanítása idegenek által ne akadályoztassék.²⁾ Késvén az ügy elintézése, a főhadivezérség hivatkozólag arra, hogy az intézetnek már meg kellene nyittatni, a kir. kormányzékot ismételve a legsürgetőbben felkérte ennek siető befejezésére, hogy a felség akarata valahára teljesülhessen. Ez intézkedett, a tanács a kívánt házat 60 frt bér mellett átadta; de csakhamar kitűnt, hogy még két szobára van szükségök, a mit a tanács nem akart átengedni, a városon átmenő vendégekre való tekintetből. A kir. kormányzék visszairt, hogy mielőtt intézkednék, elvárja a főhadivezérségnek a tanács által hozzá tett felterjesztésére adandó választ.³⁾ Mig e levelezés folyt, Koppenzöller ezredes a vendégfogadóból neki még szükségesnek látszott két szobát erőhatalommal elfoglalt, ezt a tanács jan. 15. a kir. kormányzéknek panaszolva jelentette. „A város kedvezőtlenül vette az erőszakos eljárást — írja annak rendén — melynek következtében vendéglőjének azon egész része, a hová idegenek szoktak szállni, s a miből 85 frt jövedelme volt, használata alól elvonatott, s kérte, hogy az ezrednek Kolozsvárról bővebb szállásokkal bíró más városba rendeltetését eszközölje ki, nehogy a közterhek alatt nyögő nép elkéserrítesék.“ Ez átirt a főhadivezérséghez, sajnálatát fejezte ki a történetek felett, és azon nézetét, hogy a felség szándéka az, hogy a katonai hatóságok ne erőszakkal, de kellő módon egyezzenek ki a polgáriakkal, kérte, hogy az ezredest szorítsa rá, hogy a város által adott helyiségekkel elégedjék meg, vagy ha többre van szüksége, barátságos úton intézze el.⁴⁾ Most ismét a régi seminariumba áthelyezést kérte a város azon okból, hogy 48 helyett 60 katonafiut kell elhelyeztetniök, s erre a város ezen vendégfogadója és bálháza nem elég; de az utazó közönséget is vendéglő nélkül hagyni teljességgel nem lehet, a városnak pedig más háza nincs.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 7463. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 7894. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 19. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 380. sz.

Erre azon értesítést kapta, hogy a seminariumot rendeltetésétől el vonni nem lehet.¹⁾ Ezután a Mikes-házat akarták kibérelni, de a kir. kormányzék a tulajdonos Dániel Zsófia bárónő kérése következtében ebbe nem egyezett bele.²⁾ Így hát a város vendéglője és bálháza rendeltetésétől elvonva, évek során át katonanövendékek oktatására használtatott. Mennyi viszálykodás és kellemetlenség származott ebből — hátrább látni fogjuk . . . A római katolikus oktatásügyet még a fejedelem két intézkedése érintette érzékenyen. Egyik azon 1786. aug. 15-n kelt legmagasb elhatározás, melynél fogva a kolozsvári két r. kathol. árvaháznak Szebenbe átvitelét és az ottani árvaházba bekebelezését parancsolta, oly módon, hogy Kolozváratt levő házaik, a hol laktak, azon alapítványok felügyelői részvételével — elébb megbecsültetve — a többet ígérőknek adassanak el, áruk tétessék az alaphoz annak gyarapítására, az árvák vitessenek át Szebenbe, az alapítók a felség által biztosítván az iránt, hogy alapítványaik felőli rendelkezési joguk s örököseiknek elsőse sértetlenül fenmarad.

A szent Ferenczről nevezett nének [*Sorores tertii ordinis Sancti Francisci*] az ugynevezett *Tertiariák* zárdáját még súlyosabb sors érte. Alapította 1729. kormányi engedélylyel özv. Nápoly Györgyné, Felvinczi Klára óvári saját házában, vallásos buzgóságból, hogy ott a sorstól üldözött főleg nemes születésű hölgyek a társadalomtól elvonultan, de apáczaik fogadalom által el nem zárva, egy főnök [*priorissa*] alatt kegyes életet éljenek, rendeltetésök legyen leánygyermek oktatása és nevelése. Mária Therezia fejedelemnő 1779. márcz. 11. házuk helyreállítására és kibővítésére 1781 frt 47 krt rendelt, s életök fentartása könnyebbitésére május 1-től kezdve féléves részletekben 200 frtot azon föltétellel, hogy a leányokat tanítsák.³⁾ A többi kolozsvári szerzetek eltöröltetésekor 1782. a fejedelem ezeket egyelőre megkimélte; de midőn a német nyelv tanítása minden iskolába behozatott, s ők is annak tanítására köteleztettek, kijelentették, hogy ők nem akarják, nem is képesek magukat annak szentelni, mivel az nem feladatuk, hanem e végre külső világi nőket fogadtak. Igazolja ezt Barbasath Erzsébetnek, a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 1524. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 6749. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 2039. sz.

ki a Tertiariáknál német nyelvet tanított, 1786. octob. 21. a kir. kormányzékhez adott kérvénye, melyben a következő évre a mult évi 40 frt helyett 100 frtot kért, azon okból, hogy a nénék főzte és lakása rosz, s neki künn kellett mindkettőt fogadni. Egy évig tanított ugyan — írja — nagy számu német ifjuságot, mert a nénék közt egy sem érti a német nyelvet, s elődét is azért kellett elbocsátni. Őt Magyarországról a szerzet fejedelemasszonya Békési Juliánna 1785. hivta meg egy évre, fizetése 40 frt, tartás és szállás; most 60 frtot ígérnek, de ő százat kér, hogy abból megélhessen. ¹⁾ A kir. kormányzék a kérést a tanácshoz küldötte le, s az onnan tett jelentésre meghatározta, hogy Kolozsváratt állittassék egy német s egy magyar leányiskola, a Tertiariáknak eddig adott 230 frt osztassék el azok tanítói közt egyenlően, Barbasath Erzsébetet kinevezte német nyelvtanítónak, s meghagyta Mészáros — főiskolai igazgatónak, hogy alkalmas magyar nyelvtanítónőt keressen s állítsa be, a mit a kir. kormányzék a felséghez is jelentett. ²⁾ Mielőtt a felség elé érkezett volna, a kir. kormányzék egy korábbi feliratára már 1787. jan. 2. azon oknál fogva: „mert a Tertiariák rendeltetésöknek — a mi a leánytanítás — megfelelni nem képesek s további fennállásuknak oka nincs, és mivel azok már az örökös tartományokban is el vannak törölve, felosztatásukat s javaiknak a fiskus részére lefoglalását kimondotta s a kir. kormányzékától az eddig nekik fizetett 230 forint mire fordításáról véleményt kívánt, egyszersmind megparancsolta, hogy a tanítás az ottani nyilvános leányiskolában meg ne szűnjék, a tanács intézkedjék, hogy a r. kath. püspök és kamarai bizottság által a társulat márcz. 15-ig oszlassék fel, s a r. kathol. iskolai bizottság és tanács útasítása értelmében a szükségeseket tegye meg.“ ³⁾ Ez útasításban a biztosoknak köteleességévé volt téve, hogy a legmagasb elhatározást hirdessék ki, arról vegyenek fel j.-könyvet, mit a szerzet főnöke irjon alá, a biztosok vegyék át, pénztáruk, templomuk, eszközeik, levéltáruk és felkelhetőségeik, házuk kulcsai vétessenek el, s a tűzifán kívül mindent foglaljanak le, ezt az együtt maradó nénéknek egy ideig meghagyván; házban,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 1008. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 1392. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 1392. 1838. sz.

csűrben, pinczében szintén mindent irjanak össze s a jegyzőkönyvet és összeírást küldjék fel a kir. kormányshoz. A főnök esküdjék meg, hogy mindent eléadott. A biztosok illedelmesen és méltósággal teljesítsék tisztöket; az ingó és ingatlanok összeírását készítsék 3 példányban, 2-öt a kir. kormányshoz, 1-et a kolozsmonostori kamarai felügyelőség részére. Mig a nének együtt maradnak, hónaponként egyenként 10 frtjuk jár ki, mely nyugdíjként szétosztásukkor is folyni fog. Mig irántuk felsőbb rendelet érkezik, együtt is maradhatnak. Magánjavuk sajátjuk marad. Templomi szent eszközeiket a kolozsmonostori kamarai gondviselő [*Provisor*] által Koszta kir. kormányshoz titkárhoz küldik. További rendelésig a tanítás folyjon mint eddig; de a városi főiskolaigazgatónak [*schola principalis*] alárendelve; szerzeti köntöseiket 14 nap alatt vetközzék le, ha fogadalmaik vannak hozzá kötve, lelkiismeretök igazgatóihoz vagy a püspökhöz folyamodjanak érette . . . Midőn a tanácsi bizottság e rendeletet végrehajtotta, a főnök [*superiorissa*] *Békési Juliánna* volt, rajta kívül: *Bakó Erzsébet*, *Sándor Mária*, *Ferenczi Ágnes*, *Andrási Euphrosina*, *Járai Therézia*, nének, mindeniknek volt egy-két képe, fészülete; volt 8—10 darab könyvük, mind magyarok, ilyenek: *Rózsás kert*, *Arany korona*, *Liliom kert*, *Szent Anna*, *Gertrudis*, *Szent Agoston könyve*, *Kempis Tamás* sat. Összes évi jövedelmök volt 1289 r. frt 15 kr., kiadásaik: 1281 r. frt 30 kr., maradék 7 r. frt 45 kr. A bizottság márcz. 20. tette meg jelentését, mellékelve báró Perényi *Borbára* hajadon nevében — a ki a *Residentiájuk* egy részét építtette, s *Karácsonyi Kristóf* részére, a ki 500 frtot kölcsönzött — azok jogfentartó nyilatkozatát. A ház és hozzátartozók e feltár szerint 6602 r. frt 44 kra becsültettek, ¹⁾ mit szakértők később 6984 frtra igazítottak ki s a kir. kormányshoz ezt helyben hagyta. ²⁾ A felség a házat 1789. sept. 17. Kolozsvármegye törvényszékének rendelte adatni oly módon, hogy a benne lakásért 471 frt 12 kr. számíttassék le s br. Perényi kisasszony életeig lakjék benne, a maradék 6513 frt 1 krt pedig annak idejében a tartományi pénztár fizesse ki. A vármegyei tisztőség sept. 24. vette azt át. ³⁾ Egy eset megemlítésével zárom be e

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1788. 10109. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1789. 4838. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 314. sz.

részt, mely szükséges e szerzet voltaképeni megismerésére. 1756. t. i. valami bűnös menekülvén be hozzájuk, midőn a tanács kiadását kérte, azok menhelyjogra [*jus asyli*] hivatkoztak. Br. Sorger r. kath. püspök aug. 4. a tanács kérésére azon felvilágosítást adta: „a Tertiariákhoz rossz személy nem menekülhet, azok nem apáczák, csak tévesen nevezték így, lakhelyök is nem zárda, tehát menhelyjog meg nem illeti.“¹⁾

Még egy tény tartozik ide tárgya egyik részénél fogva, a mit röviden érintenem kell. A felség 1782. eladatni parancsolta a kolozsvári *Fellegvár*-t és szamosújvári várat. Mielőtt azonban a kihirdetés megtörtént volna,²⁾ a r. kath. egyház világi papságának Gyulafejérváratt levő, s a katonai gazdasági bizottság részére időközben elfoglalt épületeiért azt cserébe ajánlta fel, s hogy a csere egyenlő és egészen kielégítő legyen, az ottani épületeket az érdekelt felek megbizottjai által összeiratni rendelte. A bizottság elnöke gróf Csáky János egyetemi igazgató volt, s egy katonai és egy polgári biztos; munkálatukat 1783. a kir. kormányzékhez, ez jul. 24. a főhadivezérséghez küldötte át a végre, hogy a várbeli katonatiszteket értesitse, hogy a várat gróf Batthyány Ignác r. kath. püspöknek adják át, s egyidejűleg ezt a püspöknek azon kéressel adta tudtára, hogy azt a nevezett papnövelde tanárai és növendékei számára úgy alakíttassa át, hogy azok Károlyfejérvárról átköltöztetve, ott elhelyeztethessenek, s mostani fejérvári lakóépületeik a katonai gazdasági bizottság rendelkezése alá mihamarabb átadathassanak, azt is kifejezván, hogy a továbbiak iránt értesítését elvárja.³⁾ A püspök kijelentette, hogy mivel a kir. kormányzékhez érkezett s vele közölt kegyelmes kir. kézirat sem fentartást, sem kivételt nem foglal magában, bizván a felség kárptóltási kegyelmes ígéletében, sőt a tanári házakra nézve is, a melyek iránt ígélet nincs téve, azok kárptóltatását a felség igazságosságától remélvén: mihelyt a seminariumi épületet és a tanárok lakházait megbecsültette, azonnal át fogja adni.⁴⁾ Midőn a kir. kormányzék a püspök és katonai hatóságok által véghez vitt

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1191. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 6794. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 5599. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 7061. sz.

becsüről az iratokat a felség elé terjesztette, fölfejtván, hogy a Fellegvár mind a hely távolsága, mind az oda feljárás nehézségei miatt teljességgel nem olyan, hogy a Kolozsváratt tanuló növendék papság ott el lenne helyezhető: czélszerűbbnek vélné, egy házat, akár a városét, akár a r. kath. eklézsiáét, mint a papnövendékek tulajdon házát ugy átalakítatni, hogy a czélnak feleljen meg. E nézetet a felség is helyeslőleg fogadta, de azért a Fellegvár épületei megbecsültetését mégis parancsolta. A kir. kormányzék intézkedett iránta, azon nézetének kifejezése mellett, hogy ez csak azért történik, hogy a papnöveldei célra kiválasztandó ház átalakítása költségeivel együtt a csere egyenlő értéke meghatározthatassék, egyébiránt a kegyelmes határozást a felségtől várta. ¹⁾

A r. *katholikus vallás és a műveltség* s közerkölcsök érdekeinek egybe találkozását mutatja azon 1773. ápr. 18-ki kir. leirat, melyben rendeltetett: „hogy Szebenben, s a többi nagy városokban vasárnap és a mult évi pápai bullában megállapított ünnepeken u. m. a bőjtre rendelt pénteken, a három nagy ünnepen, Krisztus megtestesülése és gyümölcsoltó boldogasszony napján, advent utolsó 3 napján sat. a szini játékok vagy comédiák esti 7 óra előtt ne kezdődhessenek, sőt e napokon az országban mindenféle látványos játék és mutatvány, mezővárosokon és falukon botrányos és a jó erkölcsökkel ellenkező bohózatok és comédiák, falukon s mezővárosokon a multságok, táncz és ivás délutáni 3, nagyobb városokon 4 óra, kávéházakban d. e. 9 óra előtt megtiltassanak, s a korcsmák és kávéházak bezárassanak, semmiféle játék és multság d. u. 4 óráig meg ne engedtéssék.“ S minthogy a magasb állásuak példája nagy hatással van a népre, a felség megparancsolta: „hogy vasárnap és az említett ünnepeken bizottsági ülések ne legyenek, kivéve a rendkívüli és halaszthatlan eseteket, sőt d. u. 4 óra előtt előkelő állásuak fényes multságai és ide-oda menése, a mivel a nap nagyobb része el szokott telni, meg ne engedtéssék.“ ²⁾... Érdekes társadalmi mozzanattal ismertet meg a kolozsvári tanácsnak egy a kir. kormányzékhez 1779. intézett felirása, melyben előadta, hogy a város közönsége a város házában a farsangi tánczmultságadás és tekejátászás jogát Tamási János bérlő-

¹⁾ *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1784. 7982. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1602. sz.

nek adta ki, a ki panaszolta, hogy a gr. Gyulay-ezred katonasága s nejeik a városi lakók kárára különböző polgári keresetet üznek, nevezetesen a katonai zenekar tagjai farsangi bál és tekézés végett házat akarnak kifogadni. A tanács a helybeli katonai- és ezredparancsnokot ez iránt megkérdezte, de fogamat nélkül; kérte tehát a kir. kormányszéket, eszközölné ki az erdélyi főhadivezérségnél, hogy az ezredparancsnok azon zenekarnak nyilvános mulatságok adását, a katona asszonyoknak a kereskedését tiltsa meg. Az decemb. 4-én átírt a főhadivezérséghez, ¹⁾ honnan jan. 27. azon felvilágosító tudósítás érkezett, hogy csak két szegény, gyermekes asszony a piaczi díj lefizetése mellett árul almát, a tanács túlozva a dolgot, nem annyiban a polgárok jogait védi, mint a katonasággal való állandó czivakodási kedvének tesz eleget. Tamási mulatságaiba — egy piszkos és undort keltő vendégfogadóba, a hová mindenféle sorsu emberek mennek, s füstfellegben féktelen magaviseletet tanusítva mulatnak — arra való illő és alkalmas helye a városnak nem lévén, hogy a katonaság és nemesség elmenjen, kívánni nem lehet. A katonai zenekar pedig már 8 év óta zenél a nemesség felkérése következtében egy birtokos polgár házánál, eddig senkinek eszébe nem jutott ellene felszólalni, azt állítva, hogy az a város koreszmárolási jogát sérti. Az ezredesnél panasz nem is tétetett ezek felől. A kir. kormányzék tehát meghagyta a tanácsnak: adjon felvilágosítást arról: hogy történt, hogy a katonai zenekar ellen csak most szólaltak fel? a tanács engedelmével áruló asszonyok ellen miért emelnek panaszt? és hogy állítják, hogy ezek iránt a kolozsvári katona parancsnoknál panaszoltak volna?“ ²⁾ A tanács felelt, előadta s indokolta panaszait, felhozva mint legújabbat, egy polgárnak a katonaság által megveretését, kérte kinyomoztatására katonai biztos kirendelését s az ezred egy századának a Fellegvárba áttétetését vagy Kolozsvárról elrendelését; a kir. kormányzék ily értelemben írt át, s legalább az ezred törzskara [*Staab*] elrendelésével a polgárság kívánságát teljesítendőnek látta. A főhadivezérség a nyomozáshoz katonabiztost nem adott, egy századnak a Fellegvárba áttétetésébe nem, de a kir. kormányzék javaslatába beleegyezett, s így a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 6402. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 316. sz.

törzskar Szebenbe tétetett át.¹⁾ A kir. kormányzék erről értesülve a tanácsot útasította, hogy miután a felsőbb rendeletek szerint egy zászlóaljat Kolozsvárnak állandóul kell tartani, legyen éber figyelemmel s az odavaló polgárokat bírja rá, hogy a katonasággal egyetértésben lenni igyekezzenek.²⁾

Az ev. ref. hitvallásuk az elébbi korszakban kezdték megnagyobbítani belső farkasutczai főtanodájukat, ebben folytatták, és 1784. ápr. 30. bevégezték. Igazolja ezt Hadadi Zsigmondnak ez időben készült számadása, az ajándékozások és költségek j. könyve s más jegyzések és irások.³⁾ Érdekes a száz-férfiaknak 1781. május 3-ki közgyűléséhez a gondnokok által beadott azon kérelme, hogy az iskola építése végett egy korábbi végzés értelmében a téglavetést engedje meg, melyre a gyűlés azt határozta: „a föld nem adatott Hadadinak örökösen, de a tanács mégis beleegyezik, hogy a neki kijelölt helyen, jelesen Szamosra rugó rétje végén, ha ő kész a főtanodának átengedni, téglá vettessék.⁴⁾ A gyűlés megjegyezte, hogy a minorita atyák pénzen vettek magánosoktól földet s úgy égettek templomuk felépítése végett téglát; de most felhagyták és a várostól veszik. A város a maga földéből ezutáni jogigények formálhatása miatt, saját téglavetési gazdasága felforgatására utat nem adhat.“⁵⁾ A főtanoda kiépítése szükségessé tette, hogy végleg birtokába vegye b. farkasutcza déli során saját szőlője és az eklézsia belső kántori lakháza szomszédsági közt levő azon házat, melyet Márgai Ferencz 500 frtban — a mit ő a ref. főtanoda nyomdája felépítésére adott — úgy vett volt meg, hogy a míg él, bírja; de most, mivel az is az építendő kamarák sorába esett, s így rá a főtanodának szüksége volt, a közjóért már most, t. i. 1781. május 2. a főtanoda birtokába visszabocsátotta, csak az 500 frt kamatát kötvén ki magának életéig.⁶⁾ Alaptőkéje is tetemesen gyarapodott. Kabós László 1781. ápr. 16. újabban 200 m. frtot adott az egyetemekre menő deákok számára.⁷⁾ Halmágyi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 3019. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 2173. sz.

³⁾ 1803. évi LAJSTROM VII. szak. 16., 17., 18. tétel.

⁴⁾ *A közgy. eredeti j. könyvéből.*

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1903. sz.

⁶⁾ 1803. évi LAJSTROM III. szak. 14. tétel.

⁷⁾ U. o. II. szak. 61. tétel.

István 1782. december 24. két nemes tanuló, főként pedig árva fiúnak 1000 m. frtot,¹⁾ Ujvári János 1788. jan. 5-ki végrendeletében 500 frtot,²⁾ Brádi Sámuel 1786. febr. 22. 600 m. frtot,³⁾ gróf Székely Ádám a német nyelv tanárának fizetésére végrendeletileg 1000 m. frtot.⁴⁾ Az alapítványok kezelésére nézve az egyházi főtanács 1781. Málnási Lászlónak, mint azok felügyelőjének útasítást adott;⁵⁾ 1782. a hátralékok felszedését s azokról táblás kimutatás készítését rendelte el,⁶⁾ 1786. végzést hozott az alapítványi pénzek miként gyümölcsöztetéséről s a pénztárnok minden évi számadásának a főtanácshoz felterjesztéséről,⁷⁾ 1789. a kamatokat fizetni nem akaróktól, azok felhajtása szigoruan elrendeltetett;⁸⁾ az oktatásügyben a felsőbb tudományok jó móddal tanítása iránt 1782. főtanácsi végzés kelt;⁹⁾ 1783. Sófálvi József állíttatott be lector professori tisztébe, s Szathmári Mihályt segítőjévé kérte:¹⁰⁾ a hittanár és paedagogarcha kötelességei szabályoztattak, a gyermekek különböző osztályokban [*classis*] való tanítása iránt intézkedés tétel.¹¹⁾ Az iskolai alapok pontos kezeléséről és a közoktatásról való ez éber gondoskodás a fejedelem minden téren nyilatkozó reformtörekvéseiben és gyökeres újításaiban találja okát, a ki uralkodása ideje alatt többször fölterjesztetni rendelte az alapok és iskolák kimutatását, s az oktatás mibenlétét szigoruan ellenőriztette; terveit és a javításokat azonban egészen csak a r. katolikus oktatásügyben valósíthatta, a nem-katolikus felekezeteknél abban központosult törekvése, hogy a német nyelvtanítás iránti rendeleteit mindenütt szigoruan életbe léptesse. Ez volt szülőoka amaz 1784. kelt s a főtanácshoz intézett rendeletnek is, hogy a gyermekek a német nyelven kezdjék a tanulást, az minden osz-

¹⁾ 1803. LAJSTRON II. szak. 62. tétel.

²⁾ U. o. II. szak. 63. tétel.

³⁾ U. o. II. szak. 64. tétel.

⁴⁾ U. o. II. szak. 65. tétel.

⁵⁾ U. o. VI. szak. A) 3. tétel.

⁶⁾ U. o. VI. szak. 4., 5., 6. tétel.

⁷⁾ U. o. VI. szak. 13., 14. tétel.

⁸⁾ U. o. VI. szak. 20. tétel.

⁹⁾ U. o. VI. szak. B) 8. tétel.

¹⁰⁾ U. o. VI. szak. 10., 11. tétel.

¹¹⁾ U. o. VI. szak. C) 12. tétel.

tályban tanitassék, az ifjak az egyetemeken és főtanodákban a német nyelv tanítóinak tandíjt fizessenek. ¹⁾ 1785-től kezdve négy éven át ismételtetett az a felsőbb rendelet, hogy a német osztályból latinba menő tanulók névsorát terjeszszék fel a kir. kormányshoz. ²⁾ Ezek egyikét, a melyet az egész tanári kar aláírt, kiemelem azért, mert abból kitűnik, hogy ez időben az ev. ref. főtanodában 6 rendes tanár volt: Tsomós Mihály, Bodoki József, Szathmári P. Mihály, Méhes György, Sófalvi József és Pataki Mózes. ³⁾

Az unitárius főiskola — mint fennebb el volt mondva — e korszakban készült el, pénzalapja e tíz év alatt nem gyarapodott, tanárok és tantárgyak, tankönyvek és tanrendszer a régié; e korszakbeli férfiai és történetei közül kiemelendő Agh István püspöknek és hittanárnak a császárral Kolozsváratott történt beszélgetése s az utána 1786. augusztus 22. ⁴⁾ következett Lázár István püspöknek maga kedveltető egyénisége és erélyes igazgatása. Itt az elsőnek van közérdekű bece. „Én és Kovács Tamás közjegyző 1773. jun. 26. d. u. 2 és 3 óra között nyertünk kihallgatást — így kezdi előadását maga a püspök — a császári felségnél; midőn a kihallgató salonba érkezénk — a mi a plebániaháznál levő nagy terem volt — egy komornyik az ajtónál állott. Mondám németül, hogy unitárius superintendens vagyok. Jól van — felelé, s ekkor egy katonatiszt, a ki a felségtől jött ki, meglátván, bement a felséghez s bejelentett; visszafordulva intett és ajtót nyitva bebocsátott. Rövid ideig baltérdünkre ereszkedve, fölállottunk, s én, a mint a kérést átadtam, így szólék a felséghez latinul: „Ez — felség! az én felügyeletem alatt álló erdélyi unitáriusok panaszainak és sérelmeinek foglalata; el van benne mondva, hogy híveimmel polgártársaink a törvénnyel ellenkezőleg bánnak, őket sanyargatják s megkárosítják. Nem találván orvoslást a felségedtől tisztökbe állított kormányhatóságoknál: kényszerítve vagyunk azt esedezőleg kérve, felséged szent lábaihoz borulni.“ „Hogy történhetnek ilyenek — szóla a felség — mikor a ti vallásotok, mint a többiek, szintoly bevett vallás?“ „Ugy van pedig! s ez az,

¹⁾ U. o. VI. szak. 37., 41., 42. tétel.

²⁾ U. o. VI. szak. 45., 49., 54., 63. tétel.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 6604. sz.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. r. I. k. 683. l.

a mi fájdalmas ránk nézve, hogy mégis ily roszt bánásban részesülünk.“ „Mik azok?“ kérdi a felség. „Elvették templomainkat, papi házainkat, egyházi birtokainkat, néhol az isteni tiszteletnek magánosok házánál tartását is megtiltják, néhol vallásunk hívei erővel, fenyegetéssel, fegyverrel kényszerítettnek a mienktől más vallás hívére . . .“ A fejedelem kitért az érintett sérelmek elől s így szóla: „Láttam már helvét és ágostai hitvallását — mondá — de a ti vallástokon levő embert soha sem. Ugy gondolom, vallástok a helvét hitüektől nem sokban különbözik.“ „Sőt inkább hittanok tekintetében igen sokban.“ „De a szertartásaitok és énekeitek nem különböznek.“ „Azok kevesebbé.“ „S mik különböző hittanaitok?“ — kérdé a felség . . . Itt hosszú párbeszéd következett, mit én rövidbe vonok össze . . . A püspök feleletére a fejedelem ismét és ismét gyorsan és élénken válaszolt, megjegyzést vagy új kérdést tett, elmeéllel és a vallási dolgokban oly nagy olvasottságot tanusítva, mint komoly tudásvágyat. Összesen 25 kérdést tett a fejedelem a legfontosabb hitczikke felől, jóságos türelemmel hallgatva meg a püspök feleleteit. A 26-ik ez volt: „hány unitárius van Erdélyben?“ 7642 családfő s 30 ezer lélek, felség!“ „Itt egy családfő után nem számítható 4 lélek“ — jegyzé meg a felség. Ezután így szóla: „Vajjon imádkoztok-e ti érettem?“ „Igen. Ma reggel is imádkoztunk felségedért s ezután is fogunk“ — felelé a püspök. „Hadd segítsenek imáitok — mondá a fejedelem — a mit segíthetnek.“ „Mi hiszszük, felség! hogy segítni fognak . . .“ „Ez volt kihallgatásunk vége“ — zárta be elbeszélését a püspök. Megjegyezte még, hogy a beszélgetés közepén távozni akartak, nehogy jelenlétök terhére válják. A felség maradást intett feléjük. Egy kérdés hitczikkeiket illetvén: midőn a püspök hitvallásuk [*Confessio*] egy nyomtatott példányát átadta, a fejedelem így szólott: „Engem mégsem téríttek meg“ [*Me tamen non convertetis.*] „Távol legyen tőlünk e szándék, felség! csak azért esedezünk ennek elfogadtatásáért, hogy belőle ismerje meg felséged vallásunkat, nem abból, a mit rólunk elleneink mondanak.“ ¹⁾ E beszélgetés érdekét emeli az, hogy azon falak között történt, hol kétszáz év előtt Fausto Socini Dávid Ferencz Isten felőli legbensőbb érzületét s fölfogását kifürkésztvén: Blandratához és a fejedelemhez tett titkos jelen-

¹⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. r.I. k. 494—497. ll.

téseiben elítéltetésének alapot készített, s a honnan őt a dévai vár hörtönébe vitték — meghalni.¹⁾ Az iskola igazgatója 1786-ig Agh István volt, azontúl Lázár István, mindkettő a hittan tanára is, Geyza József pap és keleti nyelvek tanára 1779-től 1781. sept. 4-ig, Pákei József 1785. ápr. 26-tól 1802-ig a bölcésznet tanára, Márkus György 1784-től 1808-ig pap és hittanár.²⁾

Az egyházak között a békét és jogegyenlőséget helyreállítani a fejedelem *türelmi parancsa* lett volna hivatta; de ez nem az ország törvényeinek biztos és igazságos alapjára, hanem személyes jóakaratra s az egyes kormányférfiak tetszésére levén fektetve: a r. kathol. főpapság hitvallása előjogát s uralkodó befolyását a több egyenjogu vallások sérelmével e mellett is meg tudta tartani. Erdélyre alkalmazva már anniak szövegezésében is alkotmány sértés volt, meg sem levén benne említve a más hárommal egyenjogu unitárius hitvallás, a mi azonban a korábbi időszakról maradt II. József korszakára, akkor is legtöbbnyire mellőztetvén a kormányi kiadványokban rendszeren „Arianus“-nak gúnyolt hitfelekezet. Ennek leg-sérelmesebb nyilvánulása és bizonyítéka a hatheti oktatás volt, a mit a r. kathol. főpapság a más vallásokra áttérni akaróktól a szabadelvű fejedelem tudta s elnézése mellett megkívánt. Alig érthető, hogy tudta e felvilágosodott s magas látkörű uralkodó — e pontnál homályban maradva — a jogot és igazat át nem látni, vagy átlátva, elnyomatni engedni. Ennek oka azon tény, hogy az országglásban a fejedelmi akarat a végrehajtó kormány által nem mindig jutott egész tisztaságában érvényre. Elszomorit, sőt a méltatlanság érzését kelti fel annak a sok igazságtalanságnak látása, a mit az országban kormányi hatóságok a lelkiismereteken elkövettek, elannyira, hogy egy alkalommal a kir. kormányshék megrovását vonták magukra. A kolozsvári tanács 1782. márcz. 22-ki feliratában azt jelentette: „hogy ők a felsőbb rendeletek értelmében a r. kath. hitről áttérőket, ha kiskorúak voltak, valamely szerzetes házban 4—6 hétig tartották benn s e végre rendelt papok, mes-

¹⁾ Ez a plebánia-háznál volt, a mit a kapubejárat feletti *emléklő* igazol. Lásd a RAJZOK ÉS FELIRATOK közt a VII. Táblán. Sajnálom, hogy a fejedelem Kolozsváratott létének a község levéltárában semmi nyomát nem találtam. A császár nem volt kedvelője az ünnepeknek.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. r. I. k. 652. I. *Székely S. Unitar. Vallás Tört.* 179., 185. II.

terek s zárdafőnökök és szerzetes nők által a hit igazságára oktatták, a családfőket pedig, a kiknek házi dolgaikat kellett végezni, mindennap a kiszabott órára hívták be hitoktatás végett s a tanács és esküdt község a helybeli plebánus kérésére meghatározta, hogy a vonakodókat hatósági erővel is megjelenésre kényszerítsék.“ A kir. kormányzék márczius 7-n visszairt: „hogy a hatheti oktatást szabályozó 1782. évi 881. sz. felsőbb rendelet semmi erőnek alkalmazására nem czéloz, a hatósági erő alkalmazását pedig épen kizárja: a tanács hibázott, midőn ezt határozta; meghagyta azért, hogy a felsőbb rendeleteket ide-oda ne magyarázzák, ne csűrjék-csavarják, hanem betű szerint értve a hatheti oktatást, szelid rábirással igyekezzenek végbe vinni.“¹⁾ Az ev. ref. és ágost. hitv. eklézsiák papsága és gondnokai panaszoltak a kir. kormányzéknel: „hogy a kolozsvári tanács a felsőbb rendeletek ellenére a helybeli plebánus kérésére csoportonként hívja be, s ha nem mennek, hatóságilag kényszeríti az átállottakat bemenni s ott a 6 heti oktatást kiállani. Ez erőszakos bezárás és oktatás a felség türelmi leiratával s a kir. kormányzék elébbi rendeletével ellenkezik. Sőt közelebb azt is megtiltották, hogy az ily átállók, míg a hat heti oktatás bevégzéséről bizonyítványt nem kapnak, templomba se mehessenek. Kérték azért: hogy ez erőszakos bezárás s az isteni tiszteleteken megjelenés elleni tilalom szüntettség meg s a hit dolgában a tanács és plebánus által semmi kényszerítő eszköz használása meg ne engedtesse.“ A kir. kormányzék felkérte a r. kath. püspököt, hogy a papságot az átállást szabályozó felsőbb rendeletek megtartására útasítsa.²⁾ De a panasz még sem szűnt meg, sőt azon évi decemb. 12. 24 áttérő — férfiak és nők — némelyik gyermekeivel, folyamodott egyenesen a kir. kormányzékhez, előadva: „hogy őket a tanácsbeli férfiak részint a minoriták, részint a Ferencz-rendiek zárdájába, részint a plebániaházba helyezték be, s kivált az első napokban a legszigorubb arestomban tartották, csaknem egy hétig házaikhoz sem bocsátották, fél hétre egy fekete kenyeret s 4 garast kaptak, a tanítás erőszakos volt, az ő vallásukat gúnyolták, őket fenyegették, ezek miatt attól tartnak, hogyha kiállják is a 6 heti oktatást, nem fognak bizo-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 1508. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 6983. sz.

nyitványt kapni. Kérték a kir. kormányzékét, mivel az értelem és akarat erőszakkal nem, csak meggyőzéssel hajtható, a hazai törvények a vallásváltoztatást szabadnak mondják, a kényszerítés Krisztus tanai és az uralkodó felség szándékai ellen van, s minden tanítás haszontalan, ha a tanított rá önként nem hajlik, végre mivel ők az ev. ref. vallásban lelkiismeretök megnyugvását találják, abban akarnak élni és meghalni, kérik ez erőszakoskodások alól felszabadittatásukat.“¹⁾ A tanács ezzel épen ellenkezőleg azt jelentette, hogy az áttérők nem járnak el a 6 heti oktatásra; délelőtt eljőnek, délután elmaradnak, sokan oktatás előtt a nem-katholikus templomokat keresik fel, sőt urvacsorát is vesznek. Ő felszólította a papságot, hogy az ilyeket templomba ne bocsássák, azzal mentegetőztek, hogy annyi közül nem tudják: ki jár oktatásra? Van 17 olyan, a kik egyenesen ellene szegültek; ők tudják — így nyilatkoztak — hogy a felség akarata nem ez, s a tanács rendeletére sem jelentek meg, mely a kir. kormányzék azon közelebbi rendeletére:²⁾ „hogy az átállók más papokkal közlekedéstől s velök egyetértéstől elzárassanak, elhatározta, hogy fele költségét viselje a plebánus, felét az átálló, s 6 hétig maradjanak az oktatás helyén; de erre kijelentették, hogyha megkötik sem maradnak benn annyi ideig. Kért tehát útasítást.“ A kir. kormányzék a decemb. 18-ki kir. leirat³⁾ teljesítésére útasította, a mi az, hogy a tanításra menni nem akarókat szorítsák ugyan rá s velök a korábbi rendeletek szerint bánjanak, de távoztassák el, hogy a szerzetes házakban foglyokként tartassanak, a mint nem régen is 25 átálló ezt adta fel ellenkezése okának, hanem a tanítási óra után dolgaik igazítására naponként bocsáttassanak haza; a vonakodókat jelentsék fel név szerint. Arról is értesült a kir. kormányzék, hogy az ily tanításért az átállóktól 1 firt tandíjt vesznek: ez csak akkor engedhető meg, mikor a plébánus lakhelyéről máshová távozik, a napidíj fejében, különben tőlük semmi sem vehető; nem-katholikus templomokba járástól azonban őket szigoruan el kell tiltani, s erre az illető superintendenseket a kir. kormányzék figyelmeztette is.⁴⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* 1782. 9313. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 8603. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 7516. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 9493. sz.

Az *ev. ref. egyház* szorosán sorakozva s központosított erővel, ép oly bátran, mint okos taktikával védte létjogát, hitét s önkormányzatát: néha az erőssel, máskor a hatalmasabb ellen a gyöngekekkel szövetségbe, olykor önállóan. A kolozsvári dézma felét a róm. katolikusokkal egyesülve vivta ki, szemben a fiskussal, az unitárius és ágostai hitvallásuakkal. A 6 heti oktatás veszélyével szemben az ágostai hitvallásuakkal egy téren s fegyverrel küzdött. A szent Erzsébet-aggház igazgatásában s szegényeinek a jogegyenlőség alapján az ottani javalmakban arányos részesülése iránt is egyedül harczolt. Évekig folyt a tulajdonjog feletti vita, mit Mária Thereszia fejedelemnő 1768. nov. 24-ki kir. leiratában ellenökre döntött el.¹⁾ Ekkor történt, hogy elfogyván az intézetben az *ev. ref.* és unitárius aggok, előimádkozójuk Bárdosi Ferencz, s az unitáriusoké Boros József fizetése megszűnt, s az intézet nem-katolikus más tisztviselői is attól megváltak, 1783. jan. 8. kelt kir. leirat pedig a különböző vallásu tisztviselők egymás felváltását eltörölvén, azt egészen a r. katolikusokra korlátozta, s erről a tanácsot maga alkalmazása végett értesíttetni, az *ev. reformált hitvallásuakat* pedig, a kik az ispáni, gondnoki s más hivatalokban tovább is részesíttetésüket követelték, engedelmességre útasíttatni rendelte.²⁾ A nem-katolikusoknak felvételése s benlakhatási joguk kérdésében hosszas tárgyalás folyt még azután is. Az *ev. reformáltak* azt állították, hogy azon százados gyakorlat mellett, mely szerint ott minden vallásuak egyenlőképen menhelyet találtak, birnak oly oklevelekkel is, melyek e jogot megerősítik. A kir. kormányzék azok előmutatására hívta fel az eklézsia előjáróit, a kik elébb időhaldékot kértek, később kijelentették, hogy az idők viszontagságai közt eltévedtek. A kir. kormányzék ezt az udvarhoz jelentvén: az agg szegények házába — a maros-vásárhelyi kórház példájára — nem jogi, de méltányossági okokból, minden vallásuak felvételét hozta javaslatba. A felség 1783. július 16. azon legmagasb elhatározását jelentette ki, s adta a kir. kormányzéknek tudtára az illetők értesítése végett, hogy a keresztény szeretetnél s a bevett vallások egyességi köteléke tekintetéből a kolozsvári

¹⁾ Fennebb ismertette volt.

²⁾ *Orsz. levéltár* erd. oszt. 1780. 1108. sz. *Városi levéltár* Fasc. II. 2219. sz.

agg-szegények házába a nem-katholikusok is fölveendőek lesznek, önként értetvén, hogy ez elvből kifolyólag a r. katolikusok is az ottani ev. ref.-ok kórházába vétessenek fel.¹⁾ Ez alkalomból a felség a kir. kormányzéknek meghagyta, hogy az ev. ref. kórházak állapotáról tudomást szereztvén s alapítványleveleiket bekérvén: azok felküldése mellett tegyen felőle tudósítást. Ez 1784. febr. 17. az ekléziát jelentéstételre hívta fel, a minek következtében az kórházáról így nyilatkozott: „E kórház [*Xenodochium*] hajdan a collegium beteg deákjai, ugynevezett *neutralistái* és szegény sorsu szolgálói házának neveztetett s némely magános jóltevők által 1500 frttal volt adományozva, melyben 3 öreg rendü szintén elnyomorodott nő öt tanulóra gondot viselt s e tőke kamatát élvezte. Később Pataki István és neje Babocsai Erzsébet látván, hogy 3 nő annyi deákot nem képes ápolni, [*ekkor már 10 volt*] tágasb és alkalmasb szobák építése végett 10-re nevelték a gondviselő nők számát, alapítván számukra 1000 m. frtot, a minek kamatát az ő és az ottani betegek segítségére ott lakó néhány férfi fizetésére fordították. A város köz beteg-háza — szól tovább a jelentés — a város és minden vallásuak javára közös alapítványokból áll fenn, ezt ellenben csak reformált hitvallásuak számára reformált hitvallásuak alapították, és így oda csak e valláson levők vétethetnek fel, különben ifjaik az alapítók rendelete ellenére segély nélkül maradnak. Kérték azért annak birtokában meghagyatásukat annál inkább, hogy a r. katolikusoknak is van a városon a közkórházon kívül az ugynevezett *Bándi*-alapítványuk és a *Lazaretum*, a mi egészen az ő külön alapítványuk és intézetök.“²⁾ Ezzel a kórházak ügye hallgatásba merült, a szent Erzsébet-aggház a fejedelem által rendelt állapotban, az ev. reformáltaké az ő kizáró birtokukban maradt.

Az *unitárius egyház* e korszakban is megkísérelte törvény útján vívni vissza a kolozsvári dézma-negyedhez való jogát, de ott is elvesztette, a per alapját tevő fejedelmi adománylevél téves értelmezése következtében. Kolozsvár mivelődése történetében nagy esemény volt az 1557. ország költségén állított első állami főiskola, mely később az unitáriusok birtokába menvén át: felekezeti lett, s melynek adományozta elébb Izabella özvegy királyné,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCVI. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784, 853. sz.

utóbb II. János [Zsigmond] választott király a kolozsvári dézma $\frac{1}{4}$ -ét, mely főiskola Erdélyben egy századig első helyen állott, s polgárosító rendeltetése később az alapítvánnyal együtt az erdélyi reformált és r. katolikus hitfelekezetekre ment át. Ez alapítvány nem csekély volt. A mint ugyanis a város népesedett, roppant határaiból nagyobb-nagyobb terület jött művelés alá, folyvást növelve a dézma-jövedelmet, elannyira, hogy a r. katol. és ev. ref. eklézsiák 1848. megszűnt dézmájok kárpótlása 60,000 frtot tett. Nem csoda, ha elvesztése csaknem egy századig sajogtatta az unitárius eklézsia szivét s ha visszaadatásaért kérelmeztek a trónnál, az országgyűléseken, pereltek a productionale forumon, a két első helyen tagadó választ kapván, az utolsón elvesztvén örökre ügyöket. Mint és miért történt ez? ime az adatokban a válasz.

A pert a kir. fiskus indította 1770. febr. 23. a Productionale Forumon a kolozsvári r. kath. és ev. ref. eklézsiák ellen, s fél-fél rész dézmájok utáni haszonbér [*Arenda decimarum*] fizetésre kérte ítéltetni őket, azért, mert Kolozsvár azon helyek közé tartozik, melyeket a törvény erre kötelez. A per érdemére csak 1773. került a sor, jun. 7. a r. kath. eklézsia következő bizonyítékokkal védekezett: 1. A II. János [Zsigmond] által 1562 sept. 1. az unitáriusoknak $\frac{1}{4}$ részben árváik és szegényeik, $\frac{3}{4}$ részben kolozsvári iskolájoknak és a tanuló ifjúságnak tett adománnyal, melyet 1571. Báthori István, 1576. Báthori Kristóf fejedelmek is megerősítettek; 2. a kolozsvári unitárius eklézsia előterjesztésével, midőn 1716—18. a piaczi templom visszaadásakor, az ahhoz tartozó javadalmakat, azok közt a dézmát is Mártonffi r. kath. püspöknek önként átadta; 3. a birtokba ígdatási okirattal, 4. hivatkozott a törvényekre, melyek őket birtokukban megtartatni rendelik, 5. a Lipót-hitlevélre. Az ev. reformált hitvallásu eklézsia nevében a gondnok felhozta 1. Báthori Gábor 1610. decz. 1. kelt adománylevelét, 2. hivatkozott az őket birtokukban védő törvényekre, oly végzésekre, melyekben a dézma iskoláiknak van ítélve, 3. az 1744-ki VIII-dik t.-czikre, mely az egyházakat javaikban megkárosíttatni nem engedi. A felperes az 1-ső ellen felhozta, hogy János Zsigmond adománya nem örökös adásra szól, nem papnak, de szegényeknek s tanulóknak adatott, az unitáriusok templom átadás kori nyilatkozatának történelmi értéke van, az örök-adomány tekintetében bizonyító ereje nincs; ők többet nem adhattak át, mint a mennyit

birtak, az adománylevélben pedig örök-adásról nincs szó, a Lipóthitlevél törvényes birtokokat biztosított, a dézma pedig elidegeníthetlen koronabirtok, a mit eladományozni nem lehet. A másik alperes ellen felhozta, hogy Báthori Gábor adományát csak ő, de kancellára nem írta alá, az adomány 1588. után kelt, mikor már a törvényben a fiskális birtokok eladása meg volt tiltva, az 1744-ki törvény, valamint a Lipóthitlevél is csak a törvényes birtoknak nyújt védelmet . . . Még egyszer összefelelkeztek a fel- és alperesek s a törvényszék 1773. június 8. meghozta az ítéletet, mely szerint, a felhozott bizonyítékok erejénél fogva, mind a r. kathol., mind az ev. ref. eklézsia déznavételi jogosultsága elismertetett, az árenda fizetése alól fölmentettek, s a kir. fiskus keresetével elútasítottatott. Ez az ügyet felebbezte s a felség 1782. october 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával a Productionale Forum ítéletét helyben, a kolozsvári római kathol. plebánust és az evang. reform. eklézsziát a dézma tulajdonosságában meghagyta, az ágostai hitvallású papot ahhoz való joga követelésétől elmozdította s az ítéletet végrehajtás végett a kir. kormányzékhez leküldötte, mely azt 1783. sept, 20. kelt leiratában adta a feleknek tudtára.¹⁾ Ez ítélet az ügyet törvényesen eldöntötte s a birtokosok többé nem háboríthatók. De a történeti igazság megkivánja jogát. János Zsigmond vál. király adománya a szegények és tanuló ifjuság javára volt adva, mit Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek is megerősítettek, Báthori István Válaszuti György unitárius deák kérésére. Ez, iskolai rendeltetésétől oly kevésbé volt elvonható, mint az unitáriusoktól elvehető. Az adománylevél csak konventi átiratban mutatattott be, az eredeti az első birtokos kezében van. A jogalap tehát nem volt teljesen szilárd. A birtok és levelek átengedése fegyveres erő kényszerműve, melyet utóbb is

¹⁾ *Orsz. levélt.* Erd. oszt. a Productionale Forum Jegyzőkönyvei VI. k. 153—154. II. [K. 14. jegy alatt.] és az Erd. udv. cancelláriai oszt. 1779. 1291., 1783. 2015., sz. alatt. Ez utóbbi OKLEVÉLT. CCCV. sz.

Midőn a felség 1786. Erdélyben járt, Lázár István püspök és Pákei József tanár megint folyamodtak, hogy hivatalokra az unitáriusok is kijelöltessenek, igen a dézma-negyedért, a mire a felség 1786. decz. 7 kelt udvari, 1787. jan. 9-ki kormányzékai rendeletben azon választ adatta a folyamodóknak, hogy már más kir. leiratában ez iránt intézkedett, útasíttassanak arra. *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1787. 131. sz. S így ez ügy rájok nézve végleg kedvezőtlenül dőlt el.

nem az ország valamely törvényes bírósága, de delegált vegyes bizottság tett formailag némi részben szabályszerűvé. A bizonyítás sem lett volna a törvény előtt megállható, mert a bizonyítás eszközeihez erőszakosan s idegen jog sérelmével jutott a felperes. Azonban ez a jogelmélet és eszményi igazság álláspontja — göröngyös pályán, tövistől sokszor sebzett vándor útja — a gyakorlat emberei kerültek azt, s könnyű kedélylyel haladnak tovább a realis élet kivivott sikereivel . . .

A hat heti oktatás kérdésében az *unitáriusok* nem vegyültek a küzdők közé. Ugy látszik, a sors kedvezése gyanánt vették, hogy élniök megengedtetik. Miután sikerült elnyomatásukat a nagy monarcha előtt hitelt érdemlően tüntetni föl, nem egy királyi kegyében részesültek; az 1716—18. elvesztett főtéri templomért és iskoláikért a kamarai pénztárból 5000 m. frt kifizetését megparancsolta — a mi azonban nem valósult, templomaik elfoglalása megszűnt, sérelmök orvosoltatott, kolozsvári egyházi férfiak a canonica portiot felérő birtokaiktól dézmafizetés alól fölmentettek, a szent Erzsébet-aggházba fölvételük elrendeltetett,¹⁾ a Goldberg-alapítványra ifjaiknak fölvételüket, képes embereiknek hivatalra kijelölését elébb a kisebb, ha alkalmasokká váltak, felsőbb hivatalokra is megengedte.²⁾ De legnagyobb kegye volt a fejedelemnek, hogy a fennebb érintett, Szentábrahádi Mihály-féle hitfelekezeti theologiai nagy műnek, a mi tudományos becse s fontos tartalmának higgadt tárgyalási modora által azon kor latin irodalma termékei közül kitűnik, kinyomtatását — a bécsi központi sajtóhatóság jellemző méltánylása mellett — megengedte. „E könyv kinyomtatása annál inkább megengedhető — így szól ama vélemény — mivel az a mellett, hogy az unitárius vallás Erdélyben be van véve, az abban nyilatkozó szerénységnél fogva, más vallású könyveknek is mintául szolgálhat.”³⁾

Az *ágostai hitvallású egyház* életéből két nevezetes mozzanatot említek meg. Egyik a tanácshoz 1790. körül [*az irat nincs keltezve*] intézett kérése, ily czélból: „mivel a haza köz-, s Kolozsvár külön

¹⁾ Orsz. levélt. 1783. jul 16. kir. leirat.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 848. sz.

³⁾ *Keresztény Magvető*. XVIII. k. 86—87. l.

törvényei, a Lipót-hitlevél s azt követett kir. adománylevelek s biztosítások azt tartják, hogy minden fő- és alsó hivatalokat a négy bevett vallásu honfiak viseljék; eddig is fel kellett volna nekik vétetniök Kolozsváratt a hivatalokra, ugy, mint a többi vallásuaknak, de az nem a községen mult, hanem, hogy nem voltak képes egyéneik, mely akadály még most sincs egészen elhárítva, mivel főképen senatori hivatalra most sincs több egyén, mint a főkapitány Mauksch Tóbiás, a ki egyszersmind senator is. Kéri tehát, hogy e hitbéli társukat a senatori tisztben erősítsék meg, s jövőben ha képes tagok növekednek föl kebelökben, a többi vallásuakkal egyenlő számban vétessenek fel ők is a negyedkapitányságra, adószedői hivatalra sat. a száz-férfiak gyűlekezetében levő számukhoz képesti arányban. E kérésöket jegyzőkönyvre vétetni s jogaik jövődő védelmére hiteles alakban kiadatni kérték; a törvények, hitlevél és természeti igazság azt hozván, hogy ha a vallások hívei a közterheket hordozzák, a közjavalmakban is részesüljenek.“¹⁾ Nem kelt rá végzés, de a nem sokára bekövetkezett alkotmányos változás az egyházat jogaihoz juttatta — a mint később látni fogjuk . . . A másik egy kedvezőtlen legfelsőbb elhatározás a kolozsvári dézma tárgyában, mely iránti kérelmeket a felség 1783. octob. 8. kelt kir. leiratában azért nem teljesítette, mert az nem tisztán papi, de királyi adományos jog, mert abban a mult év octob. 16. már legfelsőbbleg jóváhagyott törvényes ítélet is kelt, végre, mert az ágostai hitvallás 1695. oly föltét alatt vétetett be Kolozsvárra, hogy hívei papjukat tartsák saját költségöken, az egyházak közjövödelmeit és alapítványait ne érintsék, s jövőben is irántok követelést ne támaszszanak.²⁾

Új jelenség Kolozsvár életében Jonátyi Mavrodin és Kosztandin János gör. nem egyesült kereskedőknek — a kik Kolozsváratt kereskedés végett laknak — kir. biztos gróf Teleki Ádámmal *Oratorium* építés iránt intézett kérelme, melyet 1789. márcz. 31-ki rendelettel küldött át a tanácshoz, hogy az 1786. jan. 16. és 23. kelt kir. leirat értelmében intézze el. Ez ápr. 6. azon végzést hozta s terjesztette a kir. biztos elé, hogy a hivatolt kir. leiratok szerint

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 3657. sz.

²⁾ *OKLEVÉLT.* CCCVII. sz.

csak azon bevett vallásnak van joga templomot és iskolát építeni, melyeknek az előtt is volt, de kérelmezők nem ilyenek, nekik egyik sem volt; a türelmi parancs pedig 100 családot föltételez, hogy ily engedély adathassék. ¹⁾ E végzést és előbbi kérvényöket a kérelmezők új folyamodványban a kir. kormányzék előtt bemutatták. „Nagy szívbeli fájdalommal és keseredett lélekkel érzik közönségesen — így szólnak a kir. biztoshoz magyarul irt kérvényökben — a kik Kolozsváratt görög valláson levők kereskedés végett laknak, hogy templom nemléte miatt szokott isteni tiszteletöket nem tehetik, ha teszik is, a templom távolléte miatt esztendőnként csak 2—3-szor tehetik, a mi nemcsak nekik fájdalmas és keserves, de az az utazókak és cselédeknek is, a kik bizonyos napokig itt megállapodván, templom nem léte miatt megszokott isteni tiszteletöket nem követhetik. Ez vala oka, hogy a közelebb mult esztendőben is az ellenség torkából kiszabadult boérok is, nem levén szívbeli fohászkodásaikat hol kiönteni, kénytelenítették a templom kedvéért nagy veszedelmökre hazájokba visszatérni. E szívbeli fájdalom és Isten iránti buzgó indulat ösztönözte a kérelmezöket arra, hogy közakarattal a váron kívül maguknak egy „Oratoriumot“ [a kérvényirő *Oraculum*-ot irt] építtessenek, hol mindennap imádkozhassanak. Mivel pedig a felsőbb rendelések azt csak úgy engedik meg, ha abból az adózó népre terüh nem háramlik, kérelmezők nem az adózó néptől való gyűjtésből, de a maguk tulajdon költségöken kívánják azt megépíttetni, abban papot tartani, hol mind ök és cselédeik, mind az utazók és ellenség torkából kiszabadult boérok is isteni tiszteletöket megtehessék, a kik a templom építésben segítségöket szintén megigérték; kérték azért a kir. kormányzék: engedje meg nekik e szent céljok valósítását, megtekintvén, mily nagy dolog legyen keresztény embernek a maga isteni tiszteletét nem gyakorolhatni. Ök velük teendő kegyelmét életök fogytáig meghálálni el nem mulasztják.“ ²⁾ A kir. kormányzék a kolozsvármegyei tisztséghez küldötte a kérvényt, annak kinyomozása végett: mekkora Kolozsváratt a n. e. görög kereskedők és polgárok száma, s a kért templom építési alapja? ³⁾ Ez 1790. febr. 14. tette meg jelentését,

¹⁾ *A város gazdas. politikai j. könyvéből.*

²⁾ OKLEVÉLT. CCCIX. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1789. 8222. sz.*

mellékelvén Kolozsvár város tanácsa hivatalos jelentését, mely szerint a templomot építtetni akaró görög n. e. kereskedőknek már volt 1500 frt pénzalapjuk, az egyideig oda menekült, de Moldvába ismét vissza ment boérok is igérték 500 frtot, a helybeli görög valláson levők pedig az építendő Oratorium helyének a váron kívül a *Hársongárd* nevű szállók alján levő majorok és kertek között már megvettek egy telket készpénzen; a hívek száma 36 családfő, 22 fi-, 23 lánygyerekekkel, 13 szolgáló, 10 szolgáló, együtt 129. ¹⁾ Minthogy a felség türelmi parancsa a 100 család-számot csak szegény földműves és adózó népből álló eklézsiákra értette, de a kérelmezők többnyire mind vagyonos kereskedők, a kik a nekik szükséges templomot maguk felépíttetni képesek, a kiknek e felett külföldi egyházi és vallási atyjokfiai is tetemes segílyt biztosítottak: a tisztség a templom építési engedélyt megadandónak vélte. ²⁾ A kir. kormányzék márcz. 4. ajánlólag terjesztette a kérést a felség elé, honnan kancellári aláírás alatt [*a fejedelem e közben meghalván*] azon hozzáadással adatott meg az engedély, hogy a kir. kormányzék a pap hivatalba állítása iránt a szükségeseket meg fogja tenni. ³⁾ Értesítetvén erről a tanács és esküdt közönség: az 1790. aug. 5. közgyűlésében azon okból: „hogy ezáltal a gyűlevész és mások javait ragadozni s lopni természet szerint szokott oláhságnak itteni megszaporodására tágas út nyitlatnék, s ezután a lopások és órgazdaságok e városon s nevezetesen a külvárosokban inkább eláradnának, ez Oratorium-építésnek ünnepélyes tiltakozás mellett ellene mondott és kijelentette, hogy az oláh templomnak e város határán való építését semmi időben soha meg

¹⁾ *Családok nevei*: Jenatyi Mavrodény és Kosztandin János nejjével, görög kereskedők, Szimion Szetály nőtlen, Trandaffi György, Petko Vaszilie, Kosztandin Máté és Koffe Juon, mindenik nejjével, görög kereskedők, Somai Mihály, Paulus Pap, Szakács János, gróf Teleki Ádám kertésze, Dali János és fia, mindenik lakos nejjével, Orosz Márton nejjével, Matyosár Gligor, Boros Ilie, Matskasán Nyisztor, Kimpian Juon, Makán Juon, Atyim, Fetuly Lup, mindenik nejjével, Orosz János, Szilágyi János özvegye, Foloty Mihály, György Juon, Fenesán András, Fogarasi János, Hajas Doka, Demeter Vajkul, Joannes Kortsolyás, Luka Gligor, Rosutze Vaszilie, Nyilas Filimon, Kertész Szimion, Orosz Mihályné, Ignát, Béres Nyisztor, mindenik nejjével.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1476. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 3033. sz.

nem engedi . . . .“¹⁾ Ez ügynek további fejlődését és sorsát hátrább látni fogjuk.

Beléletét folytonos izgalomban tartották a fejedelem újításai, tervei és parancsai, melyeknek iránya a népnek kedvezés, számára új jogok adása, közhasznú intézmények állítása, szabad elvek és tanok hirdetése által népszerűség és rokonszenv nyerés, szíveikben lelkesítő vágyak, merész remények, olykor követelések ébresztése s mind ezek által a magyar alkotmány és társadalom teljes átalakításának előkészítése. 1784. márcz. 31. rendelet érkezett a tanácshoz, a börtönök megvizsgálása, s az ott szenvedők létszáma és állapota felől jelentéstétel végett: 18-an voltak, 13 férfi, 5 nő, hibáik: kisebb-nagyobb lopás, 1 gyilkosság, 3 káromkodás, 1 férjelhagyás. 1 kétnejűség, 1 paráznság és 1 bujálkodás; befogatásuk ideje alig egy év, büntetésök 1 vagy több pálczaütés, s több-kevesebb hónapi börtönfogság; kereset folyt 10 ellen, 1 kezességen, 2 ítéletesen elbocsáttatott; vizsgálók voltak 3 esküdt polgár és a közügyész [*fisc. Director*].²⁾ 1787. febr. 1. felsőbb parancsra kelt kormányzéki rendeletben közhírré tétetett, hogy a foglyoknak különösen a kik gályára küldetnek, pénze vétessék el, őriztessék meg s mikor kiszabadulnak, adassék vissza. A tapasztalás tanította meg — ugymond a fejedelem — hogy nem jó, ha pénzök van.³⁾ A nép közt hitként terjedt el, hogy e szakadatlan érdeklődés a szenvedők sorsa iránt a császár kegyelmességi műve. Az 1769-ki ugynevezett *Bizonyos Punctumok*, melyekben a jobbágyoknak földesuraikhoz való viszonya volt rendezve, egy példányban azon rendelettel küldettek meg, hogy miután a városnak is vannak jobbágy falvai, azok lakóinak jogaik iránti felvilágosítása végett nyilván hirdettessenek ki.⁴⁾ 1785. aug. 16. a kereskedők és közönség érdekei biztosításául behozatni rendelte az árukönyveket.⁵⁾ 1782. jan. 9. és márcz. 14. 1785. ápr. 15. azon felsőbb rendelet érkezett a városi tanácshoz, hogy két hét alatt minden kegyes alapítvány irassék össze a végre, hogy valamely módról lehessen gondoskodni, mely

¹⁾ *A közgy. eredeti j. könyvéből.*

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2064. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2473. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3921. sz.

⁵⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 2160. sz.

szerint az árvák, betegek és szegény emberek gyermekeinek jobb fentartása eszközöltessék; ¹⁾ később jul. 25. az illető vallásfelekezeteknél és más közintézetek igazgatóinál újabban megsürgettetett. ²⁾ A felség czélja az volt, hogy szegény-intézetek állíttassanak. Gróf Batthyány Ignác r. kath. püspök 1787. május 22. a déczsi *Canonica Visitatio* alatt, hogy valósítsa meggyében a császár emberszerető szándékát, a kolozsvári plebánushoz és espereshez rendeletet bocsátott e tárgyban, s abban írta: „hogy ha a felség által felállítatni rendelt szegények intézete még létesítve nem lenne, e végre a következők szemmel tartása mellett mindent tegyen meg: 1. Minden helység szegényei irassanak össze s osztassanak 3 osztályba érdemeik s szegénységök szerint. 2. A tanács- tagok, falukon az esküdtek közül kettő neveztessek ki, ezek gyűjt- senek alamizsnát részökre, vegyék jegyzőkönyvre s a kiosztásig viseljének rá gondot; 3. készíttessenek lakatos perselyeket, egyik legyen a templom ajtajában, másikat adják a szegények kezébe, a kik járván kéregeessenek, 4. a város negyedeiben egy záros perselylyel kéregető szegény mellé, a kik a gondviselőhöz viszik az így gyűlt alamizsnát, kísé- rőül rendeltessék egy-egy polgár, [a püs- pök felhozta Szebent, a hol a polgárok nem szégyenlik elmenni az ily kéregetőkkel], s a kíséret járjon rendre; 5. a persely elhordo- zása s alamizsnaszedés a templomban minden héten legyen, vala- mint a kiosztás is, hanemha igen csekély a gyűjtés, 6. ha e célra alapítványok léteznek, évi jövedelmei a gyűjtéshez csatolandók és kiosztandók; 7. a gondviselők feddhetlenül járjanak el, s jegyző- könyvvel igazolják magukat, 8. a papok kivált kezdetben hatha- tósan serkentsék a népet adakozásra.“ ³⁾ A fejedelemnek azon évi május 31. egy más emberies tényben is nyilvánult királyi érzülete, a midőn a törvényhatóságoknak azt rendelte, hogy hajóvontatásra csak olyak itélendők, kiknek azelőtti hibáikért halált kellett volna fejökre kimondani. ⁴⁾ A nemesi és polgári jogok megingatá- sát idézte elő a fejedelem 1787. ápr. 12. kelt azon királyi leirata, melylyel minden eladásnál az előintést és elővételi jogot eltörölte,

¹⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

²⁾ *Ugyanott.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2858. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2587. sz.*

kivevén az ősi, vérségi és kölcsönös osztályi és örökösödési jogok eladásánál való előintést, a hol ezután is mindkettőt fentartatni rendelte. ¹⁾ Egy 1788. decz. 1. kelt legfelsőbb elhatározás a nemesi osztály elzárkozását kívánta megszüntetni, s a polgári egyenlőség útját készítette elő. Megtiltotta t. i. hogy ezentúl a nemzetségek kriptákat vagy katakombákat se a templomokban, se a kápolnában ne építsenek, hanem azok mind városokon, mind falukon a köztemetőben állitassanak; ha mégis valaki azt akarná, a városoktól és faluktól jó távol temetőhelyet állitathat, de kriptát nem. ²⁾ Legjellemzőbben mutatja azonban a fejedelem erős demokratikus gondolkodását 1787. jun. 5. kelt azon kir. leirata, melyben szigoruan megparancsolta: „hogy mostantól fogva jövőre minden udvari és ugynevezett ünnepélyes alkalmakkor [*appartementum*] a férfiak és hölgyek őfelségénél és a fejedelmi látogatásoknál szokásban volt kézcsókolást és térdhajtást, hódolattételeket és térdepléseket, nemkülönbén mások is, mindenhol, minden állapotban hagyják el; ezentúl senkinek sem lesz szabad, akárki legyen, s akármit kérjen, vagy irást akarjon benyújtani, a felség előtt letérdelni; mert ez embertől emberhez nem illik, ez csak egyedül az Istent illeti meg. Őfelsége e parancsát — rendeli a kir. kormányshoz — a tanács maga alkalmazása végett kihirdetés által adja mindeneknek tudtára.“ ³⁾

Magasabb pontról, az ő egyéni jelleme s a monarchia egyetemes érdekei szempontjából nézve ítélhető meg helyesen a fejedelemnek a nép iránt tett sok kedvezése: ha tisztán az emberiség érdeke s szabadelvű nézetek voltak-e ennek indító okai? vagy, a jogokat kiváltságilag bíró osztályok s főleg a nemesség iránti ellenszenv? Az bizonyos, hogy minden bitorlás bántotta, az elnyomtatás ellenére volt, meghallgatta a szegény panaszát, s ha elnyomott magános, vagy sanyargatott osztály, község és felekezet folyamodott orvoslásért, sérelme vizsgálatlanul soha, orvosolatlanul ritkán maradt — csak akkor, ha az lehetetlen volt. A fejedelem a kizáró jog közössé tételét akarta, elvei szépek, néha eszményiek, szándékai jók, sőt szabatosan is voltak kir. leirataiban szövegezve; de a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2620. sz.

²⁾ *A város gazdas. és politikai j. könyvéből.*

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2434. sz.

főranguak, a nemesség maga ellen intézettnek, a művelődés alatt fokán álló nép, kivált az oláhok maguk javára magyarázták; ezért volt iránta hideg és bizalmatlan az első, ezért hitte az utolsó, hogy a fejedelem nekik különösen kedvez, s akarja általuk a jogosult osztályok gyöngítését. E hamis föltevés volt oka az oláhok föltámadásának, a minek mindjárt első kitörése Kolozsváratt is éreztette hatását, a mint ez a tanácsnak 1783. aug. 20-án a kir. kormányshékhöz tett jelentéséből kitűnik, melyben írta: „hogy mivel némely összeszövetkezett latrok nem homályos jelekben fenyegették a várost, most meg aug. 8-kán éjjélutáni 2—3 óra alatt két helyt gyűjtötték fel, s mintegy tiz házat melléképületeivel együtt elégettek; azután majd minden nap, most itt, majd amott az épületek fedelbe tüzet tettek, s hire jár, hogy a helyőrség onnan eltávozik: kéri a kir. kormányshéket, hogy legalább néhány század lovast rendeltessen oda, nehogy a vár őrség nélkül maradván, azon elvetemedett latrok dühének ki legyen téve.“¹⁾ A mint a mozgalom kitört, az első elfogottak közül 50 záratván a kolozsvármegyei tömlöczbe, a tanács újból katonai védelemért folyamodott, úgy a foglyoknak is máshová szállításáért, nehogy a fellázadt nép azok kiszabadítása végett a várost fölégesse s megbecsülhetlen kárt okozzon az ottani pénztáraknál, a városban élő főnemességnek házaiban, a kolozsmonostori konvent levéltárában és a polgárság javaiban. A kormányshék azt írta vissza, hogy a vidéken csak Kolozsvár van várral bekerítve, ily bátorságban sehol nincsenek; gondoskodjék tehát a tanács a város lakosságáról a kebelében levő vármegyei törvénshékekkel és tisztséggel addig, míg a foglyok ügye rövid időn ellátatván, sorsukról gondoskodás fog tétetni.²⁾ A tanács ezt nem tartotta elegendőnek, újabban katonai védelmet kért a kir. kormányshéktől, mely ily irányban írt a főhadvezérségnek, tudatván, hogy a vármegyei nemesség élete és javai iránti aggodalma miatt már előre kénytelen volt magának és a városnak megvédelmezéséről gondoskodni. A főhadvezérség útalt arra, hogy a gróf Gyulai-ezred helyőrsége ott van, ezután is ha a szükség kívánja, a város védelméről gondoskodástól nem lesz idegen. Ha azonban a nemesség védelmi állapotba helyezi magát, kívánatosnak látszik, hogy ez

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1875. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 10,959. sz.

feltűnést ne okozzon s a népben bizalmatlanság ne támadjon, ¹⁾ mely közlést a kir. kormányzék egyszerűen tudásul vett... E közben a kolozsvármegyei continua tábla is folyamodván katonai seregély adásért: a főhadvezérségtől azon átírat érkezett a királyi kormányzékhoz, hogy a gr. Gyulai-ezredből Szamosújvárról még egy fél század rendeltetett Kolozsvárra, Enyed felől védve van, veszély esete nem forog fenn, a főhadivezérség nincs azon állapotban, hogy többet tehessen. Ezt a kir. kormányzék a continua táblának meg írta, egyidejűleg tudósítást kért a felkelő nemesség felől, melyre nov. 17-ki jelentésében azt válaszolta: „hogy a nemesség védekezésére okot a katonaság kirendelésében való késedelmeskedés adott, a veszély és a vármegye — mintegy 10 mértföldnyi — kiterjedése oly nagy volt, hogy nem csodálható, ha a kinek ereiben még némi vitézi vér folyt, fegyvert fogott; de bár nagy számmal keltek is fel, 100-nál többen — cselédeiket ide nem értve — egy helyre nem gyűltek össze, hanem minden pontján védték a vármegyét. Egy csapat: Horváth Gáspár és Lázár István szolgabírák alatt — a turiak és szindiek, Boros János szolgabíró és Kerekes Gergely postamester vezetése alatt pedig a járai nemesség — Szolcsván 80 föllázadt rablót fogtak el, kiknek később 43 huszárral s Inczédi hadnagygyal oda ékezett Hertelendy kapitány megkegyelmezett, s a megszabadításukra Forde Nyikula vezérök alatt a körös-körüli hegyekről nagy sikoltozással, kiáltozás és ordítás között leereszkedő sokasággal az Alsó-Szolcsva hidjánál egyesülve szemben állván: Hertelendy kapitány őket elébb szépen önmegadásra s szétozslásra kérte fel, oly módon, hogy ha a föllázadót, Hórárt megkerítik, ők is kegyelmet kapnak s a fogoly rablókat is elbocsátják, a mit meg is ígértek, s így őket elbocsátótták; a nemesség és huszárság pedig — mert a király és haza hívei — hálni Nagy-Oklosra s onnan Alsó-Járába mentek, hol Miske szolgabírót kétszázadmagával találták, s így mentek be másnap egész nappal Tordára, a mint mind ez Boros szolgabíró és Kerekes postamester nov. 17-ki jelentéséből megtetszik.“ A kolozsvármegyei continua tábla azt is tudatta a kir. kormányzékkel: „hogy Schultz ezredes a *de nobis sine nobis* elv ellenére a fölkelőkkel kiegyezett. Kérte az egység pontozatait, mert a mint értesültek, azok a magya-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 11,039. sz.

rokra nézve igen sérelmesek. Azért kéri — mondja a jelentés — mert a felkelők ezután is több helyen raboltak és a nemességet gyilkolták, s félő, hogy csak tavaszt várják, hogy pusztításaikat s gyilkolásukat ismét elkezdjék. A tábla tehát, hogy a nemesség gyászos romlását kikerülje, katonai segély iránt oly intézkedéseket kér tételni, hogy a rosz gyökerestől kiirtatván: a közbéke és csend az egész országban ismét helyreálljon.“ A kir. kormányzék az elébbi főhadvezérségi intézkedésre hivatkozott, a mely által Kolozsvárt és a vármegyét eléggé biztosítottnak hitte és így további intézkedéseknek szükségét nem látta. 1) Nov. 18. körlevelet bocsátott szét, s 30 m. frt jutalmat tűzött ki annak, a ki a nép hitegetőit és lázasztóit elfogván, a közlelbbi helységi tisztnek átadja, s tudatta, hogy ha valamely helység az ily izgatókat befogadja és segíti, a helység birája harmadmagával a haza törvényei szerint nyársba huzatik. 2) Egy nov. 22. kir. kormányzékai rendelet súlyos büntetést szabott ki azokra, a kik tartozásaikat földesuraiknak megtagadják. 3) Nov. 23. pedig a fejedelem 300 aranyat tűzött ki a kir. kormányzék által annak, a ki a zenebona fejét és annak más indítóit, gyámolítóit és vezéreit élve kézre adja. 4) Ennyi volt a híres Hóra-lázadásról Kolozsvár város levéltárában, a minek közlését a köztörténet érdekében szükségesnek véltem.

Egy következményeiben fontossá lett másik változás Kolozsvár beléletében, a zsidók beszármazása, mire nézve még a nemzeti fejedelemek alatt azon törvény volt hozva, hogy a kereskedés nekik megengedtetik, de úgy, hogy csak Fejérváratt lakhassanak mint zsellérek, s a városok kiváltságainak és egyéb érdekeinek sérelmére [*praejudicium*] ne legyenek. 5) A zsidók Erdélybe mind növekedő számban bejövésére, s a kereskedés passiv állapota miatt az adózó nép elszegényedésére, nyomorainak ez által is szaporodására legelőbb br. Bruckenthal Sámuel erdélyi kormányzó tette figyelmessé a felséget, a ki azonnal megparancsolta, hogy a kir. kormányzék ez iránt netalán teendő intézkedéseit jelentse föl. 6) Az a

1) *Orsz. levélt.* 1784. 11,287. sz.

2) *Városi levélt.* Fasc. II. 2111. sz.

3) *Városi levélt.* Fasc. II. 2114. sz.

4) *Városi levélt.* Fasc. II. 2117. sz.

5) *Approb. Const.* V. r. LXXII. Edictum.

6) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 5645. sz.

zsidók országos összeírását rendelve el: a continua táblák jelentéseiből kitűnt, hogy Erdélyben volt 229 zsidó család, 482 gyermekkel s 21,000 forint terhelő [*passiv*] adóssággal; a túlságos szaporodás és a nép szegényítése megakadályozása végett ajánlta a törvény értelmében lakásuknak csak Fejérvárra szorítását.¹⁾ Míg az összeírás folyt, a zsidók Fejérváratt zsinagóga építésére engedélyt kértek, mit a felség octob. 27. ugy engedett meg, hogy — a mint a leirat szól — a fejérvári spanyol és német zsidók díjfizetés mellett, mint elébb is volt, fából és deszkából közös, vagy deszkával elváltasztott külön zsinagógát építtethessenek.²⁾ A felség a kir. kormányzék ez iránti ajánlatára 1780. május 24. a zsidók lakásának csak Fejérvárra szorítását rendelte,³⁾ s a r. kath. püspöktől jelentést kívánt arról: a most ott lakókon kívül hány zsidó család férne még ott el? A püspök jelentése szerint ott akkor 20 család volt zselléri állapotban, az is a helybeli polgárok kereskedésének kárára van s megélhetésöket nehezítik; de ha a felség parancsolja, lehetne lakház építésre még helyet adni az ugynevezett *Kutyamál* nevű majorsági földön a szöllők alatt, vagy Maros-Portus és hidközötti területen 400 sőt több családnak is. A kir. kormányzék azon észrevétellel terjesztette e jelentést a felség elé, hogy miután elég görög és örmény kereskedő van Erdélyben, a zsidók kereskedése ugyis szenvedőleges, ők a nép megélhetését szerfelett megnehezítik, adóssággal vannak elterhelve, a közjó és helyes politika szaporodásuk megengedését nem ajánlja s a törvény is ellenök szól: további bejövetelöket nem kellene megengedni, sőt a kik benn vannak is, ha nem itt születtek, vagy 30 évnél nem régebben vannak itt, az országból el kellene távolítani, oda, a honnan jöttek, s a benn levöket csak Fejérváratt lakásra szorítani.⁴⁾ A felség ennek következtében szigoruan megparancsolta, hogy a vagy Erdélyben született, vagy 30 év óta itt élő zsidók telepíttessenek Fejérvárra, a kik újabban jöttek be, egy esztendő engedtetik, de akkor menjenek vissza oda, a honnan jöttek.⁵⁾ A kormányzék kihirdettette, de egyszersmind kérte a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 5809. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 6152. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 2755. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 2621. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 5431. sz.

felséget, hogy mind a régi lakhelyökre visszatérésre, mind a Fejérvárra áttelepedésre tűzzön ki időt. E közben az udvarhoz a zsidók részéről megmaradhatásukért esedező panaszok érkeztek, miknek következtében a kiköltözési rendelet végrehajtásának elhalasztását 1781. nov. 7-ki legfelsőbb leirattal a felség elrendelte;¹⁾ de nem sokára, nov. 28. kimutatás fölküldését kívánta arról: kiket lehetne Erdélyben bennhagyni s kiknek kellene kiköltözni? A beküldött jelentésekből kitűnt, hogy Erdélyben 1782. január 20. 322 család volt, tehát 3 év alatt 93-mal szaporodott, minek következtében a kir. kormányzék a felség 1781. július 4. kelt kir. leirata értelmében körlevelet bocsátott a törvényhatóságokhoz és continua táblákhoz, hogy a felség további rendelkezéseire egy zsidót is kebelökbe be ne fogadjanak s megtelepedni ne engedjenek, a felségnek pedig további parancsait kérte.²⁾ Mig e tárgyalás folyt, a zsidók Fejérváratt zsinagógájuk vagy iskolájuk [igy.] bevégeztetésére engedélyt kértek s azt meg is nyerték.³⁾

Ezeket előre kellett bocsátnom, hogy a mi következik, megérthető legyen; mert ezentúl Kolozsvár beléletében a zsidók kéréseivel és üldözésével gyakran találkozunk. A törvény tiltotta nekik a városokban lakást s a községek ugy örködtek felette, hogy az 1781-ki összeírásban csak az egy Szász-Sebesben volt egy pálinka- és serfőző zsidó, Fejérváratt 24, Kolozsváratt sem az 1779-ki, sem az 1781-ki összeíráskor egy sem volt;⁴⁾ a kik Erdélyben laktak, falukon a megyékben vonultak meg. A legelső történeti mozzanat, midőn Kolozsvár kebelében a zsidó név feltűnik, a kir. kormányzéknek 1782. jun. 20. kelt azon körrendelete, mely vigyázásra intette a tanácsot, hogy a zsidó családok el ne szaporodjanak;⁵⁾ második azon october 8. kelt kir. kormányzékai rendelet, melyben Izsák, Dávid és Joris Filep zsidók — ha Kolozs-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 8014. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 4047. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 4781. 8944. sz.

⁴⁾ Gróf Csáky János Kolozsvármegye főispánja 1779. jun. 24. 3339. kir. kormányzékai szám alatti rendeletre 1780. apr. 21. 5809. 1779. szám alatt felterjesztvén a vármegye területén volt zsidók létszámát: a gyalui járásban volt 3, az almásiban 3, a fejeárdiben 2 — mind Izrael, Ábraham, Salamon nevűek — Kolozsvárról egyet sem jelentett.

⁵⁾ *A város gazdasági és politikai j. könyvéből.*

várra mennek, — őket személyes leírásaik közlése mellett — elfogatni parancsolta;¹⁾ a harmadik Hersch Mihály iklódi zsidónak, mint vállalkozónak Kolozsvár város közönsége kebelébe bejutása. Ez a város néhány haszonbéres telkét és a kapuk vámját 1220 m. frton, a piaczi vámot 300 m. frton, a hidkapu előtti nagy és kisebb malmot 850 r. frton — mindeniket 6 évi időre bérelte ki. . . . Egy tekintélyes összeget ajánlva lép föl tehát versenytérre a legelső zsidó Kolozsvár iparos és kereskedő polgárai közé. Hogy ez nagy esemény volt, mely ez életmód embereit megdöbbenetette, s a zsidóság irányában az első percztől fogva féltékenységet és ellenszenvet költött, érthető s egészen természetes. Az ő küzdelmökét a megélhetésért, a polgárokét a versenytérrel leszoríttatásukért, s a kettőből származó sok vitát és versengést majd látni fogjuk. Most nézzük őket, „lakhely“-ért s „otthon“-ért való küzdelmeik között. . . . 1786. július 3. Lebel Filep zsidó kereskedő kérte, hogy mivel a házaló kereskedési tilalom miatt életmódját elvesztette, mint ez az örökös osztrák tartományokban is van, neki a polgári jog és kereskedés Kolozsvárral engedjék meg. A tanács jul. 6. válaszolta: „hogy a polgári jog meg nem engedhető, de évi nagy vásárokon üzheti kereskedését. . . .“ E korszakban e rövid végzés után a közemlékekben nincs többé róluk szó.

Egy eset Kolozsvárral arany és ezüst beváltó királyi tisztnek még ez időben is létezését mutatja. Szakál János volt, a ki ezért magát a közterhek alól kivétetni kívánta. „Neki — írja kérvényében — a cs. kir. arany és ezüst beváltási — — [*pagamentum*] országos hivatalt felsőbb helyről adták, Kolozsvár tanácsa tehát őt nem helyesen szorítja a közterhek viselésére. Midőn 1765. a kir. kormányzékától kiküldött bizottság a város ügyeit rendezte, ezen hivatali állomás ürességben volt, s azért nem emlékezett meg rá, s nem tett észrevételt. Kérte a kir. kormányzékot intézkedésre, hogy háza hasonlóul más városokban levő tisztársaihoz, ne csak a katonatartás terhe alól kivétessék, de annak tartási díjváltáságra se köteleztessék.“ A kormányzék a tanácsot arra utasította, hogyha kérelmesnek adott válaszában felhozott okain kívül fontosabb okok is lennének, azokat újabb felvilágosító jelentésében tudassa; a szebeni tanácsot pedig arra, tegyen jelentést

¹⁾ *Ugyanott.*

az iránt: ki van-e ott véve a közterhek alól az arany és ezüst váltó kir. tisztviselő!¹⁾ Erre a kolozsvári tanács oly jelentést tett, hogy Szakál hivatali elődei véletlenül menttek voltak ugyan a szállásadástól, de a váltságdíjt fizették, s az 1765-ki bizottság a közterhek alól senkit sem vett ki. Szeben város tanácsától szintén oly tudósítás érkezett, hogy ott most is mint régen tartoznak szállásadással. Ezeknél fogva a kir. kormányzék helybenhagyta a tanács azon határozatát, hogy Szakált a szállásadás terhétől nem mentesítette.²⁾

A tanácsnak egy évtizednél régebbi sürgető kérése, a levéltárnoki állomás és két hajdu rendszerezítése intéztetett el 1782. octob. 23. kelt udvari rendelettel, egy levéltárnoknak 60, két hajdunak egyenként 30 frt engedélyeztetvén a majorsági pénztárból.³⁾ A külvárosi fuvarozó marhás emberek és mészáros czéh közt évek során át folyt vitának és egyenetlenségnek véget vetett a kir. kormányzék 1782. aug. 27. kelt rendelete által, melyben elfogadta a tanács azon javaslatát: „hogy a *Lomb* nevű legelő osztassék két részre, az *északi nagyobb* adassék át a marhatartó gazdáknak oly módon, hogy bokros és tövises helyeit irtsák ki, a mi által legelőhelyök tetemesen megnövekedik, a 100 hizó marha tartására elegendő *keleti* rész a mészáros czéhnek, s ennek pótlásaul adassék át a *Kömál alja* nevű legelőhely is, melyen 60 hizó marha szintén eltartható. A *Közép-Tartsa* a külvárosi fuvarozóknak át nem adható, mivel ez 1771. közárverés útján, mint többet ígérőnek, a r. kath. eklézsiának adatott ki 6 évre haszonbérbe; az *Ispotály Berke* szintén nem, mivel azt a mészáros czéh birja évenkénti haszonbérben. A midőn a kir. kormányzék ezen felosztási javaslaton megnyugodt, azon akaratát jelentette ki, hogy a panaszoknak mind a mészáros czéh, mind a marhás emberek részéről legyen vége, s a tanács mindkettőt birja rá a nyugalomban maradásra . . .“⁴⁾ A katonaság iszonyu kegyetlenkedése, zsarolásai és a polgárságot megalázó magaviselete egy rég ohajtott változás eszméjét és szükségérzetét ébresztette fel a közönségben, a mi

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1781. 116. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1781. 4178. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 8221. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 4347., 6137. sz.

remélni engedte, hogy a polgárokat megmenti azon súlyos teher-
 től, mely százados panaszok forrása volt, a katonalaktanya építést.
 Okot rá a közérzület ellenök fölháborodása adott, mit a tanács a
 kir. kormányshékhöz intézett kérvényében átalánosságban fejezván
 ki s az a szebeni főhadivezérséggel közölvén: e hatóság olyannak látta
 a panaszt, melyet hivatalos tárgyalás alapjául venni nem lehet s
 konkrét esetek felhozását kívánta. Erre a kormányshékhöz a sérelmek és
 katonai kihágások kinyomozását s egyenként bizonyítását rendelte,
 a mi 1783. sept. 30. megtörténvén: az óvári városnegyedben 10,
 magyarutcaiban 32, középudcaiban 22, farkasudcaiban 14,
 a monostorudcaiban 9 — együtt 77 polgár vallomása alapján oly
 undok tények s oly embertelen bánás esetei jöttek világosságra,
 a mik a katonák iránti fölháborodást teljesen igazolták, s azonnal
 elhatározással emelték az eszmét, hogy *azok a polgárok házaiból
 ki-, saját lakhelyeikre szállásoltassanak el.* „A nőket azért, hogy őket rab-
 láson érték, földre verve hajuknál fogva hurczolták — mondja a
 nyomozó irat — orrukat vasfogóval szorongatták, úgy, hogy folyt
 belőle és szájukból a vér; éjjel kisdedeik sirásáért őket verték,
 házaiktól elüldözték s kénytelenitve voltak más háznál keresni
 egész háznépöknek menedéket; mikor férjeik vásárra mentek,
 3—4 napig nem mertek haza menni; sokakat halálra vertek, hogy
 buja kívánságuknak nem engedtek; a férjeket azért, hogy nőket
 védték, összevagdalták, egynek karját vágták le, kettőt egy Gut
 nevű közkatona úgy megvert, hogy meghaltak, s büntetése vessző-
 futás volt; közszájon forgott a katonák közt, hogy ha hat-hét
 városi embert megölnek is, vagy összevagdálnak, csak ez a bünte-
 tésök; 8—10—13 éves leánykákat próbáltak elcsábitni; egy
 részeg katona, gazdájának szelid házi állatával ingerkedett,
 melyet a hatóság a közérkölcshöz megsértéseért elégtételül hóhér
 által darabokra vágva a nép szeme láttára temettetett el;
 terhes nőket annyira elverték, hogy magzataikat halva szülték
 meg, s a vétkést büntetésül más szállásra tették; gazdáik borát,
 búzáját, pénzét elorozták, házukat — télen által abból kiszorítva
 — gyakorló iskolává tették, szóval: a polgárság nem tekinthette
 magát háza urának, sőt mintha csak jövevény lett volna, inkább
 a katonaságéi voltak; javaikról tetszés szerint rendelkeztek, sze-
 mély- és vagyonbiztonságuk nem volt... Nem csoda, ha szive
 elkeseredésében terhei könnyebbítése, nyomorgattatásai megszün-

tetése végett — a mi a jelen roszak közt rá nézve legjobbnak látszott — azon gondolatra jött, hogy a katonaság számára lak-tanya [*a népnyelvén kaszárnya*] építését kérje, s ezt az esküdt-közön-ség — a tanács részvéte nélkül — meg is határozta. Azonban a tanács tudja — úgy mond — hogy az e czélra szükséges nem két-három, de legalább is 100,000 forintot a város nem tudja előterem-teni, mert polgárai el vannak szegényedve, a községet régi adósság terhe nyomja, a mágnásoktól sem várható tetemesb segély, mert azok a csekély szállás-váltságot is vonakodnak fizetni s hátralékuk tetemes. Ha a város a tőle illetéktelenül kívánt katonatartási régi követelését [*salgamalis recompensatio*] a kor-mánytól meg nem kapja, nincs módja ily költséges építéshez kez-deni; de minthogy az több, mint a város terhelő adóssága, ha megnyerhetné, az kezdő alapja lehetne a kaszárnya építésének, mit idővel lehetne folytatni és bevégezni. Bár a tanács a polgárság sorsát szíven viseli, s az esküdt-közönség említett végzésétől a jóakaró buzgalmat nem tagadja meg, a felsőbbség parancsai iránti engedelmesség levén kötelme és dicsősége: a kaszárnya építési határozatot boldogabb időre halasztandónak vélte. A kir. kormány-szék átirt a főhadvezérséghez, s a tanács és esküdt-közönség által a katonaság ellen felhozott sérelmeket, melyek ellen a maga idejében orvoslás nem kéretett, elavultaknak nyilvánítván: a köze-lebbi sérelmekért orvoslást s az okozott károk megtérítését kérte, jövőre pedig oly irányu erélyes intézkedést, hogy a katonaság hasonló kihágásoktól tartózkodják s a tett károkat állomásáról eltávozása előtt fizesse meg, a tanácsnak — a főhadivezérséghez irtakról értesítése mellett — a mágnások hátralékai megfizetését megsürgettetni rendelte, a kaszárnyaépítést addig, míg a város rendkívüli katonatartási igénye iránti reményének valósulása bizonyosabbá válik, halaszsa el s erről a választott esküdt-közön-séget értesitse.¹⁾

1786. a pestis kiütvén a Barczaságon, pusztításai országszerte ijedelmet keltettek. A kir. kormányzék figyelmeztette rá a tör-vényhatóságokat, egyszersmind megtartás végett halálos büntetés fenyegetése alatt óvó rendszabályokat közölt. Kolozsvár tanácsa novemb. 3. kihirdetvén, szigoruan megparancsolta: „hogy mind a

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 10,626. sz.

belső, mind a külső városnegyedek kapitányai a tudva levő helyeken az utcákat bekerteltessék, a járásra fenhagyott utcák végére sorompókat és őrházakat állittassanak; ha a marhás emberek veszsőt, karót hozni nem akarnak, fogassák el s megkötözve vigyék a főbiróhoz; a sorompóknál és őrházakban levő örökre szorgalmasan vigyázzanak, útlevel nélkül senkit be ne bocsássanak, a Barczaság felől jövőket pedig visszakergessék . . .¹⁾ A közegészségügy érdekében egyik fontos kezdeményezése volt a kormánynak 1785. jul. 7. kelt rendelete, melyben meghagyatott a tanácsnak: „hogy a városi physikus a seborvossal a hatóságuk alatt levő minden gyógyszereket vizsgáljon meg, s ha elromlott régi gyógyszer talál, távolítsa el, azután a vizsgálatot minden évnegyedben tegye meg, s az eredményt a kir. kormányshoz jelentse föl.“²⁾ A másik Kolozsvár városának vízvezeték által egészséges vízzel ellátása terve volt. Szép eszme s üdvös terv! Mély belátásu kormányférfiak, szakemberek foglalkoztak megvalósításával több embernyomokon át. Mily sikerrel? a mi a nagy eszmék sorsa szokott lenni . . . 1787. jul. 17. a kormányzó átküldött véleményadásra gróf Teleki Ádám kormánybiztosnak egy hozzá névtelenül beküldött tevérajzolatot az iránt: honnan s mint lehetne a kolozsvári főtérre csatornán át legczélszerűbben jó ivó vizet bevezetni? Egyik mód a terv szerint lenne a Szamosból vezetni föl, de ennek ágya mindenütt mélyebb mint a város és főtér vízszinte, a vizet csak vízmerítő kerékkel vagy szivattyúval lehetne felhuzni bizonyos magasságra a vitzartóba, onnan ismét szerteszt vezetni a városba; másik a kalotai hegyekből való behozása csatornákon; de ez oly költséges, hogy rá a város mostani anyagi viszonyai közt gondolni sem lehet; legczélszerűbb lenne a Hársongárdból egy-két forrás bevezetése csatornán.³⁾ A kir. biztosnak már akkor kész terve volt arról. Őt a gyakori égések, a kolozsvári kútak mélysége és kevés száma, s a belvárosi polgárok azon visszás helyzete, hogy a városon kívülről a Nagy-Szamosról kénytelenek házi szükségükre költségesen vizet hozatni, s csak a katonai kórházba, főörhelyre és más helyekre a városnak 70 frtjába kerül a vízhozatás, birták

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2357. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2169. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3384. sz.

arra, hogy felkérje Malinkovits Ignác kir. lyceumi mathesis és gépészet tanárát, hogy jó ivó viznek a főtérre vezetése iránt tervet s költségvetést készítsen, a mit az illető szakmesteremberekkel el is készített, a költséget 5000 frtban állapította meg s 1787. jun. 23. a kir. kormányshoz felterjesztette, tisztelettel kérdezve: helyesli-e a tervet? tegyen-e további lépéseket az ügyben? A kir. kormányshoz a szándékot Kolozsvárra nézve hasznosnak, de hatás-körén felülállónak ítélte, a grófot pedig terv- és költségvetés készítésére és beadására, egyszersmind s a legelső rendeletében kívántak iránt jelentés tételre útasította.¹⁾ A kormánybiztos aug. 6-ki tudósításában távollétével mentette késését, írta, hogy ő kir. biztossága kezdete óta foglalkozott e tárggyal, mint lehetne Kolozvár vizszükségén segíteni? megvizsgáltatta az eddig ismeretes két tervet, s a viszonyoknak megfelelőbbnek találta Malinkovits tanárét. Ő a hársongárdi forrásokat kevés viztartalmuaknak és roszaknak tartja, s csak a Szamos folyó vizét ajánlja; gondolt ki egy fúró-gépet, a mit a várfalak mellé helyezve, segítségével mindenfelé ellehetne vezetni a vizet s csak a csatornáknál tetemes pénzmegettakarítás lenne . . .²⁾ E közben érkezett meg a kir. kormányshoz fennemlített rendelete. A kir. biztos felhívta Malinkovits tanárt, ő írásba foglalta véleményét s a költségvetést szakértőmesteremberekkel 3450 frtban állapították meg.³⁾ Ő most is a

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1787. 6170. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 9034. sz.

³⁾ A költségvetést a tanár és lakatos, kőfaragó, metsző és harangöntő külön számításai alapján elkészítve adta be e szerint:

Két kőmedence [viztartó, 1000 vedres] . . .	500 r. frt.
Két bádoggal bevont vaskar . . . , . . .	200 „
Csővezet.	190 „
Ásás	120 „
Kőfaragói munka	400 „
Kőműves munka anyaggal együtt	108 „
Torony, a malomkerék fedele és gépkamara	600 „
Harangöntő, réz- és bádogos munka	1132 „

4250 r. frt.

A mi a tervet illeti: készítője nem közönséges csöves kútát ajánl, hanem nyomattyus [*rugó*] szerkezetűt. Ezen nyomattyu képes 72 ölre fel-lökni a vizet [*Veszprémben van egy ilyen, jegyzi meg*], tehát a gabonapiacra

Szamos vizét ajánlotta. „Ennek — ugymond ő — vize könnyű, iható, egészséges, soha meg nem fagy sat. A hársongárdi forrásokban sok a kén, mész, só, a mi hihetően onnan van, hogy a közeli temetőben sok ezer ember rothadt földanyaggá válva, nedve, a föld alatti titkos közlekedés és átszivódás útján a források vizével vegyül, azt egészségtelenné teszi . . .“¹⁾ A kir. biztos aug. 13. terjesztette fel mindkét tervet,²⁾ honnan azon újabb útasítást kapta, hogy a hársongárdi források vizeit is orvosok által vegytanilag megvizsgáltatva és elemeztetve, kérje be róla nyilatkozatukat s a terveket akkor terjeszsze ismét fel.³⁾ A kir. biztos Szöcs András orvostudort és városi physikust s Mauksch Tóbiás gyógyszerészt kérte fel, a kik jelentésöket octob. 9. irásban tették meg, mit a kir. biztos 10-n a kir. kormányshöz elé terjesztett. E szakértők véleménye az volt: „1. hogy a hársongárdi ugynevezett *Osorgó viz* tisztának látszik, s iható, de még sem az, mert *a)* borkő olajjal sűrített sok üledéket hagy maga után, *b)* ólomolvadékból szintén, *c)* a vetemény nem fő meg benne, a szappany nem habzik, sőt a vizet össze tömöríti s a zsiradékot tőle elválasztja, *d)* a főzésnél sok sűrűséget hagy maga után. 2. A gróf Vas-féle kertben levő, télen-nyáron erős folyású forrás szintén szép tisztának látszó viz, de ép az elsőnek hiányai vannak meg benne. 3. A Balla- és Seminarium-kertbeliek nem tiszták, de nem is hagynak hátra oly vastag üledéket. Ellenben a Szamos vize legtisztább, legkönnyebb és legegészségesebb, ivásra, mosásra, kenyérsütésre legalkalmasb, a hús kellő színét benne megtartja, a borsó benne hamar megpuhul, mosásnál gyorsan és erősen habzik, vitriol és borkő nem zavarja meg, kékes színét nem változtatja, a benne levő kevés ólomoldat minden üledék nélkül tejessé lesz, ezért itatra a legjobb s legegészségesebb

---

jól lehetne alkalmazni, hol csak 3—4 ölnyire kellene a vizet fölvetni. Hogy a kerék télen be ne fagyjon, egy kis szobát építhetni felébe, mint Németországban szokásban van. Ha pedig befagy a Szamos, a négy öltre beásandó vízmedence mindig adna bő vizet. A Hársongárdból hétszer nagyobb távolságról kellene behozni mint a Szamosból, tehát költségkimélés is van. A tervadó tanár a gép s tartozékai mintáit is bemutatta.

Városi levélt. Fasc. II. 3404. sz.

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2698. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3411. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 9033. sz.

vizek közé tartozik. Egyetlen hátránya, hogy nagy esőkben, árvizkor, hóolvadáskor hamar zavarodik, de átszűrőssel ezen is lehet segíteni.“ A kir. kormányzók azon tekintetből: „hogy a hársongárdi vizek nem a legegészségtelegebbek, tűzoltásra alkalmasak azért, mert soha be nem fagynak s a városba a csatornán bevezetni sokkal kevesebbe kerül, mint a Szamos vizének nyomó gép segítségével felemelése; továbbá mivel a város majorsági pénztárának megterheltsége nagy költsékeztést meg nem enged, a kir. biztost oda útasította, hogy ezen vizeknek a városba bevezetésére készítsen tervet és költségvetést, mellékelje a tanács az iránti nyilatkozatát: mennyivel járulhatna néhány szökő kútnak felállítása költségéhez, a mik a Hársongárd magas fekvésénél fogva onnan bevezetendő forrásokból könnyen létesíthetők, a városnak díszére lennének s a közszükséget kielégítenék, s ezen nyilatkozattal fölszerelt jelentését mihamarabb tegye meg.“¹⁾ Ennek következtében a gróf kir. biztos azon évi decz. 19. tordavármegyei főmérnök Brunnetti Károlyt kérte fel a szóban levő terv czélszerűsége felől a tanácssal egyetértőleg véleményadásra, jelesen: „hogy lehetne a Hársongárdból vizvetékekkel a városban néhány szökőkútát felállítani?“ A tanács Mauksch Tóbiás városkapitányt nevezte ki biztosának, a kik a tél miatt csak 1788. máj. 15. tették meg jelentésöket, melyben ugy nyilatkoztak: „hogy a szóban levő források nem olyak, hogy azokból oly nagy városnak elég vize legyen, azok alig adnak egy köbhüvelyk vizet, a mi legfeljebb egyetlen szökő kúthoz elég; kevés vízépítészeti és mértani ismeretet árulna el az, a ki oly költséges építést csövekkel hozna javaslatba, hogy azok fagy és hőség ellen meg legyenek védve. Ily építkezés a költséget bizonyosan nem érdemelné meg.“ Mikor a kir. biztos ezt felterjesztette, ismét emlékeztetbe hozta a Malinkovits tanár tervét, s kérte a királyi kormányzókot intézkedésre, mert — ugymond — ott állandó az aggály az égések fenyegető veszélyétől. Ez september 10-én az ügy egyszerű *félre tételét* határozta . . . A kormányzónak véletlenül ép ez időben Kolozsvárra kellvén menni: elhatározta, hogy ott léte alatt a vízvezetési ügy iránt mindkét ajánlatot megvizsgálattja, a végre, hogy így vagy amugy biztosan lehessen arról határozni. Levélben felkérte Mártonffi tanácsost, mint szakembert,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 12,732 sz.

hogy ugyanekkor ő is legyen Kolozsvárat, s a mint ő és Mratz építészeti igazgató, maguk mellé vevén Malinkovits és Gegő tanárokat, a dolgot a hely színén megvizsgálták, legelőbb azon gép mintáján kezdve azt, mely a víz felhúzására volt tervezve, kitűnt, hogy első alkalommal annak hatása nem volt jól kiszámítva, tehát biztosan az sem állítható, hogy a gép azt, a mire rendelve van, minden időben — főleg télben — tökéletesen képes lenne-e teljesíteni. A dolgot nyomósan szemügyre véve, az ellen már eleve azon ellenvetést tették, hogy igen sokba kerül, fentartása költséges, s a gép megállása esetében a közönség megkárosodása nagy; e felett gyakran meg kell igazítani, és a mi különösen előkerülhet, a viznek alacsony állása, midőn a város malma megáll, s a közpénztár tetemes kárt szenved. Mindezek kétéssé teszik a javaslat gyakorlati-ságát. A második volt a hársongárdi források újból megvizsgálta-tása. Itt azon nagy akadály tűnt fel azonnal, hogy a kertek tulajdonosai évi pénzbeli kártalanítás nélkül aligha megengedik, hogy a források vize határaikon átvezetve, összegyűjtessék, csator-nák rakassanak le, s így birtokuk kényelmes használatában gátol-tassanak, és pedig a kártalanítást aligha kevésre fogják szabni. Ez akadályt le lehetne ugyan győzni, mert a közjóra minden köte-les a magáéból is hozzá járulni, kivált ha az által nem károsul. De mivel ezen vizsgálódás alkalmával észrevették, hogy a várostól nem messze fekvő *Felek* hegy oldalában is meglehetősen erős for-rások vannak, melyek vize sokkal tisztább és élvezhetőbb: jónak látták azokról is értesülést szerezni; mert azon esetben, ha e vizek-ről tett tudósítás alapos, és innen jobb vizet lehetne kapni, a hársongárdi forrásoknál felmerülő akadály ki lenne kerülhető..... E források megvizsgálásából kitűnt, hogy a *Felek* hegyen levő for-rások bővebb és jobb vizűek, mint a hársongárdiak, csak hogy a várostól távolabb fekszenek, a mi által a városba bevitelök többbe kerülne. Az erről készítettett hozzávetőleges költségvetésről meg-jegyzendő, hogy abba a városban készitendő kútak és vizek tartók is bele vannak számítva, s minden költség készpénzben van kifejezve, holott a napszám munka s mind az, a mi nem mester emberi, díjta-lanul megtétethető, a mi által az érintett költségvetés tetemesen alább száll... Az e tárgyban tovább szükséges teendőket a kor-mányzó egészen a kir. kormányshoz megfontolása s elhatározása alá bocsátva, csak azon nézetét fejezte ki, hogy a három mód közül,

akármelyik választassék, a végre, hogy Kolozsvár lakosainak ivásra, használatra és égés esetében oltásra elég vize közügyben legyen, a dolog rendje hozza magával, hogy az országos építészeti igazgatóság véleményadásra s költségvetés kidolgozására lesz felhívandó. Tán meg lehetne találni a még ez idő szerint Kolozsváratt levő Mratz igazgatót is, hogy a tervhez rajzot és költségvetést dolgoztasson s a kir. kormányzékhez küldje be, hogy annak idejében ez ügyről annál alaposabb felterjesztést lehessen a felséghez tenni.“¹⁾ A kir. kormányzék erre is előbbi elhatározása mellett maradt meg, s a kolozsvári vízvezetési ügy itt megfeneklett.

Ez az élet megölő betűje, mivelődésünk s nemzeti csinosbodásunk útában annyi szép s nagy eszme eredendő bűnhöz hasonló akadály a egy évtizedre semmisítette meg gróf Teleki Ádámjövőbe beható eszének e közjóra irányuló gondolatát és tervét. Idő és balsors műve, hogy jóslata nemsokára teljesült. Kolozsvárnak az 1698-ki nagy égéskor megmaradt része, most e század végén 1798-n hamuvá égett, oly vést hozva a szép városra, melynek megsiratósára a szívben fájdalom, a szemben elég könny nincs. A trónig felhatott szerencsétlenségének hirt, a fejedelemben magában fölébresztve hasonló történetek eltávolításának gondolatát, s azon eszközök közt, melyekkel alattvalóin segíteni sietett, egyik azon intézkedése volt: „hogy a kir. kormányzék megfontolva a körülményeket, nagyobb vízmennyiségnek a városba beviteléről gondoskodják, hogy tüzesetek alkalmával könnyen lehessen vízre szert tenni.“ A kir. kormányzék az ügyet az országos építészeti igazgatósághoz tette át, tudatva, hogy Kolozsvár vízvezetékére már régebben kiterjesztette gondját, s gróf Teleki Ádám kir. biztos erről az 1787—88. évben több felvilágosító jelentést és tervet terjesztett fel hozzá, vegye azokat vizsgálat alá, s adjon mihamarabb véleményt a czélnak mikép lehető eléréséről.²⁾ Az 1798. nov. 17. kelt rendeletre az építészeti igazgatóság jelentését 1800. nov. 14. tette meg, a kir. kormányzék elintézte 1803. ápr. 12. átadván azt Bedeus Joachim titkárnak, mint saját kebeléből kinevezett biztosnak a végre, hogy az iránt a Kolozsváratt székelő építészeti igazgatóval, a város főbirájával, két tanácsossal és a szónokkal

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1788. 405. eln. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1798. 8540. sz.

tanácskozzanak, s a választott közönséget is kihallgatva, nyilatkozatát, az így készült s mindnyájok által aláírt jegyzőkönyvvel együtt terjeszse fel. Az építészeti igazgatóság jelentése igen alapos és kimerítő szakmunka, melynek készítője a közjó iránti épérzékéről s Kolozsvár valódi érdekeinek helyes felfogásáról adott általa tanúságot. A mik ez ügyben eddig történtek, tudományosan megvizsgálva s kifejtve, oly gyakorlatilag adta elő a dolog felől nézeteit s a teendőket, hogy csaknem teljtartalmilag közlését történelmileg indokoltnak látom. „A fenforgó vízvezetéki ügyben — így kezdődik az — közlött tervekre nézve, hogy t. i. a Felek hegy oldalában és a szomszéd hársongárdi dombok közt levő forrásokból, vagy a Szamosból lenne-e Kolozsvár főterére a víz csöveken bevezetendő, az igazgatóság nézete az, hogy a Felek hegytől a földhidig s innen át nyugatra a hársongárdi halmok közt levő források legtöbbsnyire bizonytalan jellegűek, néha szerfelett megapadnak, s nemcsak kiszáradnak, de egészen eltűnnek, a mit a hegy fővényes rétege s önsúlyuk miatt nem állandó, de változó állapotja okoz, mely rétegek megcsuszznak s velök a forrás-erek is helyet változtatnak. A források vízének a különböző, egymástól távol eső pontokról egy vitzartóba összegyűjtése és fentartása rendkívüliköltségbe kerülne s a vitzartó vízének állandóságát az érintett természeti okok mégis mindig meghiusitnák, sőt ha sikerülne is, a város számára szükséges két kút víz-szükségének kielégítésére elég nem lenne, s ivó vizül használasra az egészségre nézve a közévegyült sok idegen részecskék miatt — mint az be is bizonyult — káros hatást gyakorolna. Ezeknél fogva azon vizeknek a városba bevezetését semmiképen nem ajánlja. A másik tervet, t. i. a Szamosból való vízvezetékét illetőleg a vizsgálatot a monostori gátnál kezdte, lejt mérésel be egészen a város főtereig, a végre, hogy megtudja: szabad csatornamederben, mint legegyszerűbb módon lehetne s kellene-e a vizet, a hol szükséges, a város minden pontjára bevinni vagy csöveken? Az egész területről rajzot készített s arról győződött meg, hogy az első módon vinni be a vizet a helyi legyőzhetetlen körülmények miatt lehetetlen, s ezek: a város és főtér magasan fekvése; kiderült ugyanis, hogy a monostori gát kezdő pontjától a főtérig 1755 öl távolban csak 15' magassági különbözet van, a mi némely magasan fekvő utcákban teljesen elenyészik. A vízvezetékek hossza, a közben eső halmocskák magassága

s némely elkerülhetlen hajlások miatt, melyeket a szögleteknél való megtörés és ellenhatás még növel, a víz sebessége annyira megapad, hogy annak hiánya csak a csövek sorának sokszorosítása és nagy költségek által pótolható; a város közelében szükséges vize tartó hely hiánya, a honnan a vizet szét lehessen osztani, a malomok közben léte, melyekből a vízvezeték oly nagy tömeg vizet vonna el, hogy azokat károsítaná, a városon szét osztott vízfolyamok, hosszú útjokon, a járó-kelők s az udvarokról kijövő szemét által annyira bepiszkolatnának, hogy a víz teljesen ihatatlan lenne. Az építészeti bizottság ezt a módot is czélszerűtlennek ítélte. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint az előbbi időkben is tervezett és javasolt vízemelő gép, a miről véleménye az: hogy a gépnek legalkalmas helye a puszkaporos torony lenne a malom csatornaárok mellett, a melyben könnyen lehetne a Szamos-meder fenekéig lemenő kútát ásni, s az onnan lefolyó vízre alkalmazott víz-szivattyúval a malomcsatorna befagyása, vagy vízének malomigazitáskor elvétele eseteiben lóerőre alkalmazott szivattyúk által a vize tartók víz-készletét mindig fentartani lehetne. E gépnek négy vízemelő szivattyúból [*embolum*] és négy csőből kellene össze állítva lenni, melyek átmérője $5\frac{1}{2}$ hüvely lehetne. A gép mozgása könnyen érthető. A víznek a kútból kimerítésére nem kell nagy erő, de mivel a csatorna vize egy lábnál magasabban nem emelhető s ereje nagyobb átmérőjű kerek által fokozandó, a sebesség pótlása végett a kerek sokasítandók, hogy a míg a főkerék egyet fordul, a szivattyú háromszor, a főkerék pedig egy perc alatt 7-szer forduljanak meg s a vízemelő szivattyút szinte 23-or tolják fel és nyomják le. Hogy pedig a torony felső részéből a város különböző szökőkútáiba leendő vízvezetés nehézségeit könnyebben el lehessen távolítani, a vizet onnan, egy, a város valamely magasabb pontján állítandó második toronyba kellene vezetni s oda a második vize tartót helyezni, a honnan aztán a vizet csövekbe szorítva, a város bármely pontjára tetszés szerint annál könnyebben el lehetne vezetni, mert onnan akár a főtéren, akár az utcákba helyezendő forrásokba önként lecsenek. S nincs kétség az iránt, hogy ezen vízvezetékek fentartása könnyebb, s ezen második vize tartó vizét a város utcái és kövezete megtisztítására tetszés szerint ki lehetne bocsátni, a mi által a város tisztasága és jobb egészségi viszonyok elérése mozdíttatnék elő. A két toronybeli vize tartó magassági különbsége 8 láb

lehetne, a vízvezeték menne a város falai irányában, egy vízforrást helyesen lehetne alkalmazni a convictus előtti téren, kettőt a főtéren, a többiek helyeit a tervrajz mutatja meg. A két torony helyét a rajz I. és II. számai, a vizeztartók magassági különbségét a III. szám, a különböző források helyét és alakját a IV. szám részletei mutatják, melyek forrásomban hiányozván, sajnálatomra! bővebben nem ismertethetem meg. Az építészeti igazgatóság könnyebb s biztosabb valósíthatás tekintetéből csak közönséges használatra szükséges vízvezetékot tervezett, jelesen a tornyok átalakítására, a vízgép, vízvezetékek, nagy kerék, szivattyu, egy kis és a főtérre két nagyobb forrás elkészítésére, a költséget 7413 frt 30¹/₂ krban állította meg, úgy, hogy azt ne egyszerre, hanem az építkezések előhaladása szerint több évre felosztva kelljen megszerezni, a mint hogy azt az egyes részek: a torony, vizeztartók, több-kevesebb forrás építése valóban lehetségessé teszi. Alig lehet kétség iránta, hogy Kolozsvár, mely térei és utcái kikövezésében oly szép sikerrel halad előre, ezen üdvös intézményt is ne létesítse, midőn azt évenként 1500 forinttal teheti. Bárha — így végződik a jelentés — ezen fővízforrások felépítése után könnyű lesz azokból a nagyobb utcákba további vízvezetékeket vinni, minthogy azok e kövezési, lejt mérési tervrajzokban készen az igazgatóság kezénél vannak, és ez utcák alantabb fekvésűek, mindazáltal a közhaszon s főleg égések veszélyei esetére az eddig előadotthoz egy más tervet is csatolt, azt t. i. hogy a kisebb utcákban tényleg létező kútak is tisztíttassanak meg, rájuk egyszerű nyelvű szivattyuk alkalmaztassanak s legalább egy köb-öl vizet befogó kövizeztartók készíttessenek, hogy azok mindig teli tartatván, esetleges égésekkor a segély nyújtást megkönnyítsék. Ez alig kerül 200 r. frtba, s chez minden városnegyed annál inkább hozzájárulhat, mert az utcákban levő kútakat midőn elromlottak, eddig is meg szokták készíttetni. Az igazgatóság reméli, hogy ezen vizeztartók készítése iránti tanácsot, mint a melyek a közbiztonságot nagy mértékben előmozdítják, mások is, a kiknek udvaraikon kútak vannak, szivökre veszik, s örömmel fognak létesítéséhez járulni.“¹⁾ A kormánybiztos közölte e tervet az illetőkkel, a kik a véleményadást a választott esküdt-közönség határozatától tették függővé. Azt is megkérdezte

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1803. 2560. sz.

tehát az iránt: hogy ezen terv valóítására szükséges mintegy 7000 frtra menő költségről kívánna-e és mennyiben kívánna gondoskodni, ugy azonban, hogy a majorsági pénztár évenként csak 1200 forintot adjon? továbbá hajlandó-e arra, hogy a meglevő kútak szivárványra vétessenek s előttük egy-egy kővállu állítsassék? A választott-közönség 1805. ápr. 26-ki gyűlésében az életbe mélyen bevágó kérdést oly behatóan, rokonszenvesen és gyakorlatilag tárgyaló építészeti bizottsági munkálatra e száraz és rideg végzést hozta: „Megfontolván a majorsági pénztár szűk és terhes voltát, és azt, hogy a mit ezelőtt 1000 frttal meglehetett volna csinálni, arra most 2000 frt is kell, a választott-közönség azon állapotott meg, hogy kérje a kir. kormányszéket, hogy e költségek megtételét boldogabb időre halasztani méltóztassék, mivel a városnak most felette sok és nagy költségei vannak, s e terv valóítását ereje nem bírja meg; a meglevő kútak szivárványra vétetését, s azok mellett kőválluk csináltatását ellenben szükségesnek látja, és azoknak a majorsági pénztárból megcsináltatását meghatározta.“ A kormányzéki biztos — ugy látszik — enyilatkozatot döntőnek tekintette, ezért kíséző iratában a súlyt egészen erre fektette, s azonkívül, hogy ezt nyomatékosan hangsúlyozta, észrevétel s több tanácskozó társak nézetére megemlékezés nélkül, a kir. kormányzékhez terjesztette, mely azt szintén jun. 26-ki ülésében tárgyalván, azon okoknál fogva: „hogy a városnak az utcák kikövezésére, Monostorutczában a *Fejér ló* nevű vendégfogadó [a mai *Redoute*] felépítése, kaszárma-ház építés, a profosz-háznak fegyházzá alakítása, a Szamos vize folyamának rendezése, postaház megigazitása miatt oly nagy kiadásai vannak, hogy az így megterhelt majorsági pénztár szökőkútak felállítására most teljességgel nem képes: ezek állítását az elsorolt építések bevégeződéseig elhalasztatni határozta, a meglevő kútaknak szivárványossá alakítása iránti választott-községi végzést azonban helyben hagyta, s erről a tanácsot azon hozzáadással értesítette, hogy, mivel a kútak száma kevés, sok fel van hagyva, némely utcákban egy sincs s valamennyi azok közepén van: a felhagyottakat takaríttassa ki, a létezőket alakíttassa szivárványra, melléjük tétessen kővállut s mindeniket az utcák közepéről eltávolítva, tétesse beljebb a házak felé.¹⁾

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1805. 4830. sz.*

A személy- és vagyonbátorság nagy érdeke ez izgalmas időben a köz- és tűzrendészet szabályozására vonta a figyelmet. A kapuzárási díj [*Sperr-Kreutzer*] behozatala az első intézkedés volt, mit gazdaságának ezáltal nehézbitése s költségesebbé tétele miatt nehezen tűrt a polgárság és sokszor akarta megszüntetni. 1785. is felszólalt ellene. A tanács kifejtette; „hogy a reggel és estve, sőt éjjel is ki- és bejárók iránti aggodalom hozatta be ez intézményt más városok példájára. Ha a bezárás nov. 1-től 8-kor, május 1-től 10-kor lesz, az ezt szedő hajduk fizetése sem jó ki. Ha eltörlük, korábban kell megszűnni a mezei munkának, mert a város kapuit, mielőtt a nagyobb vecsernyére a dobok megszólalának, be kellene zárni, s akkor a község maga bánná meg mostani kérését. A felsőbb rendelések estvéli vecsernyekor rendelik szedetni a bezárási krajczárt; de a tanács a szolgák kényelmeért nap lementé után másfél órával, sőt két órával szedeti, úgy, hogy alig jő be belőle évenként 200 forint, a mit minthogy az egész város javáért tesznek, egy okos polgárnak sem lehetne hibáztatni.“¹⁾ 1786. octob. 31. az éji őrség szabályoztatott. A főbb pontok ezek: „1. Az örök a negyedkapitányoknál esteli 9-kor jelentsék magukat, ha valami parancs van, vegyék át s tartsák meg, az őrzés idejét józamon s vigyázva töltsék, korcsmába bemenni tilos; a kit a kapitány részegen talál, küldje a közfogházba, hogy másnap 25 pálczával józaníttassék meg; 2. kötelesek 9-től virradtig a város utczáin járni, a lámpás nélkül járókat — férfit és nőt — megszólítani, s hogy mi járatban vannak, megtudakolni; minden óra ütés után a csergetyüt megperditni egy utczában két-három helyen, azután az órát — hányat ütött — fenszóval elkiáltani: *tízet vagy egyet ütött az óra!* ez volt a kiáltási szólam, s rá ismét röviden csergetni kellett; 3. a támadt gyulást azonnal megjelenteni, a népeket kiáltással fölkelteni, s az ilyenkor órákra figyelemmel lenni; 4. tartoznak az éjjel lármázókat elcsöndesíteni, gyanus, ismeretlen, tolvajkodó, gyujtogatásról ismert embereket elfogván, a város házához kísérni s reggel a negyedkapitánynál jelenteni; 5. az utcák tisztaságára vigyázniok kellett, hogy a kik elrondítani akarják, vagy szemetet hordnak ki, ne engedjék meg, a pipával, szabad gyertyával járókat fogják el; 6. tavasszal és nyáron szárazság

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2206. sz.

idején a gazdákat járják el, hogy tűz esetére elegendő vizet tartsanak készen.“¹⁾ Ugyanazon évi decz. 7. gróf Teleki Ádám kir. biztos szigoruan meghagyta a városi tanácsnak: „hogy azon tűzoltási szabályokat, melyeknek életbeléptetése még 1773. meg volt rendelve, forditassa magyarra, alkalmazzák a városi viszonyokhoz, hogy azok ismeretesekké levén, mindenki hozzájok tartsa magát s az égésre kellő készüllettel menjen: egyik vizes edénnyel, a más létrával, fejszével s más oltó eszközzel, üres kézzel senki se. E rendelet 8 nap alatt foganatosítását szigoruan rendelte.“²⁾ 1787. jul. 30. az osztrák tűzrendőri szabályok foganatosítása rendeltetett el, melyeknek a kolozsvári viszonyokhoz alkalmazására a tanács még 1782. útasított. Áll az 1—72. §-ból, a legfontosabbakat ismertetem, azok a legutóbbi időkig életben voltak: „1. a házépítéseknél vigyázni kell a kémények és tüzelőhelyek építésére, s hogy a fedelek cseréppel vagy zsendélylyel fedessenek; 23. a puskapor árusok félen való helyeken tartsák áruikat, boltjukban 4 fontnál többet ne; 31—34. a kéményseprők és kéményvizsgáló polgárok a kéményeket és kormot gyakran vizsgálják meg; 35. minden köteles tűzoltó eszközöket szerezni; 36. az éji őrésre fordittassék kiváló gond, ezek a tűzre éberül vigyázásra s gyors hiradásra serkentessenek; 37. vásárkor a sátorokra s korcsmákra jó gondviselés legyen; 38—40. tűzgyulladásra dobokkal jel adassék; 41. a kútakra a városgazda és polgárok jól vigyázzanak; 42. új építés csak úgy engedtesék, hogy a kút el ne maradjon; 46. a polgárok, kiknek házuk van, szerezzenek létrát s az utczákon égéskor gyujtassanak lámpást, hogy az oltás könnyebb legyen a vízfordókra nézve; 48—50. az oltó eszközök jó állapotban tartassanak, 51. ezek készítésére legyenek ügyes mesteremberek; 52. a városi tiszték rendezik az oltást, a barmok őrizet alá adását; 53—55. a kocsisok hordják a vizet, a polgárok oltsák a tüzet, 56. a sebészek segédeikkel — 57. a papság — 58. a bíró és szolgabíró a kapitányokkal ott legyenek, 61. a vízi puskák szél irányában irányoztassanak, a meggyúlt házak ajtai, ablakai ganéjjal betömessenek, hogy a tűz elfojtódjék, 62—63. a szomszéd fedelek vonassanak le s kárpótoltsanak, 64—65. a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2352. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2386. sz.

tűz kialakása után a felügyelők hire nélkül senki, a kinek kötelessége volt ott lenni, haza ne menjen, az örök oltogassák vízzel a hamvat és parázst, az oltó eszközök csak a tűz teljes kialakása után vitessenek helyre, 67. a tűz okáról s kimeneteléről tudósítás teendő, 68. a tanács nyomoztassa ki keletkezését, 69—70. a ki az égő háztól valamit előroz, mint órzó büntetendő, 71. kik híven oltanak, megdicsérendők, a ki a tűzről legelsőbb tesz jelentést a főbírónak és kapitánynak, 1 r. frtot kap, a ki vizet legelőbb viszen 1 r. frt 30 krt, a ki 2-szor 1 r. frtot, a kéménybe legelőbb bemenő kéményseprő 2 r. frtot, a 2-ik 1 r. frtot a majorsági pénztárból, 72. a költséget — ha felfedeztetik — a gyújtó hordozza. Ezek magyarra fordítva megtartás végett a negyedekben kihirdetettek.“¹⁾

A város nagyszabásulag tervezett, idővel azonban magánérdek, szűk látkör és szép iránti érzékhiány miatt kunyhóalaku árubódékkal s kereskedő sátrakkal rondított szép főtere tágitása és szépítése, szóval rendezése is végre 500 év után közfigyelem tárgyává lett. A mozgalom megindítója a tanács volt, mely 1788. jun. 26. ez irányban a kir. kormányzékhez erős okokkal támogatott felterjesztést tett, s előadta, hogy a jó rend és város disze megkívánja, hogy a járó-kelő közönséget dolgai végzésében akadályozó okok elhárintassanak, minél fogva a kir. kormányzék jóváhagyása reményében meghatározta, hogy azon sok kisebb és nagyobb boltokat és bódékat, melyek a főtéren az elődök vigyázatlansága vagy tán beleegyezése folytán szemben a gróf Bánffiházzal, a közrendészeti szabályokkal ellenkezőleg jobbadán lágy anyagból összetajkoltattak inkább mint építették, onnan eltávolítsák, s a vásártért, melyen azok állnak s mely kivált vásárok idején, midőn az idegen kereskedők is sátoraikat ott állítják fel, annyira megszőkül, hogy a közlekedés csaknem lehetlenné válik, tágasabbá s a forgalmat lehetővé tegyék. E házak s áruboltok közt alkalmatlanságra nézve legelső helyen áll: „1. a hentesek fenyőfából készült mészárszéke, melyben csak szerdán és szombaton árulnak húst, eltávolításával a közönség nem szenvedne, mert a mennyivel ott olcsóbb a hús, annyival roszabb is; különben is ők azon két napon a czéhes mesterek két mészárszékén árulhatnának a szabott

¹⁾ *Városi levélt.* II. Fasc. 2643. sz.

módon és árak szerint. 2. Összeszorítják a főtér és elrútitják, sőt a házakhoz bejárást is akadályozzák a görögök néhány kereskedő boltja s a gombkötők, szöcsök, tímárok, szappanyosok, szijgyártók, kenyérsütők s más árusok által épített, azokkal egy végtében levő kalyibák és kapuk alatti bódék, melyek eltávolításával nemcsak a vásártér sokat tágasbulna, de a város is régi szépségét vissza-kapná; sőt mivel azokban most éjjelenként tolvajok, paráznák és roszféle emberek rejt- és menhelyet találnak, ez a vétkes rosz emberek számát apasztaná, s mivel sok ezek közül régisége s az idő viszontagságai miatt el van rongyolva, tűz esetében e hitvány kalyibák miatt a város és a nagy templom, ez a középkor oly remeke is veszélynek van kitéve. Ezen okoknál fogva kérte a tanács a kir. kormányzék engedélyét ezek lebonthatása és eltávolíttathatása iránt,¹⁾ mely a felhozott okokat a jó rend és helyesb politika szabályaival teljesen egyezőknak találván: a tanács szándékát s a kijelölt boltok lerontását helyeselte s rá oly módon hatalmazta fel, hogy a kereskedőket kereskedősöknek a főtér körüli házakban levő boltokban folytatására útasítsa, a görög és örmény kereskedőket annál inkább, mert már birtok vásárlásra szabadságot nyertek, s kalyibákban árulni csak addig voltak kényszerítve, míg e jogot nem birták, megszűnván pedig a polgárjog megnyerésével ez akadály, helyén van, hogy megszűnjék a kapukban árulás is.²⁾ Az elébb nevezett czéhek panaszolták a kir. kormányzék előtt, hogy ők kalyibáik helyét megvették a tanácstól, árát a majorsági pénztárba befizették s kérték birtokukban megtartatásukat. Ez megkérdezte a tanácsot: visszafizettetett-e panaszlóknak a díj és kalyibák ára? a midőn erre felel — rendelte a kormányzék — egyszersmind ha az eddigieken kívül más érvei is lennének, jelentse fel, a kalyibák lebontását addig függőben hagyván.³⁾ A tanács sept. 18. tette meg jelentését, mellékelve a nagy templom egész kerülete, s a város, egyház és magánosok ott levő boltjai és kalyibái rajzát és az épületekről felvett becsúiratot, melyből kitűnik, hogy téglából rakott boltja volt Pozsoni Pálnak, Fejérvári Ferencznek, Istvánfinak, Benkő Józsefnek,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2079. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 6189. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 7939., 7940., 8003. sz.

Kolozsvári Katalinnak, Gál Istvánnának, melyek együtt 225 m. forintra becsültettek; fa-szine volt a gombkötő, szőcs, csizmadia, füstös, szijgyártó, fazékas, timár, posztókészítő, szappanyos czéheknek, a esertörőknek; volt áruló boltja 3 zsemlyesütőnek, turóárusoknak, disznóhús árulóknak, ezeken kívül több kisebb árusoknak. Ez összes boltok becsűje volt 275 m. frt 89 p. A henteseket illetőleg a tanács első jelentésére hivatkozva, a többiekre nézve felfejtette: „hogy a fazékasok árulhatják áruikat szabad ég alatt úgy, mint Szebenben, a csizmadiák megegyeztek a róm. kath. egyházzal, hogy annak boltjában árulhassanak, a szőcsök, gombkötők, posztókészítők alig vannak 4—5-en, a kik kalyibákban árulnak, azok is nem mindig a magukét; azonban egyik-másik mesteremberért a nagy közönséget heti és nagy vásárokon ily alkalmatlanságnak kitenni nem lehet, maguknak a mesterembereknek sem észszerű oly költséges épületeket szükség nélkül fentartani, holott a közönség máshol is megtalálja áruikat; végre a szijgyártók és timárok árulhatják hordozható szinek alatt vagy vehetnek ki áruhelyet a Szentkereszti-háznál a város déli, vagy az ev. reformáltak házánál az északi soron. Hogy mily költségesek azon épületek — jegyzi meg a tanács — a mikért a kérelmesek oly érzékenyen panaszkodnak, kitetszik a becsülevélből, a melyben pedig azok árai a viszonyokhoz képest magasan vannak föltéve. De hogy a főtér tágasbodjék, s a város régi díszét visszanyerje, ha a kir. kormányzéknek úgy fog tetszeni, a város kész a kitett becsüösszegeket a tulajdonosoknak a majorsági pénztárból megtéríteni.

A főtér szentegyház körüli részének rajza¹⁾ eléggé mutatja, mily szükséges volt azon épületek eltávolítása. Kérte azért a tanács a kir. kormányzékét, hogy nem tekintve a kérelmesek önérdekből származó panaszát, a fenforgó házikók és bódék eltávolítását annál inkább parancsolja meg, mert azon helyet a közönség soha el nem adta, azok gyűlhelye minden szemétnak, rondaságnak, onnan a legundokabb szag és legogészségtelenebb gőzölgés terjed szét, a mit ragályos nyavalya veszélye nélkül tovább ott hagyni a tanács nézete szerint nem lehet.“ Ez octob. 14. visszaírt, hogy a kalyibák eltörlése iránt sept. 18. kiadott rendeletétől nem áll el, a tanács tartsa kötelességének azok 275 frt 89 krt tevő becsárát a tulajdonosoknak a

¹⁾ L. a RAJZOK ÉS FELIRATOK II. Füzetében a II. Táblán.

majorsági pénztárból kifizetni, a kérelmesek pedig e határozat megértésére a tanácshoz útasítottak.¹⁾ A tanács végrehajtotta a rendelést s a lerontott házikók közt a róm. kath. eklézsiának is levén három, érette a kir. kormányzékhez panaszolt. Ez a panaszt a tanácshoz küldötte le felvilágosításadás végett, mely 1785. márcz. 16-ki jelentésében magát igazolólag fölfejtette: „hogy ott volt a város tulajdon háza közelében az a meggyalázó bűnoszlop vagy *perengér* [*infamis columna lapidaea*] és a cigányok fogháza, a nép nyelvén: *kalitka*, a miket a főtér díszeért rontottak le, de minden lerontás be volt jelentve, s a kir. kormányzék által helybenhagyva; azt is felhozta érvül, hogy midőn két évvel ezelőtt a *Tartsaháza* nevű pusztát a plebánusnak 200 fírtért kiadták, volt polgár, a ki 300 fírtot ígért érette; de az esküdt-közönség mégis előbbinek adta, egyebek közt azon feltétel alatt, hogy a kérdésben levő hitvány házat rontassa le, s azt csak sok kérésre, és a sima beszédekre hallgatva nem tette bele a szerződéslevélbe, de a lerontás soha nem történt meg, sőt most még kellemetlenség lett belőle. Azon ház középső harmada a város tulajdona volt, csak a magáét rontotta le s arra teljes joga volt, a többi része magától omlott össze, udvara sem volt s tiz éve, hogy senki sem lakott benne.“²⁾ A kir. kormányzék helybenhagyta a tanács eljárását... Négy évvel később 1789. nov. 11. br. Bánffy György kolozsvármegyei alispán házához hivatta a tanácsot és esküdt-közönséget s felkérte, hogy mivel a város felette sáros, mint más városok teszik, ennek is törekedni kell, hogy díszesebbé legyen, az pedig máskép nem lesz, mintha egészen kővel rakatik ki.³⁾ E czélból felolvastatott gróf Teleki Ádám kir. biztos nov. 14. rendelete, melylyel átküldötte ezen kövezés költségeiről általa készítettett mérnöki munkálatot, s mindkettő megvitattatván, meghatározott: „1. hogy minden háztulajdonos a háza falától kezdve telke szélességében a háza előtti tért két ölnyire tartozik kiköveztetni, akár a főtéren, akár máshol lakó főurak és polgárok legyenek, a többi részeket pedig a majorsági pénztárból. Ennek alapjául — a mint már volt érintve — külföldi borok árulására állíttassék a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 9274. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2143. sz.

³⁾ Mint hivatalos irályi *curiosum*-ot megjegyzem, hogy a flaszterezés szó a j. könyvben kétszer is *flastromozás*-nak van írva.

városban fogadó, s jövedelmét a mézárszékből való jövedelemmel együtt fordítsák csak erre, meghatározták továbbá, hogy a külvárosokban a házak és telkek előtt levő üres helyeket — a városhoz közelebb eső részekben három-négy gyalog embernek fenhagyandó részen kívül — □ ölét 20 kron adják el, a szent-péteri templom előtti helyet 15 kron. Ezt a külvárosok minden utcáira értik, s az így egybegyűlő összeget is fordítsák e célra. ¹⁾

Száz éve már, hogy a Zsigmond-templom környezetéről a kunyhók és bódék eltávolítása, a főtér kibővítése és a város régi díszének visszaállítása végett Kolozsvár városában megindult a mozgalom. Az abszolút kormányzás szerencsétlen időszaka alatt 1859-ben a megváltási tőkealap egy részének megteremtésével hathatós lendületet s gyakorlati irányt vett. Vajha alkotmányos önállásunk mostani szép korszaka kívánatos célra juttatná az oly régi nemes törekvést!

A társadalmi viszonyok és közmívelődés lassu haladása felől több érdekes följegyzést találtam a közemlékekben. Ilyen egy kincskeresési babonás eset. Még 1766. a királyi kormányzék egyes polgároknak katonatartási terhökön könnyebbités okáért 4 százas kamatra 1000 frt építési költséget előlegezett a tartományi pénztárból a végre, hogy házaikat katonai szállásokká alakítsák, s ez által saját hajlékukat a katonatartás terhetől mentesítsék. Három polgár élt e kedvezménynyel s készítette el házát e célra. A város is megjavította és kibővítette a nem rég birtokába jött Mátyás király születési házát, s rá 686 frt 27 krt költött, ²⁾ mit később a királyi kormányzék az elébb említett 1000 frt részben való törlesztésére, mint a katonaságnak tett fizetést fogadott el, de a polgároknak előlegezett összegek kamatából megfizetését remélte. E ház később katonai kórházzá alakított. 1781. Szegedi Sámuel szomszéd háza 1200 frton eladóvá tétetvén, a királyi kormányzék a tanácsnak megvételét ajánlta. ³⁾ Az apr. 25-ki feliratában azzal mentette magát a meg nem vehetésért, mert egy kuruzsló [*impostor*] a néppel elhitette, hogy a nagy király kincsei a földben ott közel vannak elrejtve, s a Szegedi-örökösök

¹⁾ *A város gazdas. és polít. j. könyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 4263. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 1462. sz.*

házuk alapjait a király születési háza pinczéje mellett titkon annyira elfurdalták, hogy tartani lehet a falak beomlásától. Szakértőkkel megnézetvén, úgy nyilatkoztak, hogy az mai állapotában kőhalmaz inkább mint ház, s 800 frtra becsülték, a tanács legfeljebb 1000 frtot érőnek ítélte; ¹⁾ kérte tehát a királyi kormányzókat, hogy a Szegedi-örökösöknél hasson oda, hogy ez árban adják át. Ez azt írta vissza, hogy a vásárnak önkéntesnek s a feleknek méltányosoknak kell lenni, illő árnál többet nem kérhet egyik s nem ajánlhat a másik. Igyekezék ezt a tanács a tulajdonosokkal megértetni s velők a vásárt 1000 frtban megkötni, mert mindkettőnek szüksége van rá, az eladónak, hogy a katonatartás terhétől szabaduljon, a vevő városnak, mert katonai kórházzal birnia kell. ²⁾ A vásár később meg is történt. . . . Egy más eset némely kötélványosoknak a tanácshoz és gróf Csáki János kolozsvármegyei főispánhoz az iránt intézett kérése, hogy bohójátékuk [*comédia*] előmutatására engedjenek szabadságot. Mindkettő megtagadván: a „Fellegvár“-ban Adorjáni őrnagyhoz folyamodtak pártfogásért, a ki közben is járt érettök, de foganat nélkül. Erre az őrnagy kijelentette, hogy ő a felső várban engedélyt fog nekik adni s erről a tanácsot értesítette. Ez tisztelettel visszairt, hogy ezen, az adózó nép elszegényítésére czélzó szándékától álljon el, különben kényszerítve lesz az oda menő polgárokat vissza tartóztatni. Az őrnagy még is kihirdettette, hogy jul. 31. a felső várban *comédia* lesz 10 és 5 kr. belépti díj mellett, s az előadás estvefelé meg is történt. A tanács azon hidakhoz, melyeken a várba följárnak, örököt állított, kik a népet visszatartsák; de az őrnagy fegyveres katonasággal a főbiró és tanács gúnyolása és bántalmazása közt, megverve, elfogatta s börtönbe vitette őket és egyideig ott tartotta fegyveres katonák őrizete alatt. A főbiró ezt a tanácsnak jelentvén: kérte oly intézkedés megtételére, hogy a katonaság a polgári hatóság jogkörébe avatkozástól tiltassék el. E botránnyos tett kinyomozására a tanács aljegyző Szathmári Györgyöt nevezte ki, fölkérve elébb az őrnagyot, szintén egy katonai biztos kinevezésére, a ki azonban ezt megtagadta; azután a királyi kormányzókat, hogy a főhadivezérségnél katonai nyomozó biztos kinevez-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1902. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 3198. sz.

tetését eszközölje ki; az lehetetlennek mondotta, s így a tanács Losteiner István királybirót és Fekete György száz-férfit választotta meg és küldötte ki a nyomozás végbevitelére, a kik azt teljesítvén: jelentésüket 1781. aug. 19. adták be, a minnek azonban semmi eredménye nem lett, a főbíró és tanács a szégyennel, a hajduk a szenvedéssel maradtak. ¹⁾ Jellemző a harmadik eset is. Diwaldt Ferencz, Kolozsvárat szindarabokat előadó német szingazgató, azon ajánlatot tette Fortini Károly lyceumi igazgatónak, hogy ha megengedi, hogy a jezsuita collegium éttermében [*refectorium*] vendéglőt nyisson, ott szindarabokat adjon elé, bálokat rendezzen s tekeasztalt állítson be, ad a tanulmányi alapnak évenként 3 éven át 150 forintot, ha csak bált és tánczos mulatságot adhat, 100 frtot. Az igazgató a kérvény mellett tett felterjesztésében az ily vállalatokat azon épület, az ottani papság és iskola rendeltetésével meg nem egyezőnek jelentette ki, azoknak csend kell s erkölcsös és gazdaságos étkezés — mondá — a 150 frt is csekély házbér annyi vállalatért és haszonvételért. A királyi kormányshoz határozottan megtagadta, minthogy azon vállalatok az ottani papság és tanuló ifjuság közt nyugtalanságot és szórakozottságot okoznának, s a kérelmezőnek erről értesítését az igazgatónak meghagyta. ²⁾ A vigadók e korban nem voltak egyedáru tárgya. Tamási János vendéglős 1780. nov. 29. kérte a királyi kormányshoz, hogy neki tánczos bál adására kizáró jogot adjon; a tanácshoz küldetvén le: az tagadó jelentést tett azon okból, mert más polgárok is keresik ezzel kenyerüket s adójukat kivált fárságon, miért fosztani meg azokat jövedelmecskéiktől, hogy csak az boldoguljon? ³⁾ Jellemző, a mit a kérelmezőnek elébb nov. 23. a tanács és esküdt-közönség, a kiktől Tamási legelőbb kérte e jogot, neki katonás rövidséggel válaszul adott: „Mindenki, a kinek tetszik, bálozhat, mint eddig, szabadon.“ ⁴⁾

II. József uralkodását, elméletek, politikai problémák megvalósítása, folytonos kísérlet és újat alkotási vágy, a saját akarat és öneszmény föltétlen érvényülésére törekvés jellemezte. Refor-

¹⁾ *A város 1781—83. évi gazdas. és polit. j. könyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. Erd. oszt. 1788. 2692. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1888. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1876. sz.*

málni akarván birodalmát: ez a létezőnek megsemmisítését foglalta magában, s nálunk az alkotmányos intézmények eltörlését, a haza különböző lakosainak egy néppé alkotását s németesítését. Mély sebeket vágó tényekben nyilvánult ez Kolozsváratt úgy a politikában, mint az egyház életében. A fejedelmi és kormányi gyámkodás a polgárságból az öncselekvést egészen kiölte, az egyházak szabadságait kérdés alá vonta. Az ev. ref. és unitárius egyházat némileg védte önkormányzatuk, de a r. katolikusok a fő pártfogói jog czímén egészen ki voltak szolgáltatva újítási tetszésének és terveinek. A mit a fejedelem velök tett, ritka a történelemben. 1784. a papi növendékeket Károly-Fejérvárról Kolozsvárra tétette át, s oda rendeltette a Bécsben és Magyarországon tanult erdélyi egyházmegyei, valamint az erdélyi Ferencz-rendi szerzetes hittan hallgatókat is. 1786. Pesten állittatott központi papnöveldét, ekkor meg a kolozsvárit megszüntette, s valamennyi papnöveldeket és hittan hallgatót oda rendelt átköltöztetni.¹⁾ Az ifjuság tanítóit és tanárait a világba szétzavarta, hivatal és kenyér nélküli bujdosásnak téve ki, tanintézeteiket elébb a városnak, majd a katonaságnak adatta, mint közönséges csere tárgyát; a zárdák és növeldék lakóit s a tanuló ifjakat katonai laktanyákba, a katonákat templomok körébe, a tudomány hajlékaiba tétette át; a növendék papságnak messze a városon kívül, a Fellegvárbán rendelt iskolahelyet, s a régi fejedelmektől és buzgó római katolikusok által ifjaik tanítására és növelésére alapított iskoláik épületeit 30-adi raktárnak, katonai növeldének s majd politikai hivatalok számára foglaltatta el. Ez megbotránkoztat s szigorú itéletre kényszerít és ad jogot. Ez nem a védnök eljárása, de az elnyomó . . . A fejedelem szabadelvű intézkedései nem egyszer sértett jogokra épültek, adományai idegen tulajdonok voltak. Adott és visszavett, s újból tett engedményeket, eltiport és fölémelt embereket és tehetségeket önakarata, tanácsadóinak tetszése és a viszonyok szerint. A szegények, elnyomottak és a nép alsóbb osztályai iránt elméjüket elszédítő gyanus rokonszenvet és pártolást tanusított. Sokszor mintha azt mutatták volna szavai, hogy inkább gyűlöli az elnyomókat, mint szereti az elnyomottakat. A másokébol szeretett a szükölködőknek segítyt adni. Az árva

¹⁾ *A kolozsv. kegyesrendűek Társháza tört. vázlat.* 26. l.

katona gyermekeket évekig egy magyar főúr elkobzott jószága jövedelméből tartatta. Eszményisége mintha a humanizmusnak csak czéjére, csilláma lett volna, nem lényege s nem valója. A magyar nemesség iránti benső ellenszenv sokban kitűnt. Csattanós eset erre, midőn gróf Csákyt, a r. kath. iskolák főfelügyelőségétől azon okból parancsolta elmozdítani, hogy ily állásra gavallér és tudatlan ember nem való. Érzületének ez akarátán kivüli föltárulása volt egyik oka az oláh lázadásnak, mely árnyat vet a lángeszű és sok jóakaratu fejedelem uralkodása fényére. II. József korszakot alkotott, s korának egyik jellemzője a mindenhez kezdés és bevégzetlenség, erejének, életének kielégítetlen tettvágyban fölemésztése. Nincs nyomain élet és tartós alkotás, nincs munkássága mezején virág és gyümölcs: romlás van csak és pusztulás, kegyelet nélküli emlékezés és súlyos ítélet. Legtalálóbban jellemzi azonban korát és a fejedelmet a hadseregtől elbucsuzása. „Érezvén halálát — ugymond — hálátlan lenne, ha hadserege iránt megelégedését ki nem fejezné... Nem akarta elhagyni seregét, s ebből jött a halálos ok, a mi miatt az életet el kellett hagynia. „Katona lenni!“ ez volt kiváló törekvése — mondja tovább — s ezélja: kívül növelése, benn hadserege erkölcsi becsének emelése. Mint ország fejedelme és hadi bajtárs minden lehetőét megtett, hogy katonái szükségét ne lássanak, osztozott veszélyökben, s a betegek szenvedése könnyebbitésére, életök megtartására minden gondolhatóét végbevitt — minden katona drága volt neki.“¹⁾ Igen, katona volt a fejedelem mindenek felett s ez a legerősebb bírálat uralkodására — polgárnak is kellett volna lenni. Félmilliónak adni oda rokonszenvét, melyhez harmincz milliónak van joga, nem volt helyes. A kard és szurony volt önérdekének s tettvágyának szárnya, trónjának támasza, táborok s katonai laktanyák a forumok és országgyűlési termék helyettesítői, harzi zaj és csata háborgó szenvedélyének kedvencz tettmezeje. Mikor egész birodalma fel volt kavarva, kő köven, magán- és közjog érintetlen, egyetlen régi intézmény megtámadatlan nem volt, midőn délen irtott a háboru, nyugaton a forradalom tüze, midőn Magyarországon a marchalis gyűlések felirásai szikráztatni kezdték a léget s a kormány lábai alatt megrázni a földet, midőn a fejedelem a ter-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1877. sz.

vezés, újítások és változtatások által az igazgatási rendet s az egész társadalmat teljes zürzavarba hozta, s abban a nagy műhelyben, melynek gőzkatlanát az ő dicsvágya fűtötte, a szolgálatot a gőz és gép, kerekek és mozdonyvezető megtagadták, s a fejedelem átlátta, hogy az államkormány kerekei és gépezete már-már megállanak — ekkor jutott eszébe polgár alattvalóira gondolni, ekkor adta ki emlékezetes visszavonó rendeletét, ebben nyilvánította hív és kedves alattvalóinak minden jogok visszaadását, a dolgoknak a régi állapotra visszahelyezését, törvényhozást és koronázást ajánlva fel. Fájdalom! a halál kételyben hagyta a világot a nagy lelkű ígéret gyakorlati értéke iránt, a fejedelem szándékát nem valósíthatta; itt hagyta e földet, s a magyarok hazájában s így Kolozsváratt is tiz év minden alkotása szétmállásával, a kormányzás és polgári élet régi kerékvágásába visszatért. Egyenes, igazságkereső és bátor férfi volt. Oly három lelki bélyegvonás, a miért a magyar még akkor is rokonszenvez vele, midőn uralkodását megrójjja.

XXXVII. FEJEZET.

II. LIPÓT URALKODÁSA.

— 1790—1792. —

II. Lipót 1790. febr. 20. testvére halála napján lépett trónra, az 1722-ki erdélyi országgyűlésen létrejött s az 1744. 6. t.-cikkbe ígatott erdélyi *Pragmatica Sanctio* alapján, márczius 14. tudatta ezt az erd. kir. kormányzszékkal, biztosítva, elébb akkor, később ápr. 6. Erdély 3 nemzetből álló kk-it és rr-it, a vármegyéket és székeket, hogy őket jogaikban, szabadságaikban és mentességeikben csorbitatlanul és sértetlenül megtartja, s azok ellen semmiképen nem cselekszik, azon hozzáadással, hogy elődének 1790. január 28. minden törvényellenes rendeletei visszavonása iránt kiadott kir. elhatározásán egészen megnyugszik, s az abban a régi közigazgatás visszaállítását és országgyűlés tartása iránt tett ígéreteket május 5-ig teljesíteni fogja;¹⁾ megkoronáztatott azon

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1334. sz.

évi nov. 15.) Két napi betegség után meghalt 1792. márcz. 1. d. u. 3—4 óra közt.²⁾

E két évi s néhány napi uralkodás tíz év rombolásának újra építése, alkotásainak csöndes megsemmisítése volt az egész magyar királyságban, a mi a fejedelem minden idejét és gondját, az ország s benne Kolozsvár teljes figyelmét lekötötte. A mint II. József országgyűlést ígért Erdélynek, a vármegyék, székely székek s magyar városok s köztük Kolozsvár szélesen kiterjedő erélyes mozgalmat indítottak meg, hogy az Kolozsvárra hivassék egybe, köztudomásban lévén, hogy ez a kormány székhelyének oda áttételét is magával fogja hozni, minthogy ez annak törvényes alkotó része. Az erdélyi magyarság az alkotmány visszaállítását s a hatalom kérdését látta benne; közvéleményét titkos erővel ragadta meg a hit, hogy az idő rá alkalmas. Hagyományos jognak tartotta, hogy az ország kormányzása s a fejedelmi igazságszolgáltatás székhelye e város legyen. A nemzeti fejedelemség megszűnte után időnként a katonai főhatóság is ott tartózkodott. Elbeszéltem fennebb, [126—127 ll.] mily érveléssel kérte III. Károly fejedelemtől a kir. kormányzék Kolozsvárra visszahelyezését; a mire az 1718. dec.27. — a mint láttuk — így felelt: „Székhelyetekül — meg lévén már a béke — hogy a szolgálatunkra szükségesekben kézügyben legyetek, Kolozsvár szabad kir. városát rendelem, mely erre mind fekvése, mind a megélhetés eszközei tekintetéből minden mások felett alkalmas.“³⁾ 1744-ből csaknem *Emlékirat* jellegével birnak a kk. és rr.-nek Kolozsvár mellett a királyné elé terjesztett érvei. „Azokkal az ellenkező okokkal szemben — így kezdődik az — melyeket a bécsi miniszteri conferentiához vagy tán épen a felséghez, az erdélyi dolgokkal nem eléggé ismeretes valamely egyén Kolozsvárra nézve benyújtott, álljanak itt a mindenki által így tudott s ilyennek ismert dolgok és tények. A távolság nem hozható fel olyan előtt, a ki tudja, hogy a *Partium* — négy magyarországi vármegye s egy vidék — és az északi magyar vármegyék: Kolozs-, Thorda-, Doboka- és Küküllővármegye a fél országot teszik. A főbb hatóságok — kormányzás, igazságszol-

1) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9459. sz.

2) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1526. sz.

3) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1732. 263. sz.

gáltatás, kincstár és katonai ügyintézés központosítása sem volt meg a multban soha. De azt a közemlékek tanusítják, hogy a főkormány és bíróság helye századokon át, olykor a kincstár is Kolozsváratt volt. A ki ezzel érvel, nem tesz egyebet, mint akadályozza a haza fiainak ezen áthelyezésért oly sok év óta annyiszor kifejezett óhaja teljesültét. Az ellenkező nézetek írója nem tartja elégnek Kolozsvárt a kormányzék, kir. tábla, kincstár és főhadvezérség személyzete számára, mert a nemesség a közterhek alól kivonja magát . . . Ez tévedés. Volt itt sokszor egyszerre: országgyűlés, főkormány, nyolczadnapos törvényszék, kincstár. A nemesség soha mentességet nem birt, s polgárrá csak arról lemondása után lehetett. Ez általános érvekhez különösek is járulnak. 1. A felség hív kk. és rr-nek oly régi idők óta oly sokszor nyilvánított és ismételve sürgetett forró kívánsága, mely azért, hogy az a közszolgálatnak kárára nincs, azt nem késlelteti, meghallgattatást méltán érdemel és remél, mert a fejedelem igazsága keresett ürügyekre nem hallgathat; 2. a fejedelem székhelyéhez közelebb fekvés, 3. központiség, hogy a honfiak szükség esetében hamar s könnyebben összegyűlhessenek; 4. a perlekedőknek kézügyben léte, a kik jobbadán a magyarok — a szászok ügyei csak kevés esetben jutván a magyar felsőbb bíróságok elé, 5. a Magyarországon is birtokos főnemeseknek birtokaikhoz közelebb léte, a kiknek Oláhország szélére, Szebenbe kényszerítése nem egyezik a viszonyossággal; a szász követeknek egyszerű életmódjukat folytatni mindenütt könnyű, de a magyar nemesség előkelő háztartása és cselédsége nagy szállás tartását, az élet fentartására szükségesek megszerzése nagy költséget kíván, birtokaik inkább a vármegyéken s Kolozsvárhoz vannak közelebb, soknak ott háza és birtoka van, mikre tekintettel lenni méltányos, 6. Kolozsvár élelmi és szállás-olcsóbsága, míg Szebenben a hivatalok és közönség nagy száma mindkettőt drágává teszi, főleg a fő állásuakra nézve, 7. a pénznek Kolozsváratt az országban benn, vagy a testvér Magyarországbán maradása, míg Szebenből naponta roppant összeget von el Oláh- és Törökország beküldött áruinak értékében, 8. a javalmaknak a terhekkal arányos megosztása, a mit az osztó igazság követel, 9. a kies fekvés, egészséges lég és város falai mellett elfolyó Szamos, mely a szemnek kellemes, Szeben fekvését a szokatlanokra nézve nyomasztó gőzű tavaiért sokkal feljűmulja.

Az egészséget nem lehet figyelembe nem venni, végre 10. a legfontosabb a templomok és imahelyek alkalmas volta, a mi Szébenben sokakra nézve hiányzik.¹⁾ A királyné oly nyomatékosaknak ismerte el ez érveket — mondja az 1791-ki országgyűlés — hogy a mint 1748. nov. 16-ki kir. elhatározása szól, a kir. kormányzéknek Kolozsvárra áttételét csak némely különös körülmények miatt halasztotta el.²⁾

Két-három nemzedék ápolta híven szívében Erdély magyarságának életérdekét tevő ama hazafias vágyat, hogy az anyaország kisebb része, a testvér nagyobb nemzet ide szakadt ága Kolozsváratt lássa ismét kormányát s törvényhozását. S erre már akkor fölesillámlott a remény, midőn 1787. márcz. 15. Erdély kormányzójává br. Bruckenthal Sámuel helyére Losonezi gróf Bánffi György az egyesült magyar királyság alkancellára neveztetett ki,³⁾ a kinek a város főterén azelőtt kevéssel francia izléssel épített emlékszerű palotája korszakot kezdett Kolozsvár újabb időhöz illő építészetében, úgy, mint polgárai miveltségének nyugatias irányu átalakulásaiban. Csaknem 300 év telt el, míg Kolozsvárnak Zsigmond király nagy szellemét felfogni bíró polgára akadt, a ki az általa épített magasztos szépségű templom közelében egy ahhoz illő pompás palotát állított,⁴⁾ rányomva arra saját lelke nagysága bélyegét, példát adva főnemes társainak a város emelésére, s a polgárságnak a mivelődés útján előbb haladására . . . Kolozsvár a fejedelemhez folyamodott kérésével, de a kir. kormányzékot és kormányzót is felkérte közbenjárásra. Az első visszaírt, hogy már június 17-n tett iránta felterjesztést, s mihelyt eredménye lesz, tudatja; egyébiránt biztos jelek vannak arra, hogy az országgyűlés okvetetlen ott lesz.⁵⁾ A kormányzó a kormányzék által Bécsbe volt küldve, hogy az alkotmány helyreállítása s a kormányzásnak régi állapotába visszahelyezése munkájában az országot képviselve részt vegyen. A tanács levele jul. 26. kelt, a válasz rá 29. Pesten. Hihető, hogy

¹⁾ *Az országgyűlés, kir. kormányzék és kir. tábla Kolozsváratt egyesítése mellett szóló érvek. Orsz. levélt. erd. oszt. 1744. 367. sz.*

²⁾ *1790. orsz. gy. j. könyv.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 278. sz.*

⁴⁾ *L. KOLOZSV. TÖRT. RAJZAI. I. Füz. XXVI. Tábláján.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 4571., 5310. sz.*

oda Magyarország irányadó férfiival való tanácskozásra jött volt le. A tanács felhozta, hogy egy város külső tekintélyére és boldogságára nagy befolyásu, ha abban országgyűléseit tartja, vagy ha az valamely főhatóságnak székhelye; sok évekig sajnosan tapasztalta a főkormányzó székek és országgyűlések más városokban létét; azért a leendő országgyűlés felől értesülvén: jul. 20-ki választott-községi gyűlésében meghatározta, hogy a felségnél mind annak, mind a kir. kormányzéknek Kolozsvárra rendeltetéseért könyörög s azt meg is tette; most — ugy hangzik a kérés — a kormányzó előtt esedezik, hogy ügyét a felségnél hathatós maga közbevetésével mozdítsa elő, okul felhózáván, hogy Kolozsvár az ország csaknem közepén fekszik s a kormány biztosabban találhatja magát ott, mint a szélen fekvő Szebenben; méltányos, hogy a javalomban a tertűhvel egyformán részesüljön, mert tény, hogy néha az egész ország helyett súlyos terhet viselt, s a mint értesült, mind a vármegyék, mind a székely székek és városok követeinek ez közmegegyezése; ígérte, hogy teljes igyekezettel azon lesz, hogy tehetsége szerint mind az országgyűlést, mind a főigazgató tanácsot minél illőbben fogadhassa. A kormányzó válaszában megnyugtadni kívánta a várost, hogy valamint eddig boldogulásában örömet munkálkodott, ugy hozzája, mint annak polgára, egyenlő indulattal marad ezentúl is. Első kérése már teljesült, arról eddig értesült a város, a másodikban, míg a körülmények jobban föl nem világosulnak, bátorságosan bizonyost mondani nem lehet; de mindenkor örömeire lesz — ugymond — ha a tanácsnak és egész községnek javára és előmenetelére célzó jóakarátát megbizonyíthatja.“¹⁾

Midőn a fejedelem a dolgok régi rendének visszaállítását kimondotta, s erről a kir. kormányzék 1790. febr. 23. a hatóságok közt Kolozsvár városát is értesítette, az volt szándéka, hogy az külön rendeletek alapján történjék, azon hitben látszott lenni, hogy egy épület alapja kivétele után is főállhat, míg a rajta levő részek leszedetnek s elhordatnak. Tanácsosai is e föltevésben ígérték meg a nagy mű végrehajtásánál a nép csöndben maradását. Hamar tapasztalták az ellenkezőt. Az alap kivételével, az épület azonnal összeroskadván: az előállott zürzavar alkalom volt a tár-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1335. eln. sz.

sadalom nyugtalanabb osztályainak tüntetésekre, a visszaállított alkotmányos rendszer barátainak bátor újítások kezdeményezésére. A köziratok több jellemző esemény emlékét tartották fenn ez időből. Az első a kormányváltásnak első benyomásai alatt és folytán történt, melyet a tanács ismertet meg, midőn ellene 1790. márczius 24-ki gyűlésén e szigorú végzést hozta. „Sajnosan értette — ugymond — hogy némelyek s főként az éretlen ifjuság a dolgok nem helyes felfogása következtében a külön vallás, nemzetiség és ruhaviselet miatt maguk közt kifakadásokra, szóbeli versengésre; sőt csaknem verekedésre vetemedtek: a magyar a németet és szászt, czekek a magyart, a pápisták a reformátust és lutheránust, ezek viszont amazokat szidván, s ezen nemzetiségi és vallásbeli gyűlölségtől fölgerjesztetvén, szivökben egymás iránt boszút forralnak, dulakodni készek s magukban a keresztény szeretetet egészen kialunni engedik, elfeledve, hogy nem ez vagy ama nemzetű és vallásu, de a keresztény s egymást keresztényekhez illően szeretni kellő hazafiak s egymás atyjafiai; szigoruan megparancsolta azért a tanács a tizedkapitányoknak, hogy ezt a néppel jól megértetvén, tiltsák meg, hogy egymásnak nemzetiségét, vallását szemökre ne hányják; németnek, szásznak, pápistának, lutheránusnak gunyolólág mondani ne merjék, különben bezárással, birsággal, a pálcza alá valók avval büntettetnek.“¹⁾ Mélyebben feküdt gyökere s komolyabb volt ama mozgalom, melyet, a mint a tanács 1790. ápr. 7. a kir. kormányshékhéz tett jelentésében írta: „némely, a városban nem rég letelepedett s újításokra hajlandó polgárok kezdettek, a kik pedig még polgári esküt sem tettek s a város dolgaihoz közük sem lehetne. Ezek a száz-férfiak némely tagjait felindítván, Bajkó László nevű tisztviselő elnöklete alatt a városi tanács és hatóság nyilvános állása és tekintélye ellen alattombán gyűléseket kezdettek tartani, s oly dolgokat forraltak, melyek a felsőségre és közszolgálatra nézve ártalmasok s a közcsendességet is megzavarhatják, a miből zenebona is támadhat; kérte azért a kir. kormányshéket, hogy ha ezen engedelem nélkül gyűlésezők valami kérést vagy munkát terjesztenének fel, azt a tanácscsal közölje, őket pedig a felsőbb rendeletek által tiltott gyűlésezésektől tiltsa el.“ A kir. kormányshék a még ott levő gróf Teleki Ádám

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 3592. sz.

kir. biztoshoz küldötte át a jelentést, hogy annak miben állását tudja meg, a választott esküdt-közönséget hívassa össze, s ha a jelentés igazolást nyer, őket megfeddve, súlyos felelősség alatt, a közigazgatást veszélyeztető ily lépésektől tiltsa el, s ha sérelmeik vannak, útasítsa őket a tanács útján a kormányszék elé juttatására, a tisztviselői állomások betöltésére nézve pedig a kir. kormányszék intézkedéseinek csendes elvárására.“¹⁾ Még jellemzőbb egy 1790. márcz. 6-kán Kolozsvárról Déván át a bécsi magyar hírlapnak írt tudósítás. „Kolozsváratt — mondja a levélíró — ily jeleit láttatták némely hazafiak a hazafiságnak, hogy midőn a bál már vége felé volt, s kiki haza akart készülni, betoppanának valami álarczos emberek, s táncolni kezdvén a sétáló sokaság közt, hamarjában mind leszedegték a német főkötőket az azt viselőknek fejeikről és azokat tapodni kezdvén, rajtok triumphalis tánczot járanak, a melyből remélhetni azt, hogy a nagyon német viseletre fajult kolozsvári nebelgő fejeérnség, ezen keményecske, de igen a maga idejében adott orvosság által ki fog gyógyittatni régi nyavalyájából. Némelyek még a kaputokat is kezdék lehasogatni magukról és másokról.“²⁾ A legnagyobb politikai jelentőségű a tanács és választott-község egy határozata, melyet e törvényes testület a fejedelem jan. 28-ki kir. leirata értelmében jogosan hozott ugyan, de azon tény, hogy létező intézményt szüntetett meg — a mit oly fejedelem alkotott, a kinek akarata előtt még csak kevéssel az egész birodalom reszketve hajolt meg — és a határozat végrehajtásának alakja megzavarta a nép elméjét s a letűnt régi és bizonytalan új közötti habozásban tévedésekre nyújtott kedvező alkalmat. De szóljon maga a jan. 26-ki közgyűlés jegyzőkönyve, azon gyűlésé, mely a fennérített kérést a felséghez és kir. kormányszékhez intézni elhatározta. „Mivel ezen hazában a nemes vármegyék és székek a földmérésről készített munkálatokat mind elenyésztették, levén rá a városnak fundamentuma, nemesak ezenadott példában, de ő felsége jan. 28-ki, saját rendeleteit visszahívó [*Revocatorio-Restitutorium Rescriptum*] királyi leiratában is, hogy a közönség a maga részéről is azon felmérési iratokat elenyésztesse: a közgyűlés azért meghatározta, hogy azon iratok [*acta*] a ványoló malomban elébb egybetörettesenek, azután pedig materiája a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 2783. sz.

²⁾ *Magyar Kurir.* 1790. 311. l.

monostori papirosmalomba vitessék, hogy belőle a városnak papiros készüljön. E határozat végrehajtására a város szónoka maga mellé veendő társaival megkérgetett.“¹⁾ Az első esetek a társadalom belső forrongását mutatják, a mik nagy politikai változásoktól elválaszthatlanok, s táplálékot nemcsak a szenvedett méltatlanságok megtorlásában, gyűlölt emberek kigúnyolásában, de vágyaikat ki nem elégitő új irányok és alkotások kisebbitésében és népszerűtlenítésében is keresnek és találnak. Utóbbi ellenben a jog és szabadság visszahatása azok megbukott elnyomói ellenében, a kik elvették a nép önrendelkezési jogát, elnyomták a gondolatot és szabad szót, a nemzet megsemmisített alkotmánya helyére abszolút kormányrendszert, nyílt rendeleteket és idegen szokásokat hoztak be, törvénynyé ezeket és saját akarataikat erőszakolták fel. Forrongó időkben ezek a régóta elfojva volt elégedetlenség szabálytalan ki-kitörése, mely felrobbanástól védi meg a társadalom belsőjében izzó tüzet. Politikailag érthető, lélektanilag természetes, de az ország költségén készült ily becses munkálat megsemmisítése nem helyesíthető. A tudománynak szüksége lett volna rá, Kolozsvár felőli ismereteink gyarapodtak volna általuk.

Azon perctől kezdve, hogy az országgyűlésnek Kolozsvárattartása lehetők kezdett föltűnni, a kormány és polgárság mindent elkövetett annak valóságára. A kir. kormányzék jul. 30. kinevezte Tőkés László tartományi biztost és Boér Gergely tartományi postamestert a végre, hogy az országgyűlés tagjai szállásáról gondoskodjanak.²⁾ Ezek — a mint sept. 23-ki jelentésekben irták — maguk mellé vevén egy senatort, a szállásfelügyelőt és szállásmestert, a várost utcáról-utcára átjárták, minden házhoz bementek, s mindent elkövettek, hogy a lehetőségig mindenkinek jó szállást jelöljenek ki, a mi nem kevés fáradságba s nehézségbe került, mert ily nagy közönség a városban egy század óta nem volt, a szállások nem voltak bővében, sem ugy alkalmazva, hogy ily sok előkelő vendéget elfogadhassanak. Ha tehát van hiány, nézze el a kir. kormányzék — kérték a biztosok — idővel még sok szállás szabadul meg mostani lakóitól, a kiknek máshol kell maguknak szállást keresni... Kolozsvár akkori vendégeinek nagy

¹⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 6048. sz.*

száma kitűnik a szállásrendelő bizottság hivatalos jelentéséből, mely szerint I. a kir. kormányzék összes tagjai, fő és alsóbb tisztviselők részére rendeltek 205 szállást, II. a törvényes kir. tábla tagjainak 21-et, III. a vármegyék, és székek főtiszteinek — IV. a királyi hivatalosoknak 332-öt, V. vármegyék, székely és szász székek, ugy a királyi és mezővárosok követeinek 45, együtt 729 szállást...¹⁾ Az országgyűlés kihirdetésének késése a közérdekek javára volt, mert idő jutott az előkészületekre s az alkotmányos kezességek újabb törvények által biztosítására.

Az udvari körökben ugyanis eleinte az volt a nézet, hogy az ország alkotmánya eléggé biztosítva van a fejedelem trónraléptekor adott biztosítása által; azért az országgyűlés kezdete elébb aug. 30-kára volt téve, a meddig a király koronázása végbe nem mehetett. Gróf Bánffy és az erd. kir. kormányzék fölterjesztést tettek e tárgyban, felvilágosítván a felséget, hogy az *elsőre* nézve a törvények és gyakorlat külön biztosító hitlevél kiadását kívánják, mely a Lipót-hitlevelet is magába foglalja; a *másodíkra* nézve a királylyá koronázást szintén az alkotmány föltétlenül megkívánja, csak Magyarország törvényesen megkoronázott királya lehetván Erdélynek törvényes fejedelme, tehát országgyűlést is törvényesen csak ilyen hívhat össze.²⁾ Ennek következtében az aug. 30-kára kitűzött országgyűlés kezdete későbbre halasztatott... Octob. 25. még nem volt kiadva a fejedelem elhatározása arról, mely napon kezdődjék az országgyűlés, de a kormányzó a koronázási nap közeledéséből közel levőnek látván azt s a Kolozsvárra menés iránti intézkedést sürgősnek: e napon a kolozsvári tanácshoz átirta, figyelmeztetve, hogy a kir. kormányzéknek nov. 1-re okvetlenül át kellett venni költözni s hivatalát ott folytatni, a tanácsnak az országgyűlési tagok számára már kirendelt szállásokra, ugy szintén a kormányzék elfogadása és behelyeztetése végetti előkészületekre legyen szorgalmatos gondja, hogy fogyatkozás semmiben ne legyen.³⁾ Három nappal később, octob. 28. a kir. kormányzékot szintén felszólította: „hogy mivel a felség az országgyűlésnek Kolozsvárratt tartását rég kimondotta s ennek megváltozása nem remélhető, a fejedelem királylyá

¹⁾ Orsz. levéltár. erd. oszt. 1790. 7759. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 266. elm. sz.

³⁾ Orsz. levélt. 1790. 8539. sz.

koronáztatása is küszöbön van, végre az idő még most költözködésre kedvező, s a Szebenből Kolozsvárra menendőknek szállást, lakást fel kell mondani, dolgaikat elútasításra rendezni, Kolozsvárról másról gondoskodni, s magukat és háztartásukat ott újra berendezni: — ez okok a tovább tétlenül várakozást meg nem engedik. Felhívta a kir. kormányzékot, hogy jelölje ki a közigazgatási és igazságszolgáltatási tanácsokból s a különböző hivatali ágak testületeiből névszerint azokat, a kikkel Kolozsvárról nov. 15. a hivataloskodást folytatni lehessen s úti költségekről és elszállításukról maga, fogadásukról és elszállásolásukról a város gondoskodjék; azonban a húst, fát és kenyeret, mint legfőbb élelmi czikkeket kivéve, ármegszabás [*limitatio*] nélkül, s mindezekről az ország törvényhatóságai azon hozzáadással értesíttessenek, hogy azon naptól kezdve jelentéseiket, magánosok folyamodványaikat egyenesen oda küldjék.“¹⁾ Nov. 16. tudatta az erd. udv. kancellária a kir. kormányzékkel, hogy a koronázás megtörtént, s ennek országszerte örvendetes hírül adása mellett *Te Deum* tartását rendelte el,²⁾ a mi Kolozsvárról közörmel s lelkesedés közt történt meg, mutatva, hogy a város a fejedelem életéhez saját jobbléte reményeit is fűzi. Ez alkalomból a kir. kormányzék elhatározta, hogy a mészáros czéhnek 12,000 r. firt előleget ad, ha írásban kötelezi magát, hogy a város megnövekedett közönségének jó hússal szolgál... Midőn a sor a fizetésre jött, kitünt, hogy a tartományi pénztár arra elégtelen. A czéh értesülvén róla, előljárói octob. 15-ki nyilatkozatukban kijelentették s társaságukat kötelezték, hogy önerejükön, az országtól semmi pénzsegedelmet sem várva, az időhöz és marhárhoz képest részrehajlatlan próba által megállítandó mérsékelt áron fogják a húst a nemes ország és kir. kormányzék számára vágni, úgy, hogy fogyatkozás nem lesz, csak annyit kívánnak, hogy munkájok és fáradságuk után mértékletes hasznuk rajta megforduljon.³⁾... Ekkor a város tisztaságáról való gondoskodásra jött a sor.

A kir. kormányzék már aug. 7. meghagyta a tanácsnak, hogy a piacot, utcákat és mellékhelyeket szeméttől és disztelenségtől takaríttassa meg s tartsa tisztán. A tanács főlíratában a rendelet

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 8643. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* 1790. 9455. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 8045. sz.

pontos megtartását ígerte, de kifejezte azon nézetét, hogy a végre, hogy a tisztaság fenmaradjon, szükséges a közel levő vármegyék főispánjait szigorú parancs kiadására útasítani, hogy a falukból bejövő akár urasági, akár más szekeret a piacra és utcákra ki ne ereszsenek, marháikat ott ne étessek, hanem dolgoikat végezve, étetni a külvárosokba menjenek. ¹⁾ A mint a királyi kormányzék átrendelt része a hivataloskodást megkezdette, a kormányzó Kolozsvárt úgy maga, mint az országgyűlés érdekében figyelmeztette a közelebbi tartós és nagy esőzések miatt a föld és utak ellágyulására s az ebből következő nagy kár eltávolítása iránti intézkedésre. Ez átlátta, hogy a nagy sár az országgyűlés tagjainak nagy alkalmatlanságára lesz, ez okból gróf Eszterházi János tanácsost és Székely Dávid tartományi kancellárt azon teendővel bizta meg: adjanak tervet, mint lehetne Kolozsváratt a tisztaságot fentartani? Egyidejűleg Kolozs-, Thorda- és Dobokavármegye tisztségeinek meghagyta, hogy ezen kormányzékbi biztosok mellé maguk részéről is egy-egy biztost küldvén s a városi tanácssal is egyetértvén: találjanak alkalmas eszközöket és módot rá, miképen lehessen ezen nagy alkalmatlanságot eltávolítani s az országgyűlés tagjainak a városon való járás-kelest megkönnyíteni? Kolozsvár város tanácsának pedig meghagyta, hogy a házbirtokosoknak tegye szigorú kötelességévé, hogy házaik előtt a sárt bizonyos időben és napon hordassák rakásba, gazat, szemetet az utcákra ne vigyenek, hanem gyűjtsék össze saját udvaraikon s vitessék ki a városon kívül rendelt helyre; az építetők a kiásott földet szintén hordassák ki, sőt hogy a közönség nagy száma miatt tűz ne támadjon, az ez iránt létező rendszabályokat hirdesse ki, a házak kéményeit és kürtőit arra kirendelt emberrel vizsgálta meg, a tulajdonosok házaik híjjára tegyenek vizes kádakat s mindezekre a tizedesek szorgalmasan ügyeljenek. De mindez csak fölületes és muló hatású intézkedés volt, pedig köznézet szerint gyökeres javítás lett volna kívánatos. Ennek módját és lehetőségét foglalta tervezései körébe és jelentésébe a kiküldött kormányzékbi, vármegyei és városi vegyes bizottság. ²⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3609. sz.

²⁾ A bizottság nézete az volt, hogy a cél csak úgy lesz elérve, ha a város a tisztaságot rendszeressé teszi. E végre mindnyájuk teljes egyetérté-

Megállapodásai alapján elébb maga a bizottság, azután a kir. kormányshöz meghagyta a tanácsnak: 1. hogy a monostor- és hidutca végén a belvárosból összegyűlt s eddig itt-ott tócsákká vált, büzhödt sáros víz lebocsátására a falon át nyitasson utat, 2. a házak előtti sárt a birtokosok, az utcákon és főtéren a vármegye és város által rendelendő munkások gyűjtsék bizonyos napokon halmokba s az arra rendelendő szekerek által vitesse ki, a melyek visszajövet hozzanak köveket az utcákon itt-ott levő gödrök betöltésére, mivel a város feleki emberei és a helybeli cigányok közül rendeljen munkásokat s a vármegyétől kérje ki a megígért 40 szekeret; s mivel az adózó néptől e munkát ingyen nem kívánhatni, a kézi dolgoznak 10, a szekérért 20 krt fizessen a város majorsági pénztárából, 3. a háztulajdonosoknak a szemét és sár összegyűjtésére, s ugy ezeknek, mint az építkezési földnek kihordására, a kémények kitisztítására vonatkozó fennebb említett rendeletek újabban kihirdetését javasolták, ugy szintén, hogy a teendő intézkedések teljesítésére a városi nemességet ha szükség kényszerítő esz-

sével a belváros tereit és utcáit a vármegye mérnökével fölmérve, megállapították a szükséges munkaerőt és költséget. Tervök szerint: I. a *Főtér* kiterjedése 6703 □ öl, a sár összegyűjtésére kell 670 kézi napszám, porondozásra s szekérre felrakásra, elegyengetésre szintén annyi, a sár kivitelére s durva porond beszállítására 250 szekér napszám, 20 krjával 83 frt 20 kr. együtt 306 frt 20 kr. II. *Monostorutca* területe 1329 □ öl, sár összehányására 135 gyalog napszám 10 krjával, a porond szekérre rakására s elegyengetésére ugyanannyi, sárkivitelre s durva porond behozására 50 szekeres napszám 20 krjával, együtt 61 frt 40 kr. III. *Szinutca* területe 1089 □ öl, sár összehányására 110 kézi napszám 10 krjával, porond szekérre rakására s elegyengetésére ugyanannyi, sár kivitelére, porond beszállítására 40 szekér, 20 krajczárjával, együtt 50 frt. IV. *Tordautca* területe 1574 □ öl, megtisztítására 160 kézi napszám 10 krjával, porond szekérre rakására és elegyengetésére szintannyi, sárkihordásra és porond bevitelre 65 szekér, 20 krjával 75 frt. V. *Középutca* területe 3845 □ öl, kitisztítására 385 gyalog napszám 10 krajczárjával, porond felrakásra s elegyengetésre ugyanannyi, sár kivitelére és porond behozására 160 szekér, 20 krjával 181 frt 40 kr. VI. *Magyarutca* területe 3193 □ öl, kitisztítására 320 kézi napszám 10 krjával, porondfelrakás s elegyengetés szintén, sárkivitel s porond behozás 145 szekér 20 krjával 155 frt. VII. *Hidutca* területe 1376 □ öl, kitisztítására 140 kézi napszám 10 krjával, porond felrakásra s elegyengetésére ugyanannyi, sárkivitelre, porondbehozásra 76 szekér 20 krjával 172 frt. Ötven porondos ládára 58 frt 20 kr. targonzára, faczövekre sat. 40 frt, együtt: 1000 frt 20 kr.

közökkel is szorítsák rá... A kir. kormányzék mindent helybenhagyván: meghagyta a tanácsnak, hogy pontos és szigorú megtartásáról s tűz elleni biztonságáról éberül gondoskodjék.“¹⁾

A kir. kormányzék csak egy részének ideiglenes átköltözése levén eddig megigérve, Kolozsvár közönsége már az országgyűlés megnyitása előtt kérte az egésznek átrendelését s pártolására a magyar törvényhatóságokat felszólította. Tordavármegye melegen irt föl sept. 19. a kir. kormányzékhez, kérve az átköltözésnek még az országgyűlés tartama alatt kieszközlését, egyebek közt felhozva okul, hogy az egyenes igazsággal megegyezni látszik, hogy nem csak a magyar nemzet, de egy magyar kir. város is azon örömet tapasztalja, a miben Szeben oly sokáig részesült. A kormányzó megígérte pártolását s az ohajtás teljesülése iránt reményét fejezte ki.²⁾ E közben az előkészületeknek Kolozsvárratt, az alkotmányos megállapodásoknak az udvarnál vége közeledvén: az országgyűlés kezdete novemb. 5. kelt leirat által végleg deczemb. 12-kére állittatott meg s akkor el is kezdődött. Két ülészaka közül az elsőn kir. biztos volt br. Rall Keresztély erdélyi főhadvezér, kezdődött decz. 12. tartott 1791. aug. 9-ig. Kolozsvár követői voltak Lukács József, Mauksch Tóbiás, Bartha Mózes. A második ülészak kezdődött 1792. aug. 20. tartott octob. 19-ig kir. biztos volt gróf Mitrowszky József erd. főhadvezér, Kolozsvár követői: Szathmári Pap Zsigmond főbíró, Lukács József, Mauksch József és Bartha Mózes senatorok. Sajnálom, hogy az oly hón várt s ritka belátással és gonddal előkészített országgyűlés megnyitása ünnepeiről följegyzést nem találtam. Hogy Kolozsvárra nézve ez nemzeti öröm napja volt, mutatja az, hogy az országgyűlés tagjait polgár és mágnás egy éven át ingyen szállásolták el, ugy, hogy a szállásfizetés csak 1791. nov. 1. kezdődött.³⁾ Lelkes szavakban volt ez kifejezve egy Kolozsvárról a bécsi magyar hirlapban közlött levélben. E lapot akkor a nagy tudományáról s szabad elveiről híres Szacsvai Sándor, Kolozsvár egyik érdemes polgára szerkesztette. A levél az 1790. év vége felé, tehát az országgyűlés megnyitása körül küldetett be, midőn Kolozsvár a kormányzék átköltözése s

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9557. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 253. eln. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1795. 9. sz.

az országgyűlés megnyitása zajos és boldog napjait élte, s hogy főváros nevének megfelelően, térei és utcái kikövezését munkába vette. A levélíró tudatta ama kedves hirt: „hogy Kolozsvár ezentúl kövel lesz *kipádimentumozva*, még pedig a házak előtt kétfelől a nagyobb utcákban faragott kőből, mint Bécsben van, s ezután az ott lakók sem kénytelenítettnek szárközépig érő sárban járni. Főtisztei, — ugymond — az indítók benne, nevezetesen a csak ez egyetlen tetteért is örök emlékezetre méltó kolozsvármegyei alispán, br. Bánffi György, a ki kezdeményezte, s a lakosokat annyira birta, hogy mindenki a maga háza előtt, 3—4 ölet saját költségén ki fog köveztetni. Már hordják is a követ mindenfelől, hogy az utcák közepe is kirakassék — — —. Ha e főúr bölcshatározata szerint minden ház előtt két-két élőfát ültetnek, nem lesz Erdélyben oly szép magyar város, mint Kolozsvár... Kedves hazafi! — így buzdítja a tudósító — bölcshatározatához fogott tisztviselőnk! ne hagyd félben a szép határozatot! Adj példát másoknak hasonlókra, hogy más városok megfeneklett sáros utcái is valahára csinosbuljanak és hogy Kolozsvár városának késő maradéka is áldást mondhasson hamvaidra!“ ¹⁾ Az országgyűlés egy érdekes mozzanatát, a kir. biztosnak decz. 24. azon való megjelenését azonban fentartotta a kir. kormányzóság egy rendelete, a mire azt a kormányzó tette figyelmeztetésére, a ki — úgy látszik — a városban és kir. kormányzóknál, sőt az egész politikai nagy átalakulásnál irányt adott, a nemzeti mozgalomnak éltető lelke s vezére volt. Előre figyelmeztetvén t. i. a kormányzóságot a régi hagyományos szokásra, intézkedést kívánt tételni a tanácshoz, mit az decz. 24. meg is tett. „A holnapi napon fogván felséges urunk személyes képviselője, tábornok Rall ur — így szól az — e nagy fejedelemség országgyűlésében megjelenni, hogy a tartozó tisztelet a lehetőségig mind külsőleg megadassék, mind a régi szokások megtartassanak, meghagyatott a tanácsnak, hogy reggeli 8 órakor mind maga, mind a nemes város becsületes lakosai jobb-jobb öltözetükben, az utolsók fegyveresen egybegyűlvén, a tábornok úr szállásától [*hollétét nem tudtam kinyomozni*] az ó collegium ajtajáig tisztességteljesen, egymással szemben álló két sort formáljanak, melyet a tábornok

¹⁾ *Magyar Kurir*. 1790. 1400 lap. 141. sz. Sajnos! hogy a fájlvetési eszme valósulása csaknem egy századig késett.

úr szállásánál megkezd a tanács, az utcát azon a helyen előre megtisztíttatván. A város rendeljen oda két chorust, meghagyva nekik, hogy még ma Székely Dávid kancellárhoz menjenek, a ki teendőikre nézve őket útasítani fogja.“¹⁾

Az országgyűlés a nemzeti fejedelemség fényesb korszakai közé sorozható, határozott alkotmányos irány s a magyar nemzet életébe vágó nagy alkotások által. Erdély szabadelvű régi alaptörvényeit s a Lipót-hitlevélben foglalt alkotmányjogokat részben újból s szabatosan és nem közönséges latin irálylyal szövegezve megerősítette, részben új fontosakkal pótolta és egészítette ki. Az I. t.-czikkbe az osztrák-uralkodó háznak az erdélyi fejedelemségben örökösödése van bele foglalva, II. a Lipót-hitlevél megerősítve, III. a fejedelmi eskü letétele, a IV-ikben a kk. és rr. hűségi esküje van megállapítva, V. az Unio-törvény régi erejébe ismét visszaállítva, a VI. Erdélynek Magyarországhoz való viszonyát irta körül, a VIII. a végrehajtó hatalom gyakorlatát szabályozta, a X. az évenkénti országgyűlést állapította meg, a XIII. a szász egyetem, szász székek és városok alkotmányos hatóságát és jogkörét, a XIV. a magyar és székely városokét visszaállítottnak mondotta ki, a XV. a hivatalokra a haza fiai alkalmazását biztosította, a XVI. a magyar- és erdélyországi nemesek, a LIII. az négy bevett vallás egyenlőségét, az LVI. a vallásos könyvek szabad nyomtathatását, a LXVIII. a vegyes házasságból születet tgyermeknek mily vallásban neveltetését határozta meg sat. A fejedelem összesen CLXII. t.-czikből LXX-t erősített meg, közülök sok az alkotmány legsarkalatosabb jogalapjait foglalja magában. A meg nem erősítettek között nagy fontosságu volt a XLV-ik: „*a magyar, mint Erdélyben fő nemzeti nyelv elsőségéről s iskolák és egy magyar nyelv-mivelő társaság felállításáról;*“²⁾ a másik a XLVI-ik: „*a magyar nyelvnek a közigazgatás minden ágába behozataláról.*“³⁾ Az elsőhöz a czélt biztosító, hazafias lélekkel irt tervet az országgyűlés dolgozta ki,⁴⁾ s azon országgyűlési bizottságnak, mely a hivatolt törvények megerősítése kieszközlése végett a fejedelemehez járult, szívére kötötte mindkét t.-czikk megerősítése kieszköz-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 10106. sz.

²⁾ 1790—93. országgyűlés *Irománykönyve* 54. sz.

³⁾ 1790—91. országgyűlés *Irománykönyve* 113. sz.

⁴⁾ 1790—91. országgyűlés jegyzőkönyve 131—137. II.

lését, s jó kívánataitól kísérve Bécsbe útnak indította. Az erdélyi magyarság egyesülési hő ohájának teljesülése félszázadra haladt, s hogy akkor a nemzetiségi eszme fölébredése miatt mily nehezen és csekély mérvben teljesült, hátrább elbeszélem. Erdély a II. Endre király *Arany bullájához* s az angol *Magna Chartához* hasonló kincset birt ezekben, miknek fontosságát rendkívül emeli az, hogy a száz év alatt alkotmányából kiforgatott kis ország létfeltételei: alkotmányos szabadsága és békés fejlődése ismét a törvények szilárd alapjára lőn fektetve. Nem dicsekvésül, de mint századok folyamában sokszor igazolt történelmi tényt emlitem meg, hogy Erdély szabadsága most is Kolozsvárról indult ki, ott talált elszánt védelmet és biztos menhelyet. E nagy vívmány megoszlik ugyan II. Lipót rövid és I. Ferencz fejedelem uralkodása első éve között, utóbbi erősítvén meg az első alatt alkotott törvényeket; de az elvek és szellem már az előbbi alatt útat törvén maguknak, sőt az alap és anyag is készen állván: én az ország politikai és alkotmányos intézményeinek e korszakbeli újraépítését a köz fájdalomtól kísérve oly hirtelen elhalt II. Lipót fejedelem uralkodása idejére teendőnek láttam.

Egy mustármaghoz hasonló volt a magyar nemzeti színészet eszméje, mely ez időszakban elébb a kir. kormányzék irodáiban, azután az országgyűlés előtt tűnt fel az által, hogy néhány mivelt s főleg lelkes magyar érületű ifju és hölgy¹⁾ Kocsi Patkó János vezérlete alatt engedélyt és felsőbb pártfogást kértek arra, hogy magyarul irt szindarabokat adhassanak elé; mert — ugymondák — meg vannak győződve, hogy azok a nemzet és az anyai nyelv kimívelését nagy mértékben elő fogják mozdítani. A királyi kormányzék megértvén, hogy az országgyűlés helyesli és pártolja a kérelmet: megengedte, hogy a könyörgők, valamint a németnek, ugy a nemzeti nyelvnek pallérozása végett Kolozsvárat s máshol is erkölcsös játékokat akadálytalanul adhassanak elé, megvizsgáltatván elébb a könyvvizsgáló bizottság által, s a midőn valahol játszani akarnak, előre a felsőbbbségnél magukat jelentvén.²⁾ Ez eszme elébb a legelőkelőbbek s legmagyarabb érzelműek szívét nyerte meg, de hamar

¹⁾ Fejér János, István és Róza, Koncz József, Sáska János, Janesó Pál, Verestói Mihály, Kis Terézia, Keszegh Terézia . . . . Egy 1794. kéréssel levélben elé jő: Őri István. *Magyar Polgár*. [Tárcza] 1871. 205. szám.

²⁾ Ugyanott.

kezdett hódítani s pár év alatt az egész mivelt magyar társadalom kedvenczévé lett. Ki gondolta volna akkor, hogy a nemes mag egykor oly erős sudarrá növekszik? Ki mertte volna jósolni, hogy a Kolozsváratt igénytelen egyének lelkéből kipattant szent szikra idővel úgy meghódítja a nemzet egész zömét, s azt a nagy szolgálatot teszi a magyar nyelv és nemzet miveltségügyének, a mit ma büszke önérzettel látunk s országszerte tapasztalunk. Kolozsvárnak van joga ez önérzethez. Az 1792-ki ott tartott országgyűlésnek ez egyik legkimagaslóbb mozzanata s legáldásosabb műve. A nemzet emeljen ércszobrot emlékezetére s írja fel rá ez országgyűlés évét, s e nemzeti játékosok nevét arany betűkkel, melyek örökre hirdessék azoknak aranytiszta hazafiúi s honleányi érzelmét s nagy lelkőknek a késő századokra világot és fényt árasztó lángját!

Még egyet, a mi ama kort dicsőíti, megemlítek. Gyarmathi Sámuel, a híres erdélyi nyelvtudós, magyar nyelvtant írt, ¹⁾ kérésére a kir. kormánysházának fáradsága jutalmául valamely segélynyerés végett az erdélyi udvari kancelláriához terjesztette, honnan 1792. sept. 17. azon rendelettel küldetett vissza: „hogy szerzőnek a magyar nyelv mivelésére fordított igyekezete ugyan dicséretes, de mivel ily tudományos művekre a kincstárból jutalmak adadni nem szoktak, annak hasznosítása a magánüzlet terére útasítandó.“ ²⁾ E kézirat br. Jósika Antal hunyadvármegyei főispán által elébb az országgyűlés elé jutott 1791. jul. 20. azon jelentéssel, hogy maga megvizsgálván s másokkal megvizsgáltatván: olyannak találta, mely a nyomtatást, s szerzője a jutalmat megérdemli. Az országgyűlés ily határozatot hozott: „A kk. és rr. arra törekedvén, hogy a magyar nyelv mivelésére minden eszközök feltaláltásának, arra pedig főeszköz levén a jó magyar grammatika; az országgyűlés ezt oly ajánlással adja át a kir. kormánysházának, hogy a könyvvizsgálóval is megvizsgáltatván, ha arra alkalmas, mind kinyomattatására, mind a szerző megjutalmaztatására találjon fel valami módot, hogy ez által mások igyekezete is serkentessék efféle közjóra czélzó munkák készítésére. Ebben eljárni a kk. és rr. magukra vállalták.“ ³⁾ Ez úton jutott a *kézirat* a kir. kor-

¹⁾ *Okoskodva tanító Magyar Nyelv Mester*, mely irattatott Gyarmathi Sámuel, nemes Hunyadvármegyei rendes orvosa által.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 8595. sz.

³⁾ 1790/91-ki erd. oszt. gyűlés j. könyve 574—75. ll.

mányzóhoz, onnan az udvari kancelláriához, s midőn onnan az elébbi kedvezőtlen határozattal visszaérkezett: a kormányzó octob. 8. ismét a kk. és rr. elnökéhez küldötte vissza, értesítvén a közbenjárására az udvartól jött tagadó leiratról, mely a munkát azon megtalálással küldötte le, hogy azt szerzőjének adja vissza.¹⁾ E tárgy később ismét országgyűlés elé került, mely azt magamagához méltólag s az ügyet megillető komolysággal intézte el — a következő korszakban elmondom hogyan.

Ez országgyűlés a nemzeti élet majdnem minden fontoságára kiterjesztette gondoskodó figyelmét: ilyenek voltak Erdélynek Magyarországgal egyesülése, a katonaság tanításánál a magyar nyelv használása, nemzeti katonaság felállítása, az erdélyi udvari kancelláriánál a német nyelvnek nem használása, sat. azonban ezek még most csak mint eszmék ragadták meg a lelkeket, oszladoztaták az elmúlt idők sötétét és szomorú emlékeit, feledtették a kiállott szenvedéseket, egyengetve a politikai szabadság útját, melyen majd biztosan járni a nemzet megtanuljon.

Kolozsvár külön érdekével találkozott az ország azon közérdeke, hogy a kir. kormányzék ott az országgyűlés egész tartamára, sőt azon túlra is állandósíttassék; mert ez egyszersmind az új alkotmányos viszonyok állandóságának biztosítója volt. Kitűnt ez kérelmének mind a kir. kormányzéknel, mind az országgyűlés által kedvező fogadtatásából. Az országgyűléshez beadott kérésében felhozta érvül, inkább központi fekvését és hogy a politikai főhatóság ott léte javalma ne csak egy városé legyen, de oszljék meg másokkal is, a kik a terhekben vele osztoznak; az ott maradás az építési kedvet fokozná s a szállások alkalmasabbakká, az ott lakás kényelmesebbé lenne; ott minden vallásukra nézve könnyebb a gyermekek tanitása; Kolozsvár érdemeket is szerzett rá a multban a hadi szükségeknek — tartozásán felül — 400,000 forinttal pótlása által. Midőn ez az országgyűlésen tárgyalás alá jött, Szében város felszólalt ellene azért, hogy polgárait nagy kár a kir. kormányzék onnan eljövetele s a kincstárnak sok költséget okoz; a központiség elve szerint pedig Maros-Vásárhely, Medgyes vagy Fejérvár lehetnének csak alkalmas helyek . . . De a kir. hivatalosok, vármegyék és taxás helyek egyértelműleg Kolozsvár mellett

¹⁾ Lásd az elébbi lapon levő ²⁾ jegyzésben.

nyilatkoztak, úgy szintén a székely székek követői is azon fentartással, hogy mikor majd Maros-Vásárhely azon karba jut, hogy az ország főkormányát elfogadhassa, az legyen annak székhelyévé. Az országgyűlés 1791. febr. 25. ily értelemben irt fel a felséghez, hangsúlyozva a közjó érdekét,¹⁾ a mit azon napi feliratában a kir. kormányzék is magáévá tett, s az e mellett felhozott érveket oly erőseknek mondotta, a miket meggyöngíteni alig lehet.²⁾ A fejedelem márcz. 30. kir. leiratában a kir. kormányzéknek Kolozsvárra áttételére nézve ígéretet tett, később azonban jul. 23. ideiglenesen s a béke helyreállásaig, míg t. i. a kérdésben úgy a szebeniek, mint a kolozsváriak a kivánt átmenetelnek az egész országra háramló hasznait és kárait éretten megfontolva és a felség elé juttatva, a közjóra irányuló végleges határozat hozathatnék, az országgyűlés eloszlata után is ott maradásába beleegyezett.³⁾ E bizonytalanság bénította Kolozsvár városa lakóit építési és szépítési munkásságában, nyugtalanította az országot az alkotmányos viszonyok állandósága tekintetében, a mi közben a fejedelem halála alkalmul szolgált a kk. és rr. folyamodása megújítására. A város ismét folyamodott az országgyűléshez, ez azt a felséghez terjesztette, a honnan 1792. május 26. ezen legfelsőbb kir. leirat érkezett: „a felség megengedte, hogy a kir. kormányzék további rendelésig Kolozsvárratt maradhasson.“⁴⁾ Ezen legfelsőbb elhatározással összhangzólag az országgyűlés is azon évi aug. 20-káig Kolozsvárra hivatott össze, s így e magyar város és az erdélyi magyarság mindkét ohaja — ha ideiglenesen is — teljesült.

A város közigazgatásának és igazságszolgáltatásának az 1780 előtti állapotra visszahelyezése a tisztikar új megválasztását tevén szükségessé: e végre a kir. kormányzék aug. 6. br. Kemény Simon kolozsvármegyei főispánt küldötte ki kormánybiztosul azon útasítással, hogy a tanácscsal egyetértve, a választási napot tűzze ki, s a választásokat tétesse meg, úgy, hogy legelőbb a főbíróra legyen a választás, ha az a két évet betöltötte, a többi tanácsi tagok közül pedig azokat, a kiket a közönség választott volt, hagyja meg,

¹⁾ 1791/92. orsz. gy. j. könyv. 168. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 1733. sz.

³⁾ 1791—92. orsz. gy. j. könyv. 623. sz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 5224. 7048. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1792. 4905. sz.

hanem ha azok választása iránt a városnak különös végzéseit lennének szokásban; a tanácsbeliek számát szállítsa az 1780-n volt létszámra, vigyázva a törvényesen bevett négy vallás törvényes mértékére, úgy, hogy a mely tanácsbeliek hibájokon kívül a tanácsosok száma megkevesbitése következtében hivatalukból kitétetek volt, helyezettessenek vissza, s ha a tanácsban üres hely lesz, az unitáriusok közül is vétessenek be, de ha ez a visszahelyezések miatt most lehetséges nem lesz, ők további magát előadó alkalomra halasztassanak. Ennek következtében a főbíró maga önként kijelentvén, hogy már négy évet szolgált, állásáról lemondott, s helyére Szathmári Zsigmond választatott; a volt főbíró hosszas vita után a kormánybiztos a város régi szokása s a többség akarata szerint a királybírószágban önként következőnek jelentette ki; a tanácsosoknak a város 1513. és 1537. évi helyhatósági szabályai alapján bucsuzása s újraválasztása írásban kívántatván sokak s főként az unitáriusok által: a beadott kérések és nyilatkozatok a többi vallásokon levőkkel közöltettek; s miután azok ellennyilatkozatukat megtették, ¹⁾ a hivatalokból részesítettésöket az ágostai hitvallásuak is írásban kérvén: a kormánybiztos szavazatra bocsátotta a kérdést, s a többség az általános választást mellőzendőnek, a hivatalukat választás útján bírókat abban meghagyandóknak határozta; minek folytán a kormánybiztos, tekintve, hogy a fejedelem a közigazgatást az 1780-ki állapotra helyhezette vissza és hogy a r. katolikusok lélekszáma 3737, a reform. hitvallásuaké

¹⁾ A tanács az 1780-ki állapot visszaállítását úgy értelmezte az 1790-ki visszaállítás iratai közt [7510. szám alatt] láthatólag, hogy akkor 8 r. kath. senator volt s 4 ref. hitvallásu, tehát most is annyi legyen. A reform. hitvallásuak sürgették a geometrica proportio szerinti osztályt, e czélból kiszámították a négy bevett vallás híveinek számát, voltak pedig e szerint:

3757	róm. kathol.
5267	ev. reformált hitvallásu.
786	ágostai hitv.
850	unitárius

---

együtt 10660 lélek.

Ezen 12 senatorból — mondák ők — geometrica proportio szerint $886\frac{2}{3}$ lélekre esik egy senator, tehát az unitáriusokra és ágostai hitvallásuakra egy egész állomás sem jut. Megjegyezték e felett, hogy ők több terhet viselnek, több kötelességet teljesítenek, illő, hogy több legyen joguk is a hivatalokhoz.

5267, míg az ágostai hitvallásuaké csak 786, az unitáriusoké 850, — az eddigi 5 r. kath., 3 reform. és 1 ágostai hitvallásu tanács-
tagoknak helyöken maradását, egy hibáján kívül elmozdítottnak
visszahelyezését határozta, egy hely választás útján unitáriussal töl-
tetvén be, egy a reformált hitvallásuaknak tartatván fenn, azon
esetre, ha a hivatalából közülök is kihagyott egyik tanácsos
magát teljesen igazolja; a jegyzők szintén közakarattal helyöken
hagyattak, az alsóbb hivatalok betöltését a kormánybiztos, ezek-
nek a kir. kormánysszék általi megerősítése, a város fölterjesztett
vagyon állása¹⁾ és a tiszti fizetések fölötti határozás utánra halasz-
totta. A kormánybiztos sept. 4. tette meg jelentését a kir. kor-
mánysszékhez, mely úgy a választásokat, mint a visszahelyezést
megerősítvén: a kormánybiztos az alsóbb hivatalnokok meg-
választatására útasította; a ki itt is az elébbi eljárást követte, t. i.
a kik szokott módon jutottak hivatalba, meghagyta. Az unitáriu-
sok a négy szolgabírói állomás egyikét követelvén, de a reformált
hitvallásuak illetőségöket átengedni nem akarván, javaslatba
hozták az ötödik állomás rendszerezését, mit a kormánybiztos
nov. 24-ki jelentésében ajánlólag terjesztett fel, s megrendelte,

¹⁾ Kolozsvár vagyoni állása a tartományi főszámvevőség 1791. ápr.
19-ki jelentése szerint ez volt: cselekvő vagyon együtt: 726,643 r. frt 12 kr.
Ebből 599,830 r. frt 31 kr. részint heverő tőke: ház, birtok, tartozás, köve-
telés sat. A város terhelő adóssága 27,540 r. frt 5 kr., ezt az elébbiből kivéve,
a majorsági pénztár tesz: 572,290 r. frtot, 26 krt, miből 112,900 frtot,
mint az ingatlanok becstüértékét, a fennebbi 726,643 r. frtból 12 krból a
heverő tőkék és ingatlan értékek összegét: 712,730 r. frt 31 krt levonva,
folyó rendes jövedelem gyanánt vehetők fel:

a kimutatás szerinti rendes bevétel	12265 r. frt 19 kr.
a rendkívüli	1647 „ 72 „
együtt .	13912 r. frt 91 kr.

De ha a szükségek kimutatását vesszük tekintetbe, mely szerint a
tiszttviselők rendes fizetésére kell 3034 r. frt, rendkívüli kiadásokra 9744
r. frt 40 kr., s ha ehhez az 1786-ki rendes fizetések összegét az 1780-kiakhoz
mérve vesszük tekintetbe: az 1786-ki összes kiadások 12,166 r. frtra menvén,
ez összeg csaknem egyenlő az 1790. évi jövedelmekkel; a számvevőség tehát
a fizetéseket az 1786-ki mértékhez alkalmazhatóknak nem látja, míg a
tanács az 1785-től 1790-ig terjedő számadásokat is föl nem terjeszti, a mit
a kir. kormánysszék oly kijelentéssel rendelt el, hogy míg ez meg nem lesz,
a tiszttviselők fizetése meg nem javítható.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 3744. sz.

hogy az alsó tanács a vélemények szabadabb kimondhatása tekintetéből, a régi szokás alapján, a város házának felső részében tartsa gyűléseit, a tanács a hátralék adósságokat hajtassa fel s a tartományi pénztárból a városnak járó 825 r. forintot ne fordítsa a tisztek fizetése pótlására, hanem tegye be a majorsági pénztárba; a királyi pénztárnoki hivatalnak választás alá bocsátását pártolólág, az 1780. évi fizetési lajstromot, ¹⁾ s egy

¹⁾ *Kolozsvár 1780-ki tiszteviselőinek fizetési kimutatása.*

	majorsági pénz- tárból	tartom. pénztárból [<i>Adjutum Salariale</i>]
Főbiró fizetése	300 frt — kr.	300 frt
II. Senatoré	1100 „ — „	1100 „
Rendszerinti jegyzők	100 „ — „	100 „
Aljegyzőé	100 „ — „	100 „
Királyi pénztárnoké külön	— „ — „	130 „
Város gazdáé lovas legényével . .	150 „ — „	150 „
Fiskális szolgabiróé	20 „ — „	
Fiskális ügyvédé	30 „ — „	
Levéltárnoké	60 „ — „	
Piaczbiróé	30 „ — „	
Szállás felügyelőé [<i>Inspector</i>] . .	50 „ — „	
Két szállásmesteré 50 r. frtjával .	100 „ — „	
Városi sebészé	24 „ — „	
A városháza felügyelőjéé	12 „ — „	
Börtönőré	24 „ — „	
Négy hajdné 20 frtjával	80 „ — „	
Órásé	30 „ — „	
Dobosé	40 „ — „	
Kéményseprőé	30 „ — „	
Czigányok vajdájáé	10 „ — „	
Város két erdőszéé 40 frtjával . .	80 „ — „	
Hat éji öré 10 frtjával	60 „ — „	
4 erdő öré 6 r. frtjával	24 „ — „	
Hidmesteré	6 „ 48 „	
<i>Kebli számvevő hivatalé:</i>		
Királybiróé, mint elnöké	80 „ — „	
Egy ülnöké	50 „ — „	
Aljegyzőé, mint tollvivőé	50 „ — „	
A város rendes szónokáé	50 „ — „	
Alsóznokáé	30 „ — „	

[Folytatás a következő lapon.]

másikat, melyet a tanács és száz-férfiak helybenhagyatni kértek, elhatározás végett a királyi kormányzékhez terjesztett fel, mely ez intézkedéseket helyben hagyta, az ötödik szolgabíró iránt a választott-közönség megkérdezését s a királyi pénztárnoknak a senatorok közül választását rendelte ¹⁾ — hátrább mindkettőt látni fogjuk.

Az igazságszolgáltatás a régi keretbe és formák közé tért vissza.

Belső életéből kiemelem a tanácsnak eshető égések megakadályozása végett óvó intézkedéseket sürgető 1791. jan. 8-ki tanúságos fölterjesztését, a miből kitűnik: mily nagy számú oly elemmel szaporodott Kolozsvár népessége az országgyűlés ott tartása s a királyi kormányzék tisztviselek átköltözése által, mely független élethez szokott, csak urának engedelmességre s bizonyos fensőbb-ségi érzülettől eltelve, a polgári élet csöndesebb és szabályozott viszonyai közé magát bele találni nehezen tudta. Ezek a cseléség és uraságok szolgálatában álló más udvari népek voltak. „A tanács szükségesnek látta szigorúan megrendelni — írja a királyi kormányzékhez tett jelentésében — hogy közegei által tüztámadás eltávoztatása végett a tüzelő helyeket gyakran megvizsgáltassa, s meghagyta, hogy éj idején meztelen gyertyával házak híján, istállóknak, azok padlásán járni ne merjenek. E parancs végrehajtását a negyedkapitányokra bizta, s kénytelen volt kedvezőtlenül

	majorsági pénz- tárból	tartom. pénztárból [<i>Adjutum Salariale</i>]
<i>Adó bizottságé:</i>		
Királybíróé mint elnöké	30 frt — kr.	
Ülnök és tollvivő fizetés nélküliek	— „ — „	
Két szembesítő fizetése 40 frtjával	80 „ — „	
Kezelő királyi pénztárnoké	50 „ — „	
Öt adószedő 18 frtjával	90 „ — „	
Tolmácsé	40 „ — „	
Szentpéteri iskolarectoré	50 „ — „	
Igazságügyi végrehajtóé v. hóhéré	40 „ — „	
	3796 frt 48 kr.	1800 frt

Kiadta szab. kir. Kolozsvár város, 1790. nov. 13. közgyűléséből.

Csüdör Antal, város r. jegyzője.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9360. sz.

) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9360. sz.

jelenteni, hogy a midőn ezek a tüzelő helyeket vizsgálták, a nemesség házánál és szállásain s istállóikban néhol be sem bocsátották, sok helyt a tüzelő helyek korommal tele voltak, az istállókban a kocsisok, lovászok gyertyáikat a falakra s oszlopfákra ragasztották — mint égő helyeik mutatják — s midőn a város kiküldöttei ezekért szót tettek s az illetőket a rendelések megtartására figyelmeztették, ezek őket durva szókkal illették, sőt ha többször oda mennek, veréssel fenyegették. A tanács nem említ neveteket, de kénytelen fölfedezni, hogy polgártársaik az ilyen istállók oszlopaire való gyertya felragasztásnak következtetéseit maig keservesen emlegetik. Ilyen által lett porrá a hiduteza napkeleti sora 1763., monostorutezában egy istálló a mellette levő mívházzal együtt 1787-ben, új tűz támadt a vármegye házánál 1786., s ha a tanács a vigyázatlanságot megtűri, félő, hogy a város tűz áldozatává lesz. Kérte azért a királyi kormány széket hathatós intézkedés tételére, hogy az országgyűlés tartása ideje alatt a főméltóságok s nemesek cselédeikre s a tüzelőhelyek tisztántartására vigyáztassanak.“ Ez méltányolta a tanács aggodalmát, tett intézkedéseit helyeseknek és szükségeseknek nyilvánította s részéről is akarván, hogy a tűz támadás elhárítása végett kiadott felsőbb rendelések és a tanács rendeletei szorgalmasan végrehajttassanak: megrendelte, hogy a városi tanács ezt a bevett szokás szerint házról-házra eljárattván, mind a tulajdonosok, mind az országgyűléstartás alkalmából csak ideiglenesen itt lakók előtt az ország kormányzó tanácsa nevében hirdettesse ki, hogy a már többször tett rendelések szerint a kémények seprítésére, gyertyával, tűzzel, hamuval járásra mind maguk, mind cselédeik gondosan vigyázzanak, a minék ha valaki nem engedelmeskedik, szoros kötelessége lesz a tanácsnak a hatósága alattiakat a helybeli szokáshoz képest megbüntetni, másokat pedig gazdájoknak és uraságaiknak a hiba eltávolítása s illő elégtételadás végett feladni. E rendelet az országgyűlési kk. és rr.-nek is illőképen tudtára adatott . . .“ ¹⁾

Egy igazságtalan és épen ezért kétszeresen súlyos teher nyomta még most is a polgárság vállát, melytől nem tudott szabadulni — a katona gyermekek neveltetése végett a *Féjér Ló* nevű városi vendégfogadónak elvétele s már évek óta csekély bér

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 454. sz.*

mellett használása. „Van a városnak — írja a tanács 1791. octob. 17. a királyi kormányzékhez tett jelentésében — a bel-monostor-utcza délsorán két tágas telken egy nagy kiterjedésű háza, mely a mostani viszonyok közt megérne 15,000 r. frtot, s ha a város visszanyerhetné, majorsági pénztárának tetemes gyarapodására lenne. E ház egy része hasznobéréből ennek előtte is szép jövedelem jött be, a járó-kelők elfogadására használván azt a bérlő; e felett az úri méltóságoknak és polgároknak is szép s jó szállása volt benne, a mi a közönségnek is nagy könnyebbségére volt. Most néhány év óta az ott levő ezredbeli katona gyermekek nevelő házául egészen elvétetett 60 m. frtban. Már a városnak semmi vendégfogadója nincs, mégis e ház az évenkénti javításokra szükséges jövedelmet sem hozza be; csak a mult évben 800 frtot költött a város igazításra, ajtók, ablakok, kémények újítására, kifejéjítésére, mi által az roppant terhére válik s kárt okoz. Köztudomás szerint Kolozsvár csak másfél század katonát köteles tartani, még is négygyel-hattal terheltetett 1788-ig, mig a katonaság a török háboruba vonult. A város szándékoznék e házat jobban is megépíttetni s ezt két három emeletre vitetni, hogy minden rendű vendégeknek s minden alkalmatosságra jól készült vendégfogadója legyen, a mit még eddig véghez akart vinni, s a jövő évben hozzá fogatni, de a benne levő katona gyermekek miatt nem lehet; s ha azok a város nevezetes kárával és megterhelésével továbbra is ott tartatnak, építési szándékát s az utazóknak és más közönségbelieknek alkalmas szálláshelyekkel azután sem szolgálhatnak. A királyi kormányzék előtt bátor a tanács azt is fölfejteti, hogy e terhűnek igazság szerint más városokkal is meg kellene oszolva lenni. Meri állítani, hogy az ottan leendő építést a város és közönség érdekei egyiránt sürgössé teszik. Kéri azért a királyi kormányzék től meghallgattatásukat s jogos panaszuk orvosoltatását.“ Ez a főhadi vezérséghez ily irányban átírt, honnan nov. 22. azon felelet érkezett: „hogy azon időszakban már a kért átszállítás nem eszközölhető, tavaszig elhalasztását kéri, akkor a kérelem orvoslásától nem lesz idegen, csakhogy az ezred egész kerületében ily alkalmas szállás nem levén: a város időközben a növendékek számára más szállást koressen.“ ¹⁾ A királyi kormányzék erről a tanácsot értesítvén,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 9218. sz.

az újból vissza irt, az átköltözést sürgetve; a királyi kormányzók ismételte átiratát, de a főhadi vezérség két évig nem felelt s így az ügy hallgatásba merült, s csak ekkor elevenítette fel a tanács — azonban ez a következő korszakba tartozik.

Régi ohaja volt a kolozsvári katonai szállásttartó polgárságnak, hogy katonai laktanyát építtethessen. 1791. tavasz elején ezeren folyamodtak, eléadva e tárgyban panaszukat. „Még II. József fejedelem megigérte volt — írják kérelmökben — 700 polgártársuk kérésére, hogy az általuk kiszolgáltattott s 85,000 forintban hivatalosan megállapított katonatartási és elszállásolási illetmények kifizettségé, s ez összegben a felség át is engedte nekik a *Convictus* és *Seminarium* megbecsült épületeit 60,000 forintban, a többi 25,000 frtnak kifizetését későbbre halasztván. Ez épületek birtokában is voltak a városnak, s csak az utóbbi összeg kifizetése maradt el. Azonban a város csak papiroson bírta e házakat, hasznukat nem vette, sem kárpótlást, sem a pénz után kamatot nem kapott, a katonáknak laktanya nem épült, nyakukon ülnek most is a város polgárainak, életök sincs biztonságban, gazdákat, gazdasszonyokat tettek nyomorékokká, megsebesítették, meg is ölték. Kérték azért a királyi kormányzókat, hogy vagy a házak meghagyassanak birtokukban katonai laktanyának, vagy e számvevőségileg megállapított iménti összeget fizessék ki, hogy abból új laktanyát építtethessenek s a katonatartás terhétől valahára megszabaduljanak; ha pedig ez a királyi kormányzók hatáskörét feljül haladná, terjeszsze fel az uralkodó felséghez s eszközölje ki esedezésök kegyes meghallgattatását és teljesítését. Szivszakadva könyörögnek — így végződik a kérvény — a Kolozsvár városában katonát tartó gazdák *mintegy ezeren*.” Ez vissza irta márcz. 24., hogy a szállás és katonai járandóság [*salgamum*] megállapítása [*liquidatio*] munkájára a legfelsőbb elhatározásért már régen irt, s mihelyt leérkezik, sietni fog tudtára adni. Várja el tehát a város azt békével. Az említett két épület, mivel a tanuló ifjuság számára van rendelve, a városnak már át nem adathatik. ¹⁾

Az *ipar* terén alig történt följegyzésre méltó. A *Német szabó czéh* szabályai megerősítését kérvén: a királyi kormányzók 1791. május 28. válaszában tudtokra adta: „hogy a czéhdíj szabályozása

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 3431. sz.

ügye a fejedelem előtt állván, annak elhatározására várjanak, mihelyt meglesz, kérelmesek ügyében a szükségesek meg fognak tétetni.“ Ez alkalomból a királyi kormányzék azon oknál fogva: hogy a czéhek új szabályozása ügyében 1789. aug. 13. kelt rendeletre octob. 19. jelentését meg tette s hozzá gyakran érkeznek oly czéhügyi kérések, melyekben a felsőbb nézetek ismerése nélkül határozni nem képes, kérte a felségnek a czéhek szabályozásánál követendő elvekre nézve legmagasb elhatározása kiadatását; ¹⁾ mire a felségtől jun. 22. azon leirat érkezett, hogy a kérdés azon tárgyak szabályozásáig, melyek a czéhügygyel kapcsolatban vannak, maradjon függőben, az e tárgyú kéréseket a kir. kormányzék intézze el a fennálló kir. rendeletek szerint. . . . ²⁾ Az *Aranymíves czéh* 1791-re czéhmasterévé választotta Brassai Mihályt, Szentkirályi Ferenczet és Ujhelyi Gábort; apróddá 1792. aug. 14. Szakál János fölvette Erdélyi Eleket; 1792. jan. 23. — írja a czéh jegyzője — Szakál János kívánta fiának, Ferencz deáknak az elsőséget, remekét bemutatta sept. 15. s fel is vétetett, fizetett a czéhbe állásért 20 m. frt 40 pénzt. ³⁾ Megjegyzem, hogy Ferencz deák apróddá fölvetetésekor 1782. csak *Ferkó*-nak iratott, s mikor legénynyé szabadították fel, 1786. kapta megtisztelő „Ferencz deák“ nevét. ⁴⁾ Szakál Benedek aranymívesről érdekest őriztek meg a köziratok. Ő 1791. az országgyűléshez folyamodott s az erdélyi drága kövek kicsiszolása és kimetszése végett maga által állítandó gyárra költséget kért. Kérésében előadta: „hogy ő az aranymíveséget és kőmetszést külföldön öt évig tanulta, hogy a hazában bőven termő s általa fölfedezett drágakövek u. m. gránát, ámetiszt, kárniol, káledon, kristály, sokféle agát, jáspis, opál csiszolására és metszésére szükséges műszerek megszerzése végett van pénzsegélyre szüksége; vállalatából a birtokosoknak lenne nagy haszna, a kiknek birtokain sok ily kövek vannak, s a kik ingyen jutnának kincshez, az ország új jövedelemforráshoz, mert nem kellene kívülről venni, a mit hazánk bőven terem.“ Ez a kir. kormányzékhez tette át a kérést, hogy megpróbálván a folyamodónak a kövek kicsiszolásában és

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 4598. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 4439. sz.

³⁾ *A czéh eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Fennebb* már volt érintve.

metszésében való ügyességét: vegye kérését illő tekintetbe.¹⁾ Szakál a fejedelemhez is folyamodott: „valamely pénzsegélyt kérve az erdélyi hegyekben fölfedezett drágakövek kicsiszolása végett gyár állíthatásra, a felség 1791. sept. 10. alapos véleményező tudósítástétel végett a kir. kormányzékhez küldötte le.²⁾ Ez meghagyta a tanácsnak, hogy kihallgatván folyamodót az iránt: „minő jóféle és drága köveket ismer Erdélyben s minő ismerettel bir azoknak mind kimetszésében, mind kipallérozásában, sőt maguk előtt próbát is készítettvén, ha az eredményt kielégítőnek találják, kérdezzék ki őt az iránt is: minő alapja van a netán adandó kölcsön visszafizetésére? s vajjon a vállalathoz szükséges ismerettel bir-e?“ Az is meghagyatott a tanácsnak: „hogy szakértő aranyműves mestereket kérdezzon meg iránta s azok nyilatkozatát csatolja jelentéséhez.“ A tanács által ezekre tett hivatalos jelentésből a kir. kormányzék arról győződött meg, hogy Szakálnak vállalatához szükséges képességeihez kétely fér, de — a mint kérelméből kitűnik — ő a 3 — 4000 frtot nem is visszafizetési kötelezettséggel, hanem az országnak és kincstárnak tett szolgálatai jutalmául kérte, melyeknek azonban nagysága és minősége a kir. kormányzék előtt nem ismeretes, mihez képest az ország mostani pénzügyi viszonyai közt, midőn a kiadások oly rendkívüliek, a kivánt segélyt meg nem adandónak véleményezte.³⁾ A további a következő korszakba tartozván, ott mondom el.

A kereskedelem terén nincs följegyzés az emlékekben.

A *sajtó* helyett az egymást sűrűn fölváltó események és rohamos tények szólottak, oktattva fogékony népünket s irányt adva a közvéleménynek. Ez az uralkodói akarat hatalom szavának oktatása, mely mint a hogy a menydörgés szól a természetben, oly megrázóan hatotta meg a lelkeket, s nagy arányokban vitte elő Kolozsvár mivelődési műfolyamát. A mit az eddigiekben bőven adtam elé — a könyv-irodalom termékei tanulmányozását — ezentúlra tüzetes kutatóknak hagyom fenn.

Eseménydús volt a *szellemi élet az iskolában és egyházban*. A kormányzó a fejedelem 1790. jan. 28-ki kir. leiratát febr. 23.⁴⁾ a

¹⁾ 1790—91. j. könyv. 417. l.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 8593. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 618. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 1334. sz.

r. kath. tanulmányügyi bizottsággal is közölte, felhíván véleményadásra az iránt: hogy vélné a r. kath. oktatásügyet az 1780. előtti állapotra visszaállítani? Ez a Kolozsváratt országgyűlésen volt kath. tanácsosokkal a dolgot megvitatva, nyomosan kidolgozott terjedelmes jelentésében megemlítette: I. az 1781. máj. 16. legfelsőbb kir. leiratot, mely szerint minden vallásu kormánytanácsosokból és az iskolák előljáróiból vegyes bizottság egybeállítása rendeltetett, mely a központból igazgatta volna az oktatásügyet; a szándék az volt, hogy minden hitfelekezetüeknél a tanrendszer és iskolák igazgatása egy legyen; a tanodákra ügyeltek volna a kerületek főtisztjei, kir. igazgatói czímmel, a közvetlen felügyelők lettek volna az iskolai praefectusok. A bizottság ugyan megalakult, de a nem-katholikusok a terv ellen ellenvetéseket tettek s nem fogadták el. Így a szándék meghiusult . . . 1784. ápr. 28. legfelsőbb rendeletben a második próba tétetett, minden vallásuakból gyűlés [*Congressus*] hivatott össze, az is dolgozott tervet, de arra nem költ legfelsőbb elhatározás . . . Így a kormány gondoskodásának csak a r. katolikus iskolákra kellett szoritkozni. Az új rendszer tehát megállított s életbe lépett. Erről van szó most, ennek kell megszűnni s az 1780. előtti rendszernek életbe lépni . . . Ekkor a r. kath. tanügyet a tanügyi bizottság [*Commissio Litteraria, Commissio Publico-Ecclesiastica*] intézte a kir. kormányzék felsősége alatt. Ez visszaállítandó. A kir. igazgatók — a kerületek főbb tisztviselői — tiszte megszűnt azért, mert legtöbbsnyire távol laktak a tanodák helyeitől, s a fejedelem a tanodák igazgatását a tisztökben legrégibb tanárookra bizta, a bizottság a gymnasiumok előljáróival is hivatalosan levelezett. Ez állapot most is megmaradhatna. II. A szünetek idejére nézve javasolta, hogy azok a régi módon legyenek: a nyári nagy, sept. 8-tól nov. 8-ig, a kisebbek: karácsoni, husvéti, a más ünnepek és heti szünnapok megmaradnának, mint az 1788. nov. 10. udv. rendelet megszabta. III. A német nyelvre nézve az volt rendelve: hogy egy tanárnak és tanítványnak sem szabad azt nem tudni. Ez némely tanárookra nézve ma is szükséges, de mivel a közügyekben és hivatalokban most nem kívántatik meg, s ez irányban az erőszak és kényszerítés hálátlan dolog, alkalmat kell adni az ifjunak e nyelv megtanulására, de hírül adandó, hogy a tanodában nem elkerülhetlen szükséges, s a tudományok nem azon adatnak elé, hanem a helyett szívére kell kötni a hazai nyelv és

classikai írók tanulását. IV. Az ifjak e végre alapított házakban benlakása, együtt étkezése és nevedése az 1784. aug. 28. kir. leirattal eltöröltetett s az alapítványok ösztöndíjakká változtak át. Ez közpanasz tárgya volt mindazóta; megszüntetendő tehát, s a nevelő-házak visszaállítandók, jelesen Kolozsváratt: a *convictus* és *seminarium*, ugy pedig, hogy a tanítás novemberben elkezdődjék. Ezek most névleg a város birtokában vannak azon követeléseért, melyet a tartományi pénztár irányában a katonaság rendkívüli elszállásolásáért támasztott; visszaadatásuk a tanácsnak megrendelendő, a katonák ott tartózkodó nejciről más gondoskodás teendő. A házak igazgatásáról, oktatás, nevelés rendszeréről csak annyi lenne kimondandó, hogy az 1780. előtti rendszer visszaállítatik, neveztesenek ki regensek, a kik jámborság, tudomány és eszély tekintetében a közönség előtt kedvezően ismeretesek; Kolozsváratt elég kettő, de ezek azonnal kinevezendők, szálláson és ételmen kívül 350 frt fizetéssel, a mely az idősebb tanárokat illeti meg; subregens 3 kell, 1 a felsőbbek, 1 a humanisták, 1 a grammatisták számára, a kik itt gyakorlatilag kipróbálva, idővel megnyugvással lennének megbízhatók a megürülendő tanszékekre.

V. A belső tanítás az eddigi rendszer szerint így volt: a) a *nemzeti vagy falusi iskolák* voltak az elsők. Itt nagy változásnak kell lenni. Ezekre az elébbi rendszer alatt sokat költöttek. Sok tantárgynak s tanítónak meg kell szünni oly helyeken, hol a német nyelv nem szükséges; mert leginkább e nyelv tanulására való kényszerítés s a vármegyéken e végre felállított falusi iskolák okozták országszerte a nyugtalanságot és a kedélyek izgatottságát. Törekedni kell azért, hogy ilyesek miatt azok, a mik igazán szükségesek a falusi iskolákban, ne zavartassanak meg. Kihirdetendő, hogy a falusi iskolák mind megtartatnak; ott a hol szükséges, s az ifjuság érdeke megkívánja, a németek is, máshol ellenben bárha hasznos és dicséretes is németül tanulni, mindazáltal az ifjuság különösen oktatandó a hazai nyelvre, a vallás elemeire, olvasásra, írásra és számvetésre. A 3 osztályu normális iskolából legalább 2 megtartandó, ha többre a költség nem telik, s ezekben a gyermekek a gymnasiumokra is készíttessenek elő; b) a *gymnasiumban* az eddigi tanrendszer használandó az újnak kidolgozásáig; c) a *lyceumban* szintén nem szükséges más változás, mint az, hogy a statistikát, köz irályt és politikai tudományokat nem kell németül előadni, a büntető jog

és bírói gyakorlat a hazai törvényekhez alkalmazandók, az általános közjogban és politikai tudományokban fő gond legyen arra, hogy a hazai törvények, alkotmány és törvényes szokások elleni elvek ne taníttassanak. A németnyelvű előadások — bár ha sokaknak kedvök ellen van — megtartandók, nehogy az ifjak ily hasznos, a nemességnek oly szükséges nyelv megtanulhatása alkalmától elzárassanak. Kényszerítésnek azonban nem szabad létezni, s az egész ifjuságnak ajánlandó az előadások hallgatása; ha többen ajánlkoznak, az előadásra oly óra határozandó, mely nemcsak a jogászokra nézve alkalmas, hanem másokra is. A tankönyvek a Hochmeister könyvkereskedéséből megszerezhetők. A tanodák előjárói jelentsék be az ebbeli szükségét, hogy iránta intézkedni lehessen.“ A kir. kormányzék egész tartalmában helyeselve a javaslatot, körlevélben kihirdetését, s helybenhagyás végett máj. 22. a felség elé terjesztését meghatározta.¹⁾ E javaslatot az országgyűlésen együtt levő r. katolikus oktatásügyi tanács is örömmel fogadta, s kifejezte azon kívánságát, hogy ifjaik nevelése és oktatása a kegyesrendiekre bizassék, azok a *convictusban* és *seminariumban* együtt lakjanak, s regensek és subregensek felügyelete alatt legyenek, minek következtében a kir. kormányzék mindkét intézet regensét ki is nevezte. E fő kormányzó hatóság fölterjesztésére a fejedelem jul. 29. adta ki legfelsőbb elhatározását, melyben intézkedéseit helyeselve, megparancsolta, hogy Kolozsváratt a régi *convictus* és *seminarium* házai az ifjuság nevelésére a várostól vétessenek vissza, a minek teljesítéseül a királyi kormányzék a kolozsvári tanácsnak sept. 16-ki rendeletében meghagyta, hogy ezen házakat Murányi István akadémiai rectornak adja át, az eddig ott lakott katona tiszteknek szerezzen máshol szállást, az igazgatót is egyidejűleg az iskolai épületek átvételére útasítván.²⁾ A felség elébb említett elhatározása következtében a kir. kormányzék aug. 29. Perczel Imre pesti tartományfőnököt tanárok kijelölésére szólította fel; ez sept. 8. fölterjesztésében úgy nyilatkozott, hogy nem lévén Kolozsváratt házuk s a Mária Therezia fejedelemnö alapítványa fölforgattatván: ő nem egyezhetik bele, hogy rendtagjai egyházi férfiak rectorása és regensége alatt subregensek

¹⁾ Orsz. levélt. 1790. 1660. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1190. 7063. sz.

s előljárók [*praefectus*] legyenek s a convictusban és seminariumban azok felügyelete alatt, a kiknek engedelmességet nem fogadtak, grammatikát tanítsanak, a nélkül, hogy házuk legyen. Kérte a kir. kormányzékot, hogy rendtagjaikat küldje haza Magyarországra, nehogy később érje őket e sors, mikor elöregedvén, szolgálni nem lesznek képesek.¹⁾ Mielőtt a kir. kormányzék erre válaszolt volna, sept. 17. felirt a felséghez, előadta: „hogy a mit az erdélyi r. kath. tanács végzett s a kir. kormányzék elfogadott, mult évi máj. 22. feliratában előadta s a felség jul. 29. legfelsőbb elhatározásával azt helyben hagyta. Az egyházi férfiaknak azon intézetekben taníthatásra még 1787. aug. 14. jog adatott, a kegyesrendiek ezek regenssége alá rendeltettek;²⁾ de az tény, hogy Mária Therézia fejedelemnő 1778. aug. 26. kelt királyi leiratában a kolozsvári akadémiai templomot az ő igazgatásuk alá adta, a Theréz nevet viselő collegiumban és szent József-seminariumban az oktatást és nevelést egészen rájok bizta, s trónja örökösait kötelezte, hogy őket abban megtartsák, jogaikat és kiváltságaikat védjék s gyarapítsák. Ez a kegyesrendiek mellett szól és mellettök szól az 1790. jan. 28. kir. leirat, mely az országban mindent az 1780. előtti állapotra rendel vissza állíttatni, tehát az oktatásügyet is. A kir. kormányzék ezeket azon kéréssel terjesztette a felség elé, hogy a fenforgó vitás ügyben legmagasb elhatározását kiadni kegyeskedjék, úgy, hogy nov. 1-ig azon tanintézetben a tanítás elkezdődhessék.“³⁾ A kegyesrendiek e közben a felséghez azon panaszszal járultak: „hogy a kir. kormányzék őket dicső Mária Therézia fejedelemnő alapítványából kiforgatta, az által, hogy az erd. udv. cancellaria sept. 10. rendeleténél fogva rendtagjaikat, egyházi férfiak regensége alatt subregenségre s alsóbb tanításra szorította, kérték, a királyné alapítványában s az ifjuság nevelésére nézve birt jogaikban megtartatásukat, illetőleg úgy ezekbe, mint más régi jogaikba visszahelyeztetésüket . . .“ A kir. kormányzék bár e panaszra sept. 17. feliratában már felelt, sept. 24. hivatkozálag az elébbire, a felséghez újabb felvilágosító tudósítást tett, melyben a dolog állását felfejtve, előadta: „hogy 1784. a convictusok

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9440. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 8017. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 7947. sz.

és seminariumok eltöröltetvén: a kolozsvárit is e sors érte, s ezzel az 1778. aug. 26. kir. elhatározás erejét vesztettnek látszott. . . A kegyesrendiek eltávoztak Kolozsvárról, csak kevesen maradtak ott tanári szolgálatban közfizetés mellett. Visszaadatván az 1790. jan. 28. kir. leirat következtében a convictus és seminarium az ifjuságnak, az erdélyi r. katolikusok köztanácskozása eredménye volt azon terv, melyet a kir. kormányzék 1791. máj. 22. a felség elé terjesztett s a melyben sem a kegyesrendiek, sem más szerzetesrendek arra alkalmas férfiai nem voltak kizárva a tanításból, de nem is adatott át különösen egy rendnek is. Nem olyannak látszik a mostani idő — írja a királyi kormányzék — hogy a tudományok és ismeretek közlése csak bizonyos rendekhez köttessék, s minden másoktól elzárassék az út a tanszékekhez és tudományos tisztességhez. Helyesnek sem látszott, hogy a hazai ifjuság felügyelése s tanítása gondja ismeretlenekre s a véletlentől vagy a hazán kívüli tartományfőnöktől függő mesterekre bizassék, sőt szükségesnek látszott arra igyekezni, hogy ismeretes és jámbor férfiak választassanak s ezután is ilyenek képeztesse ki előre, a kikre a haza e nagy kincse nyugodtan bízható. Példák vannak rá, melyek ily lépéstől vissza tartották a kir. kormányzékot, ezek közt fő az, a mi most is szem előtt van, hogy milyen nagy nehézségek közé bonyolodik a köznevelés ügye, ha külön egy rendre bízatik, midőn a szerzetesrendek sorsa, mint az emberi dolgokkal szokott megesni, a kormány és fejedelem változásánál vajmi bizonytalanná és változandóvá válik, s ha senki másnak alkalom nem adatik, hogy az ifjuság tanítására magát képesítse, kihelván vagy máshová rendeltetvén azon szerzet, melyre az ifjuság volt bízva, az iskolák és ifjak tanuló műhelyei rögtön mesterek és nevelők nélkül maradnak. A mit a kir. kormányzék a felség által helybenhagyott 1790. máj. 22. végzése értelmében tett, az ország javára tette, de a végrehajtás előtt a r. kath. kk. és rr.-kel is közölte s azok oly hevesen kérték végrehajtását, hogy nem lehetett, megtagadni. A Kolozsvárat levő kegyesrendiek között egy sem volt, a kit a convictus és seminarium élére lehetett volna állítani; helyesnek látszott tehát, hogy őket alsóbb iskolai tanári állomásokra tették. Hogy a kegyesrendiek egyházi férfiakkal együtt élnek és tanítanak, példa a bécsi Théréz-növelde . . . Mit tesz ezekkel szemben a kegyesrendiek tartományfőnöke s mit tart arról a kir. kormány-

szék, elébbi felterjesztéséből látható, e mellett most is megmarad. A kegyesrendieknek a kolozsvári r. kath. tanintézetekhez tulajdonjoga nincs, s a felség engedélye nélkül azt követelni nem lehet. A r. kath. nagyobb részének, ifjaik oly módon nevelése és oktatása, a mint fennebb érintve volt, oly sürgős, hogy elméiket teljes megnyugvásra birni senki nem fogja az által, ha kéréseiket mellőzi. Ők hivatkoznak I. Lipót fejedelem azon ígéretére, melylyel az erdélyieket biztosította, hogy lelkeszi teendőkre s az ifjuság oktatása és nevelése körül olyanokat választ, a kik egyik fél előtt sem gyanusak, de tőlük szerettetnek.¹⁾

Mig ezek folytak, a kir. kormányzék 1791. sept. 17-ki felterjesztésére leérkezett a felség octob. 17-n kelt azon legmagasb elhatározása: „hogy a kegyesrendi atyák felséges Mária kedves emlékü édes anyjának 1778. aug. 26. kelt. alapítványlevele értelmében maradjanak meg tovább is a *convictus* és *seminarium* igazgatása jogában Kolozsváratt annyival inkább, mert a kir. kormányzék is elismerte, hogy ők az ottani mindkét nevezett intézetben az ifjuság tanításában és nevelésében dicséretesen és előremenettel munkálkodtak, s az alapítvány föltételeinek megfelelni képesek.²⁾

A kir. kormányzék ennek következtében Perczel Inre pesti kegyesrendi tartományfőnöknek meghagyta, hogy a kegyesrendiek Kolozsváratt a *convictusban* és *seminariumban* a tanítást Mária Terézia 1778. aug. 26. legfelsőbb elhatározása értelmében vegyék át; küldjön oda regenst, a ki a rendnek *rectora* legyen, egy mást a *seminarium* igazgatására, 10 tanárt hozzon a kir. kormányzék-nél ajánlatba, olyakat, a kik ellen alapos kifogás nem tehető, jövőben a tanárokat a kir. kormányzék tudta nélkül ne változtassa, és minthogy a *collegium* egy része a kir. kormányzék által el van foglalva, az egyik *subregenst* további rendelésig ne küldje el.³⁾ Nov. 10. már a rend Kolozsváratt levő tagjai jelentették, hogy addig is, mig segítségök jőne, az ifjuság tanítását mind a *convictusban*, mind a *seminariumban* elkezdették; de hogy az ne legyen csak ideiglenes, a felséghez intézett folyamodványukat a kir. kormányzék figyelmébe ajánlták, tudatva, hogy oda is

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 8330. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 9312. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 7947. 9911. 1792. 244. sz.

folyamodtak. Ez a kérést fölterjesztette, de több lényeges pontjára észrevételt tett. Kérelmezők tévednek — mondja a jelentés — ha azt hiszik, hogy nekik hosszabb időre adatott át a két nevelőintézet. A mint a királyi kormányzók a felségnek is megírta, a tartományfőnök már fel van szólítva, hogy mindkettőhöz regentst küldjön, a subregensek küldése elhalasztatott, nehogy a tanulók onnan kiszoruljanak. A kir. kormányzók megjegyezte, hogy az ottani tanároknak regensi és subregensi s előljárói [*praefectus*] tisztet, mint régen, ugy most is viselni kell, erre a tanítás mellett ráérnek s ez nekik a tanításban való tökéletesítésökre szolgál; hogy a kir. kormányzók számukat megkívánja határozni, onnan van, mert a tapasztalásból tudja, hogy régen is számuk a kellő határon túlment, s a hazai ifjuságnak tett alapítványok részben rendjök gyarapodására fordítottak; azt mondják kérelmezők, hogy a collegiumban királyi alapítványlevelöknél fogva laknak. Ez szintén tévedés; alapítványlevelök csak a convictusra, a seminariumra és az akadémiai templom igazgatására terjedett ki, az új collegiumra nem, abban csak azért laktak, mert üresen állott, azért ahoz jog nem formálható...¹⁾ E közben a tartományfőnök felelt a királyi kormányzók fennebbi rendeletére: „hálával vette — írja nov. 19-ki jelentésében — azon nagy kegyelmet, hogy nekik a felséges királyné alapítványa visszaadatott s igéri, hogy minden erejökkel azon lesznek, hogy Erdély Nagyfejedelemség kath. hívei kívánságainak az ifjak tanítására és nevelésére nézve mindenekben megfeleljenek; azonban a rendelet több pontjai ellen kifogásokat tett. Semmiképen nem fogadhatja el — ugymond — hogy a kinevezendő tanárokat a kir. kormányzóknek előre bejelentse, [*praesentatio*] mert az rendjökkel nem egyezik, az alapítványlevelét ezt nem követeli, s nem is szükséges, mert ha valamely tanárt a kir. kormányzók nem hagy helyben, a rend elmozdítja; azt sem fogadhatja el, hogy 10 tanítót küldjön, midőn most is 4 philosophiát, 2 humaniorát, 3 grammatikát tanító valóságos tanáruk, 4 normalis iskola-igazgatójuk és 1 hitelemzőjük van ott; ha azok közül valamelyik a kir. kormányzóknek nem tetszik, jelentse ki, s mást tesz helyére; azt sem ismeri el, hogy a most Kolozsváratt levők között alapos kifogás alá vehetők lennének.

¹⁾ Orsz. levélt. ord. oszt. 1791. 9620. sz.

Ők a kolozsvárit egyik kiváló házuknak tartják, s arra fognak ezután is törekedni, hogy azt állandóul tudós és példányszerű férfiakkal lássák el. A midőn a kir. kormányzék meghagyja, hogy senkit oda tanárnak tudta nélkül ne rendeljen, igen súlyos terhet tesz vállára, a mit az ő rendtartásukkal, szervezetökkel, az alárendeltségi viszonyokkal és vallásos engedelmisséggel soha senki egyeztetni nem fog; az alapítványlevél ezt nem rendeli, II. Lipót fejedelem sem kívánta, és egy országbeli kormány is eddigelé ezt nekik kötelességökké nem tette; mindazáltal midőn a körülmények engedik, megteszik; de kéri, hogy felsőbbjeik a változtatásokban ne zavartassanak, mert ez tekintélyüket csorbitja, a vallási fegyelmet és függést, a mi minden társulatnak életszüksége, felforgatja. Arra, hogy subregenseket s prédikátorokat — mig számukra lakás nem épül — ne küldjön, megjegyezte: ha a jezsuiták collegiuma dicső Mária Therézia fejedelemtől által nekik adományoztatott s a mostani fejedelemtől visszaadatott, nem kell sem a convictust, sem a seminariumot bővíteni. E négy subregens nélkül, hogy az ott levő kevés rendtag mind a convictus, mind a seminarium nagy számu ifjúságát ügyelni, s mind azt, a mi oktatásukra és nevelésükre szükséges, megtenni, képes legyen — lehetetlen. Mikor teljes számban voltak is bajos volt, úgy, hogy segítséget kértek a tartományfőnöktől, a kiket külön a magukéból fizettek, tartottak és ruháztak, nem közalapítványokból. Kérte, hogy még ez évben mind a rector, mind a seminarium regense mellé egy segédet küldhessen, a következő iskolai évben pedig, az alapítvány szerint az egész személyzetet elküldhesse . . .“

A kir. kormányzék ezt előterjesztés gondolkozóba ejtette s eljöttnek látta az időt, hogy a tartományfőnök eljárása ellen a felség előtt felszólaljon. „Olyannak tünt fel előtte mind ez, mind a rendtagok folyamodványa — írja decz. 13-ki fölterjesztésében — a mi érett megfontolást érdemel. Bár ha eddig felőlük úgy a kir. kormányzék, mint a kk. és rr. fölterjesztéseikben a mostani időviszonyokra való tekintetből kedvezőbben szólottak, mivel most követeléseik inkább a szerzetes rend, mint a közjó érdekében lassankint egyre növekedni látszanak, meg kell nekik mondani azt, a minek orvoslása a közigazgatás érdekénél fogva máskor az időre lenne bizható, de most a körülmények sürgetésénél fogva egészen el nem hallgatható. A tartományfőnök törekvése oda irányul, hogy

a Kolozsvárra küldendő tanárokat ne jelentse be a kir. kormányzéknek s a változtatásokat tetszés szerint tehesse. Ennek ellene mond az 1785. május 16. kir. leirat,¹⁾ melynek 6-ik pontjában világosan ki van fejezve: hogy a kegyesrendiek a tanárokat ugyan a gondjaikra bizott iskolákban maguk készítik elő, de a tanárok ajánlásában [*praesentatio*] és kijelölésében mint más vallásos rendek, ők is tartásuk magukat a törvényekhez és felsőbb rendeletekhez, s mikor állomás ürül meg, a tartományfőnök az igazgató útján 3 egyént terjeszsen fel az oktatásügyi bizottsághoz, s a ki megerősített, az a bizottság tudta nélkül el nem mozdítható. E felsőbb intézkedés oka a helyes értelmén alapul. A nemzeti nevelés ugyanis — kivéve a vallás-oktatást — természeténél fogva politikai jellegű; azon mesterek választása, a kik bármely vallású iskolában az igazgatást viszik, a közfigyelem elől el nem vonható, mind azon nagy befolyásért, melyet a hazai ifjuság nevelése az államra gyakorol; mind azért, mert ha a cselédnek és azoknak megválasztása, kiknek gondjaira a család ügyei bízottak, gondos figyelembe vételt érdemel: bizonyára sokkal kevesebbé hagyható azon férfiak megválasztása, a kikre a haza legfőbb kincse, nevelése bízott, egészen ismeretlen idegenekre. Hogy valamely vallásos szerzet magánrendszerébe és akaratába ily teljes és minden aggodalomtól ment bizalom nem helyezhető, közelebbi sok tapasztalásból tudható. Ismeri az állam, hogy most nem az az idő van, a mikor szinte minden a vallásos rendek szellemétől függött. Más vallásfelekezettűeknek tanodáik igazgatásában, tanáraik választásában a hazai törvények által biztosított azon hatalma van, hogy mindig az ismert, helyes életű és tudós férfiakat választthatják iskoláik mellé, s ez úton az ismeretek és tudományok mívelését a haza fiai közt hathatósan előmozdítják. Szomorú lenne a katolikusokra nézve, ha a törvények csak egyetlen gyümölcse élvezéséből is kizáratnának, az által, hogy a midőn már egy rend emberei elfogadására kényszerítettnek, még csak azok közt se legyen módjuk semmi választást tenni. Nem elég, a mit a tartományfőnök felhoz, hogyha valamely kirendelt tanférfi nem tetszik, helyette más küldessék, mert ez csak a felfödözött rossz és tapasztalt kár után történhetik, melyek később jutnak a kormány tudomására,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1785. 628. sz.

mint kellene, a melynek pedig tiszte, hogy a rosztat a lehetőségig megelőzze és megakadályozza. A közigazgatás azon joga, a mit a kir. kormányzék az idézett 1785. május 16-ki kir. leiratból származtat, semmit sem árt a vallásos fegyelemnek és alárendeltségi viszonynak, mert a kir. kormányzék fegyelmet nem tűró és makacs tanférfit főlebbvalóival szemben pártolni nem fog; s az a kötelesség, hogy jámbor és alkalmas egyéneket terjeszsen föl s azokat tudta nélkül senki el ne mozdítsa, a rend előjáróinak nehézséget nem okoz s a fegyelmet nem szakítja szét. Valóban az, hogy az állam, őt illető ily fontos dologban egy vallási rend szabad tetszésétől s inkább a maga hasznára célzó magánrendszerétől függjön, a mivel népek között példa nélküli eset lenne, s az erdélyi katolikusokat ugyanazon törvények alatt élő más polgártársaiknál alábbvaló sorsra juttatná. A tartományfőnök azt állítja — folytatja a kir. kormányzék — hogy a most Kolozsváratt levő kegyesrendi tanárok közt egy síncs, a kit el kellene mozdítani, s ha van, kész megtenni . . . Vannak bizony némelyek ellen súlyos kifogások; mert bárha sok fontos dolog részint későn jutott a kir. kormányzék tudomására, részint azok némelyike a papi rend iránti tekintetből s jobb jövő reményében nem tárgyaltatott nyilvánosan; de mivel azokat Kolozsváratt tudják, azon elvből, hogy jövőre más életet folytatnak, jobbnak ítéltetett, hogy most a személyekre ne terjedjen ki az intézkedés, hanem a lehetőségig mindenkit kimélgjenek meg s az ilyenekre nézve csak elnöki intézkedés tétessék a tartományi főnökhöz, kivált, miután többen a tudományokban s a nyelvek ismeretében nem oly jártasak, mint lenniök kellene, s a tanítás megváltozott rendszere szerint ezek addigi minősültsége a mostani igényeknek meg nem felel. Ez — ha a felség helyeslését megnyeri — a tartományfőnöknek részletesen megírandó lesz . . . A tartományfőnök azon kérésére, hogy legalább két segédet küldhessen be, a kir. kormányzék megjegyezte, hogy a mint ez korábbi fölterjesztéseiben ki volt fejtve, a kegyesrendiek is egyik közelebbi jelentésökben elismerték, azokkal a házakból az ifjuságot kiszorítani s a közalapítványt terhelni nem tartja megengedhetőnek. Ezt az épületek mostani állapotja sem engedi meg. A tanítás terhét is a mostani tanítók elbirják. Két regens és két subregens volt régen is, a kik egyzersmind tanárok is voltak s az ifjuságot mégis fegyelemben

tudták tartani. Hogy pedig a kegyesrendi atyák utóbbi időben, midőn a convictus és seminarium alattuk állott, rendtagjaik számát a szabály felett nevelték, a közalap terhére, szükség nélkül s inkább a rend gyarapodása érdekében történt s jövőre meg nem engedhető azon jog sérelme nélkül, a melylyel a tanuló ifjuság az ősei által tett alapítványok irányában bír. Végre a tartományfőnök téved, midőn a jezsuita collegiumot nekik adományozottnak állítja. Az alapítványlevélben a rendnek tulajdonjoggal semmi sem adatott, de csak az igazgatás engedtetett nekik évről évre teendő számadás mellett a közalaptól útalványozott fizetésekért. A hol az igazgatás rájuk bizásáról van szó, a nagy collegiumról sehol említés nincs, csak a convictusról; hogy az üresen levén, később a convictus oda áttétetett, nagyobb kényelem végett történt, de az még az ország szükségére használtatik. Adományról s kivált a kegyes rendnek történt adományozásról nincs szó; a jogrend megrázkodtatása nélkül ez adományozás nem is lenne lehetséges. Azon collegium gyökerében a tanulmányalapé, ered a kolozs-monostori uradalomnak ez alap részére 1693. az ország által adományoztatása idejéből és tényéből, mit I. Lipót fejedelem azon évi ápr. 9. megerősített; akárki igazgatta azt, bizonyos, hogy tulajdonosi joga sem az uradalomhoz, sem az abból gyűlt alaphoz nem származott. A kath. egyház arról soha nem mondott le s nehezen szivelné el, ha bárki adományjogot követelhetne magára nézve azok igazgatásából. Habár a convictus, seminarium és akadémiai templom Mária Thérézia fejedelemnő által a kegyesrendiek igazgatására bízott is, a mit II. József császár eltörölt, a mostani fejedelem azoknak ismét vissza akarja adni; de a kir. kormányzék úgy véli, hogy az teljességgel nem szándéka, hogy ezek tulajdonossága jogát az I. Lipót-féle hitlevél ellenére idegeneknek és ismeretleneknek adja át és a hazai ifjuságot az őseitől tett kegyes alapítványok gyümölcsei élvezetében megszorítsa.“

Ezen okokat és észrevételeket a kir. kormányzék a tartományfőnök jelentésére adandó válasz előtt a fejedelem elé terjesztvén: a fenforgó ügyben legfelsőbb elhatározását kérte.¹⁾ Az erd. udv. cancellaria decz. 28. kelt kéziratában, a Perczel Imre tartományfőnök fölterjesztése visszaküldése mellett tudatta a kir.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 9911. sz.

kormányzékkel, hogy az előbbi száma alatti felterjesztésében foglalt észrevételek a kibocsátott udvari rendeletekkel egyezők lévén: a nevezett tartományfőnököt maga alkalmazása végett útasítsa arra, hogy az 1781. május 16-ki kir. elhatározás intézkedése és a kir. kormányzék észrevételei értelmében mind tanári üresedések esetében hármat terjesztszen fel az oktatásügyi tanács megerősítése végett, mind a tanári változásokat tudás és előleges beleegyezés végett jelentse fel, tudtára adva, hogy ezek és a kir. kormányzéknek az udvari útasításokkal egyező észrevételei addig fognak fenállani, míg az országos kk. és rr. kivánságához képest a közoktatásügyben országos köztanácskozás útján más szabályrendelet fog megállapítatni. Ezen legfelsőbb elhatározás a kegyesrendiek tartományfőnökének a fensőbbleg jóváhagyott királyi kormányzékai észrevételek sorrendje szerint megiratott, jelesen 1. a tanárok tételére és változtatására nézve megiratott az 1781. május 16-ki kir. leirat illető pontja; 2. van ugyan a rend tanárai között, a kit mind tudományossági, mind nyelvismereti és más nem csekély fontosságú tekintetknél fogva el kellene mozdítani, de ezek iránt várjon további rendeletre, 3. ezen és egy közelebbi, decz. 14-ki kegyelmes határozat értelme szerint most egy regensnél a convictushoz, egynél a seminariumhoz több nem tehető, de ezek mihamarább kinevezendők, 4. az eltörölt jezsuiták collegiuma visszaadását illető kérvényre tudtára adatott, hogy sem a collegium, sem egyéb tulajdonjoggal a rendnek nem adatott, hanem csak igazgatás végett, számadás terhével. Ez intézkedések addig tartnak, míg a felség az ország kk. és rr. tanácsát meghallgatván, az oktatásügyre nézve állandó rendszert fog behozatni rendelni.“¹⁾ Erre a tartományfőnök febr. 20. — belső kedvetlenségét világosan eláruló hangon és módon jelentette, hogy a kir. kormányzék rendeleteit teljesíteni kész ugyan, de ez iskolai évben már az alig lehetséges; legelsőnek látja azonban, hogy tudja meg azon kolozsvári rendtársak neveit, a kik erkölcstelenség, tudományi vagy nyelvismereti tekintetből elmozdítandók lesznek? A kir. kormányzék ez okból az ügy elintézését későbbre halasztotta s csak jun. 9. kérte fel a lyceum igazgatóját tudósítástételre: kiket kellene a kegyesrendiek közül erkölcsi, tudományi vagy nyelvismerteti okok-

¹⁾ Orsz. levélt. Erd. oszt. 1792. 244. sz.

ból elmozdítani?“¹⁾ De ez a következő korszakra tartozik. Itt még az iskolák főigazgatásáról, a tanárok fizetése javításáról s számuk szaporításáról, legkivált pedig a jezsuita új collegium sorsáról említek meg némieket. A lyceum igazgatójává — a hittani szak kivételével — az 1774. jul. 16-ki királyi parancsesal összhangzólag báró Jósika Antal kolozsvármegyei főispán neveztetett ki;²⁾ 1790. jun. 7. kelt udv. rendelet által a kir. lyceumban a boncztan és állatgyógytan hallgatóinak ösztöndíj adatott, a kolozsvári kórházban a betegek gyógyítása mellett a sebészetnek külön szaktanár által gyakorlatilag tanítása kimondatott, s erről tervkészítésre a tanács bizatott meg a városi physikussal, sebészeti szaktanárral s a lyceumi igazgatóval, addig is a sebészet tanárának meghagyatván, hogy ott a sebészetet a tanulni kívánóknak a betegek ágya mellett gyakorlatilag tanítsa; továbbá megengedettett, hogy az orvos-sebészet és szülészet tanárai az utolsó vizsga letételekor, s az erről való képesítő oklevél kiadásakor mérsékelt díjt vehessenek, kivételvén a falukon lakó szegény sebészek és bábák; természet-tani eszközökre 300 frt engedélyeztetett s a tanárok fizetése megjavítottatott.³⁾ A kir. kormányzék által a convictusban és seminariumban a tanítás rendezését s tanárok ajánlását a kegyesrendiek említett rendfőnöke által ajánlván elintézendőnek: ezt az udvar 1791. decemb. 18. helyben hagyta, s a továbbiakat a kir. kormányzékra bizta.⁴⁾ Még csak azt jegyzem meg, hogy a hittani tantárgyakra nézve még 1790. nov. 29. azon tantervet, melyet a magyar királyi helytartótanács a magyarországi lyceumokra nézve kiadott, melyben a hittani szak négy évfolyamra volt osztva, s a tanárok létszáma, a tankönyvek és tanulók minősége, ugy a tan-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 1511. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 10543. sz., 1792. 1511. sz.

³⁾ A természettan tanára [*Murányi István*] fizetése 150 frtról 500-ra, logika tanáráé [*Schreyer Norbert*] szintén, a történelem tanáráé, [*Bolla Jánosé*] szintén, állatgyógyászat tanáráé [*Fuhrmann Péter*] 100 frtról 400-ra, a felsőbb latin [*humanus*] iskola tanáráé [*Roháts János*] 50 frtról 350-re, az alsóbbé [*Lengyel Domokos*] szintén.

Orsz. levéltár. erd. oszt. 1790. 5880. sz.

Lásd: Salzbauer Jánostól: *A kegyes-rendiek Társháza* tört. vázlatban és Vass József: *A kolozsv. r. kath. nyilv. Gymn. Évkönyvei*. VI. füz. 185°/₇-ről.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 244. 1511. sz.

órák száma is meg volt határozva, tudomásul az erdélyi r. kathol. püspök értesítése végett megküldetett a kir. kormányzéknek, mely azt 1791. jun. 15. ahhoz alkalmazkodás végett a püspöknek adta át.¹⁾ A nagyobb új, ugynevezett jezsuita collegiumot a kormányzó még az országgyűlés egybehívása előtt, annak és a kir. kormányzék s mellékhivatalai szék- és lakhelyének nézte ki. A megboldogult fejedelem hol a városnak, hol a katonaságnak ajánlta s ajándékozta vagy adta cserébe, csak megtűrve laktak benne az akadémia és normális iskolák tanárai, világi és papi férfiak. A mint az országgyűlés Kolozsvárra jövetelének hire elterjedett, a kormányzó már 1790. jul. 15. irt Winkler János akadémiai rectornak, tudatva vele, hogy az országgyűlés és kormányzék tanácsa alkalmasint ott fogják tartani gyűléseiket, jó lesz az ottani világi tanárok és normális iskolai tanítók részére idejében más szállásról gondoskodni.²⁾ Ezek értesülve, nemsokára kiköltöztek, csak néhány öreg pap maradt benn, kik később szintén eltávoztak. Ott nyílt meg tehát az országgyűlés, s ott tartotta tanácsuléseit a kir. kormányzék. 1790. nov. 1-től 1791-ig a kamarai pénztár fizette az oktatási alapnak [*Studiorum Fundus*] a kikötött házbért. Elhatározatván — a mint láttuk — bár még csak ideiglenesen, a kir. kormányzéknek az országgyűlés után is Kolozsvárratt maradása: a kormányzó ezt a kir. kormányzékkel tudatta s intézkedésre hívta fel a számvevőség és építészeti igazgatóság állandó hivatali helye, továbbá a tisztviselők lakása iránt; maga azon nézetét fejezvé ki, hogy az összes kormányzati hivataloknak Kolozsvárratt legalkalmasabb hely az ugynevezett új collegium azon része lenne, a hol a mult év óta a kir. kormányzék és mellékhivatalai elhelyezve vannak, a számvevőség és fizető hivatal számára alkalmas lenne azon collegium régi része; jónak látná, hogy azok a helyiségek a tanulmányügyi bizottságtól illő árban béreltessenek ki; a tanuló ifjuságnak már birtokában van a más két épület, erre szüksége nincs. Felszólíttatván ez értelemben a tanulmányügyi bizottság: ugy nyilatkozott, hogy a jezsuita-féle régi és új collegium 109,000 r. frtra van becsülve, mely tőkének az oktatási alaphoz gyümölcsözni kell azon esetben, ha át kell

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 888. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 5457. sz.

azokat engednie a kir. kormányzék használatába. ¹⁾ E bérletügy tisztázása, részint mert előbb a kir. kormányzék hivatali helyiségeiért Szebenben fizetett bérösszeg fizetéséről volt szó s később a helyi viszonyokhoz mért összegről, részint mivel a kamarai és tartományi pénztárnak ahhoz járulási aránya iránt későn jött létre a megállapodás, 1794-ig huzódott el, mikor az oktatásügyi bizottság a tisztázást s a hátralék és folyó bérek kifizetését a felségnél sürgetvén: annak kifizetése 1794. aug. 7. kelt kir. leiratban a kir. kormányzéknek megrendeltetett. A bérleti idő kezdetül 1791. nov. 1-je jelöltetett ki, a bérösszeg 1642 r. frtban állítottatott meg s kimondatott, hogy 1790. octob. 1-től 1791. octob. utolsójáig fizessék a kamarai és tartományi pénztár egyenlő arányban, azon-túl 1795. octob. utolsójáig a két pénztár között már megtörtént megállapodás szerént. ²⁾

E korszakban csak a seminariumnak hagyott Hely, gróf Beleznay-huszárezredbeli kapitány eredetileg 400 frtra menő alapítványt, ³⁾ mely lejárt kamataival már 1749. 600 frtra növekedett volt, 1790. aug. 5-ig pedig a bécsi cs. kir. főhadit tanácsnak az erdélyi főhadvezérséghez intézett aug. 21-ki leirata szerint, ismét 488 frt és 27 kr. kamatnövekedést mutatott, a mit akkor a seminarium nevében a r. kath. egyházügyi bizottság ki is vett, s azóta az intézetnek 4 száztólit jövedelmez. Az erdélyi udvari kancellariai levéltári iratok szerint Hely kapitány alapítványai mint *letét* kerültek Bécsbe az egyetemes katonai *letétek* közé; de nem volt tudva: mikor? mily összegben? s mi czélra? Később országszerte kihirdettetett, hogy a jogosultak folyamodjanak, különben a rokkantak intézetének fognak adatni. Ekkor folyamodott az udv. kancellaria útján az erdélyi r. kathol. egyházügyi bizottság, s így derült ki az alapítvány rendeltetése, de az eredeti alapítványlevelek holléte akkor is homályban maradt. Az 1790. évi országgyűlési tárgyalások szerint a jezsuiták birtokában meg volt; de annak nincs nyoma, hogy valaha a kir. kormányzék levéltárába *letéte* lett volna. Közlésem az ered. udv. kancellariai iratokból van véve.

Az alkotmány juttatá ismét legdrágább javai birtokába a r. kathol. egyházat Kolozsvárára, melyet püspökei jogosulatlan

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 7042. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1795. 910. sz.

³⁾ Homályos szövegét közlöm kivonatilag: OKLEVÉLT. CCCX. sz.

külön érdekeként nem egyszer súlyosan megsértettek vagy a kormányt és fejedelmet megsértésére birni igyekeztek.

Az *evang. reformált hitvallásuak* főtanodája főgondnoka gróf Teleki Domokos volt,¹⁾ építése költség hiányában 1785. óta félben állott;²⁾ azonban telke a vár árkanak eladása következtében³⁾ a temető aljával szemben, a Tordára menő út és Incze Andrástól megvett telek szomszédsági közt levő s 35 m. frt 50 pénzen megvett, szélességre 10, hosszára a várfal felé 15 öl helylyel növekedett.⁴⁾ Ehhez járult később az Incze Andrásé 23 frt 20 p., Kolozsvári Józsefé 64 frt 40 p. megvett helye, mely 30 öl széles, 15 öl hosszú volt, Butyka Ferencz 60 frt 40 p. megvett 30 öl széles helye, a Kovács Márton és Ósi Filep István közötti 10 öl széles, 15 öl hosszú hely, melyet 25 m. frt 10 p. vett meg, Balázs István és Szilágyi János közötti 20 öl széles, 15 öl hosszú hely, megvette 47 m. frt 35 p. A vásári szerződések az első pont alattihoz hasonlóak.⁵⁾ Anyagilag gyarapították: br. Kemény Ágnes 1791. dec. 31. egy tanulónövendéknek 561 m. frt alumniát alapított, mely kamathátralékával 600 frtra növekedett.⁶⁾ A tanárok ajánlására a hanoverai ministerium 1790. dec. 30. a göttingai egyetemen szabad asztalra két ev. ref. deákot vett fel, melyről a biztosítást a göttingai ev. ref. presbyterium saját pecsété alatt 1791. jan. 12. adta ki.⁷⁾ A tanrendszeren az a változás történt, hogy 1792. a hittani tárgyak a hittan tanára és lector között osztattak meg;⁸⁾ 1790. külföldi egyetemre küldetett Dantz Mózes,⁹⁾ a kir. kormányzék a deákok fegyelemben tartását parancsolta,¹⁰⁾ 1792. a bányászati hivatalra készülő ifjak névsorának a főtanácshoz felküldése rendeltetett.¹¹⁾

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Tört.* 38. l.

²⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Tört.* 39. l.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1791. 5991. sz.

⁴⁾ *A szerző levél* 1798. márcz. 9. kelt a város tisztei aláírása s kisebb pecsété hitelessége alatt.

⁵⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁶⁾ 1803. LAJSTROM I. fej. 50. tétel, II. fej. 67. tétel.

⁷⁾ Ugyanott V. fej. 8. 9. tétel.

⁸⁾ Ugyanott VI. fej. B) pont 17. tétel.

⁹⁾ Ugyanott VI. fej. C) pont 72. tétel.

¹⁰⁾ Ugyanott VI. fej. C) pont 74. tétel.

¹¹⁾ Ugyanott VI. fej. C) pont 78. tétel.

A unitárius egyház életében forduló pont az ország alkotmányának visszaszerzése. A haza közörömében osztozniok alkalmat adott Felső-Magyar-Zsúki Zsúki Lászlónak, egy ősmagyar nemzetség utolsó férfisarjának gazdag adománya s nagylelkű végrendelete. A sors nem akarta, hogy vigasztalanul teljék el a század, melynek elején e vallásközönség mindenétől megfosztva, porig alázva és életerejében megtörve, az élő vallási testületek sorából majdnem kitöröltetett. A mily kétségbe ejtő és sötét volt az 1716—1718, oly vidám és reményre gerjesztő az 1791—1792-ik év! Két év temette el másfél század keresményét és sikereit, kettő adta vissza azok egy részét, de vele s általa a szivekbe az élet hitét, a küzdés bátorságát. A köny felszaradt az arczokról, a soká vérzett seb behegedt a lelkekben. Zsúki László 1791. febr. 14-n két, ápr. 16-n három intézkedést tett az unitárius vallásközönség, illetőleg a kolozsvári főtanoda javára. Az *elsőben*, melyet böjtjelő hava 14. egészen önkezével irt, oda ajándékozta és örökösen át- és kezébe adta tanárainak és tanuló ifjuságának kötelezvényekben levő összes pénzét, a mi harmadik intézkedése szerint 26405 m. firtot és 20 pénzt tett, oly módon, 1. hogy azon tőkepénzekhez sem neki, sem atyjafiainak a mai naptól fogva semmi joga s hozzászólni valója ne legyen, hanem az legyen a nevezett unitárius vallásközönségé és főtanodáé örökösen és megváltózhatlanul; 2. a hátralék kamatokat szedjék fel haladék és mentesség nélkül s tőkésítve helyezték el biztos helyre kamatra; 3. a tőkepénzek, a hol nincsenek teljes biztonságban, vétessenek fel és helyezettessenek el tőkéletes biztos helyekre; 4. a folyó kamatokat szedjék fel minden adóstól és számoljanak róla; mig él, az ajándékozó fog rendelkezni róla, s oda rendeli fordíttatni, a hová jónak látja; 5. a tőkepénzhez nyulni soha semmi szin alatt nem lesz szabad, hanem csak kamataihoz, melyeknek év végén levő maradéka szintén tőkésítendő; 6. a pénzek kezelője és pénztárnok évenként mulhatlanul s igazságosan számolni tartoznak; 7. ezen végrendelete megtartását a püspök lelkiismeretbeli köteletségévé tette, a ki e rendelkezését halála esetében a főtanácsnak jelentse be s adományát, a tőke és kamat mennyiségét igtassák közjegyzőkönyvbe. Harminczhat adós-levél volt az adományozó lajstroma szerint, a mit a püspök Lázár István és Bartha Mózes egyházi tanácsos vettek át s febr. 14. kezök aláírásával s pecsétök rányomásával

ismerték el; a fizetetlen kamat, szintén a végrendelező jegyzéke szerint 3016 frt volt.¹⁾ A *másodikban*, melyet szintén bőjtelő hava 14-n saját kezeivel irt, az 1. pont alatt Zsúki Teréz nővérének, Széplaki Petricevith Horváth Ferencznének, szüleitől örökölt kevés, de általa tetemesen gyarapított ingó javai czímén 4000 m. frtot hagyott oly kikötéssel, hogy semmi egyébhez jogot ne tartson; összes jószágaiban levő egyéb minden ingó javai — a határon földben levő vetéseket is ideértve — legyenek a nevezett főtanodáé, melyekre történendő halála esetében előjárói azonnal tegyenek kezet, folyó áron adják el s a begyült pénzt szintén tegyék állandó tőkévé s törvényes kamatra helyezték el biztos helyekre; 2. a felső-zsúki s hozzátartozó fiu-jószágokban atyja, két bátyja s régi elei által elidegenített jószágok 16,505 frtot 73 pénzt tevő visszaváltási árösszegét szintén a nevezett közönségnek hagyta és rendelte, hogy ezen jószágokat ezen összeg kifizetése előtt senkinek ki ne bocsássák; 3. oda hagyta meredgyői és köblői jószágait; zsúki és hozzá tartozó jószágai építéseit és javításait becsü nélkül hagyta gróf Bánffy György kormányzónak, oly föltétellel, hogy fiat illető szováthi felső jószágának az unitárius püspökségre és a főiskolára átszállásához szerezzon királyi meg egyezést; ha ez nem sikerülne, ezek becsü szerénti összegének előre kifizetése előtt azokat senkinek át ne adják, ez összeg pedig legyen az unitárius püspökségé, mint oly állandó alap, minők a többiek; 5. a mely ingó jók halála után a testvére gyermekeire maradandó jószágokban találtatnak, legyenek övéik; 6. a vallás-közönségnek és főtanodai ifjúságnak hagyott ingóságokból bejövő pénzek tőkésittessenek, és ezeket semmi esetben elkölteni szabad ne legyen; 7. azon tőkepénzből, mely ezen második végrendeletből kijő, 10,000 frt választassék el, s felének kamata osztassék ki szegény vagy öregség s más ok miatt eklézsia nélkül maradt papok s özvegy papnék fölsegítésére; másik fele kamata pedig jó igyekezetű szegény tógás deákok segítésére egyenként 15 forintjával, a maradék hová fordítását bizza a főtanács egyenes-ségére és lelkiismeretére; 8. a jószágaiban lakó embereknél kicsinyben levő pénz és gabona maradjon övék; 9. ezen végrendelete végrehajtóiul felkéri Sárosi Sámuel, Szentiváni Sámuel és

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXI. sz.

Sándor Mózes atyjafiait, megkérve, hogy minden intézkedéseit tökéletességre vinni, a főtanácsal egyetérteni igyekezzenek, hogy a jó célra hagyott alap örökre bátorságban legyen s neve általa örökre fenmaradjon. Reméli a főtanácstól, hogy legközelebb levén végrendelezőhöz, legalább e vagy ama tagja által betegségében rá vigyázni kíván s halálakor is mellette lesz, s mihelyt az megtörténik, azt nevezett végrehajtóknak hírré tevén, nekik kérését tudtokra adja, azonban addig is, míg azok megérkeznének, kezét mindenekre reá teszi. E végrendeletet két tanuval is aláíratta 1791. jun. 24.¹⁾ A *harmadik* végrendeletnek, mely 1791. ápr. 26. kelt, 1. pontjában rendelte, hogy eddig a zsúki malom haszna hetedrészét évenként a nevezett főtanoda szükségeire adván: e haszonvétel helyett az elsorolt tőkepénzek kamatában 500 m. forintot rendelt a végre, hogy az évenként a főtanoda szükségeire, nevezetesen a tanárok fizetésére fordíttassék s a malom egész haszna a végrendelező maradjon; 2. bátyja tartozásaiból hátralékban levén 4324 m. frt 61 p., melynek kamatát Kolozsváratt kell fizetni — míg a tőkét lefizetheti — fizesse a vallásközönség az átadott tőkék kamatából, hogy ez az adományozónak alkalmatlanságára ne legyen; 3. mivel a tőkék kezelése, kamatok felszedése s rendben tartása sok fáradságot okoz, püspök Lázár Istvánnak és tanácsos Bartha Mózesnek fáradságaik némi jutalmául — míg ők és a végrendelező élnek — 100 m. forintot hagyott, hogy azt egyenlő részben osszák, minden év kezdetén számadást adván be hozzá, halála esetében a főtanácshoz; 4. a mi e végrendelezés pontjai teljesítése után fenmarad, szintén tőkésítették, s maradjon a nevezett vallásközönség és főtanoda örök alapjául.²⁾

Ez az unitáriusokra nézve gondviselészerű alapítvány a következő korszakban nyílt meg s termette meg áldásos gyümölcszeit. Miként? elbeszélni ott lesz helyén. ... I. Apaffi Mihály 1690. ápr. 15-n halt meg, II. József 1790. febr. 20-án. E két időpont egy századot zár magába, melyet gyakori szenvedés és súlyos megpróbáltatások, köny és vér, de egyszersmind a nyugati polgáriasság útján való nagy haladás jellemeznek Erdély és Kolozsvár történetében. A Habsburg-házat, Magyarország német és katolikus

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXIII. sz.

uralkodó-házát Erdélynek többnyire reformált hitvallásu fejedelmei székéhez juttatván földrajzi helyzet és fegyverszerencse, politika és szerződések: az egymást felváltott fejedelmek és kormányok czélt soha, csak eszközöket változtató törekvése az egész század folyamában e ház hatalmának fentartása volt, eszközei: a reformatio megsemmisítése a jezsuita rend régi befolyásának visszaállítása, a magyarság megtörése a katonai uralom, elnémetesítése a közoktatás, Erdélynek az osztrák örökös tartományok közé beolvasztása önkényü uralkodás és abszolút kormányrendszer által. Szemeink előtt folyt le a sokszor irtóztató mérvet és alakot vett küzdelem. Azon férfiakat, kik a magyar korona oltalma alá visszamenés és I. Lipót hitlevele létrejövésében tényezők voltak, a Tököly-Rákóczi-mozgalom s az erdélyi nemzeti fejedelmi szék összerokadása végzetes sorsa alatt és fent lejárattva, a halálba sodorták, s velök megszűnt alkotásuk. Erdély alkotmánya hagyományyá lett... E harcok alatt a jezsuita rend a császári német és spanyol katonaság által segítve folyvást foglalt és restaurált, roppant vagyont gyűjtve s félelmes befolyáshoz jutva; a csak imént oly erős unitáriusokat teljesen legyőzte, az ágostai hitvallásukat joghoz jutni nem engedte; csak a reformált hitvallásuak maradtak a küzdtéren, a kiket legyőzni nem bírván, velök megalkudt s III. Károly és Mária Thereszia alatt együtt osztották meg Kolozsváratt a közjavakat, a hatalmat és főbb hivatalokat, csak morzsát juttatván s kisebb tisztségeket utóbbi vallásuaknak. Az alkotmányt rendeletek váltották fel, törvény a bécsi kormány akarata lett. A katonai zsarolás és kegyetlenség, a jezsuita rend és püspökök nyílt erőszakoskodása, a külföldi tisztviselők és kormányrendszer, a nép s kivált az oláhság kényeztetése, titkos izgatása s az 1784-ki vérfürdő, a főbb hivatalokra szászok alkalmazása sat. elkedvetlenítették az alkotmány barátait, megingatták a polgárok jogérzetét s a közerkölcsöket, elszegényítették s megtörték a népet, béketűrés és várakozás volt sorsa, engedelmesség és visszahúzódás a hazafi kötelessége: forrtak a lelkek, dúlt benn a harag régóta elfojtott szenvedélye, de az eszély hallgatást parancsolt, az idők szelleme várakozásra intett. E nehéz idők daczára a főnemességet helyes nemzeti érzék látszott vezetni: nem hajolt meg, nem csüggedett el, mintha előérzete lett volna, tömegesen foglalta el II. József uralkodása utolsó felében a főhivatalokat;

bevitte az idegen rendszerbe hazafias érzületét s nemzeti szellemet, a kormányi intézkedésekben érvényesíteni kezdette politikai fölényét, jelleme nemességét, s ezzel enyhült a gyülölt kormányrendszer, megszűnt az oláhok izgatása, a legfőbb hivatalokra szászok emelése. Mindez a jövőt készítette elő, a mi be is következett. A dolgok természetében s az ország ethnographiai viszonyaiban rejlett a változás oka. Hogy egyenlő számú reformált és ágostai hitvallással s unitáriussal szemben tartósan nem birhatják a hatalom fölényét sem a jezsuita rend, sem a katolikusok, a tapasztalás mutatta meg. Az erős hatásra következett erős visszahatás s a hatalommal visszaélés volt a jezsuiták veszedelme, melylyel a katolikus papságot is maguk ellen ingerelték, valamint a katonauralmat is újból meg újból s mindétig a saját erejében bizakodás, az ország és közigazgatási viszonyok nem ismerése s a politikai iskolázatlanság buktatta meg. A jezsuitákat, kikkel a világ nem birt, a pápa zúzta össze, a katonaságtól a nagy királyné fordult el, átlátva, hogy kormányra nem valók s nagy czélokot, országos politikát velök kivinni nem lehet. Az oláhság is, mint politikai eszköz, csekély értékűnek bizonyult. Ijesztő bábnak valók, alattomos támadásnál s pillanatnyi rohamokkor — tartós nemzeti küzdelemre képtelenek. A szászok száma kevés, szellemi képességeik a középszerűség színvonalán ritkán mentek felül. Egy ország politikájának s társadalmi rendjének alapjává lenni nem elegendők. Volt még egy politikai eszköze a hatalomnak Erdélyben, melyet gyakran felhasznált czéljaira, de mindig muló sikerrel: a római katolikus püspök, a ki a politikát nem értő főhadi vezér kormányelnökök alatt, mint első tanácsos, elnökséget gyakran vitt. Ez a magyar alkotmányos intézmények természetével, a főnemesesség őseitől örökölt s a korona által mindig figyelembe vett jogai-
val volt összeférhetlen. Pap az imádkozó székbe, nem kormány-
polczra való. E tudalom a magyar nép vérében van, mely az ország első hivatalai helyein megszokta a legfőbb nemzetségek névviselőit látni. Sokszor tapasztalták ezt Erdély r. katolikus püspökei, midőn kormányzéki elnökségek alatt 3—4 nagynevű reformált hitvallású tanácsossal kellett széket ülni s kényes politikai és vallási ügyek felett együtt tanácskozni. A jegyzőkönyvek tanusítják, hogy tövisesnek látszott előttük a szék bársonya nem egyszer. S a legsarkalatosabb akadály volt a nemzeti jellem s az

ezer évet átélt önkormányzat kiirthatlan s megmásíthatlan szokása. A fejedelem egyéni akarata, tanácsosai részvéte nélkül, soha elég tekintélylyel nem birt arra, hogy az ország előtte meghajoljon; s hogy oly széles alapu önkormányzatban nevededett népet, minő a magyar, máskép mint önfiái és saját törvényei szerint kormányozni lehetetlen, a történet bizonyította be.

Mennyit törődtek s tűnődtek I. Lipóttól kezdve a fejedelmek, mennyit szenvedett a nemzet s szenvedett Kolozsvár városa. . . . Az imént elősorolt eszközök mind czélszerűtlennek bizonyultak. Az egyéni akarat, az önkény és az elmélet kísérletei jót nem, csak rombolást vihettek végbe. Az önérdek, részrehajlás, felekezeti irány érvényesülése — többségre jutva — meg nem semmisítette, a jogot eltiporta, de jogtalansággá nem tette. Megfoszthatott a többség valamely kisebbséget törvényes jogától, elvehette tulajdonát, míg nem törvény uralkodott; de a mint az ismét érvénybe s életbe lépett, a közvélemény elítélte az elébbi jogtalanságot, s megbélyegezte a vagyonbitorlást. Mennyi könny, mennyi vér folyt, mily ádázan dúlt osztály osztály ellen, mint üldözte a felekezet felekezettársát, s lám, a mit mivelt, a mit elért, azóta hogy az igazságtól eltávozott s a törvény útját elhagyta, minden jogtalannak, az emberiséggel s az erkölcsi jóval nem egyezőnek bizonyult. A kik e sok rosszat mivelték, egyetlen vigaszuk: *a siker, a birtoklás!* Igen! de ott van azok szívében, a kiken erőszak történt, a vesztett jog- és tulajdonért az ejtett seb, melyet onnan feledés ki nem vesz, idő ki nem töröl, fájón égő tüze az emlékezetnek; maradékról maradékra száll érette a szemrehányó panasz és a hallgató fájdalom . . . . Eltűnt a jezsuita rend, a katonauralom, saját határaiba szorítottatott vissza a papi befolyás, érdemlett helyére szállott alá az oláh és szász, elköltözött a hazából az idegen, vagy megmagyarosult, megszűnt a német világ és osztrák kormányzás. Csak kettő maradt meg: a magyar nemzet és magyar alkotmány. A történet e megczáfolhatlan és vigasztaló tanuságával mehetünk át a következő század cseményei előadására.

I. FERENCZ URALKODÁSA.

— 1792—1835. —

I. Ferencz király és fejedelem uralkodni kezdett 1792. márcz. 2. E napon trónra léptét a kir. kormánysszékkal, megkoronáztatása után jun. 28. az ország kk-val és rr-vel hozzájok intézett kir. leiratában tudatva, az atyja által ígért országgyűlést augusztus 20-ra egybehíván, azon a három nemzetből álló ország rendeitől a hűségi esküt bevette, maga is a kir. biztos által a fejedelmi esküt letette, erről külön biztosító hitlevelet adott ki, végül a Lipót-hitlevél külön megerősítése által biztosította Erdélyországot: „hogy a törvények által szentesített vagy elődei által adott minden jogát, kiváltságait, szabadságait és mentességeit épen és sértetlenül megtartja, s azokat semmiképen megcsorbitni nem akarja, az atyja alatt alkotott törvények egy részét megerősítette s formszerűleg törvénykönyvbe foglalását elrendelte, a többiekre nézve kir. akaratát kijelentve, a kk-at és rr-et azok további tárgyalására útasította. Trónra jutása teljesen alkotmányosan történt. Meghalt 1835. márcz. 2. még 1830. megkoronázott fiát, V. Ferdinándot hagyva maga után koronái s országai örökében. ¹⁾

E fejedelem alatt nagy változásokon ment át Kolozsvár város és népe.

A *vár*, polgárai életének és javainak öt századon át őrbástyája, vész idejében messzi földek s nagy tartományok menekültjeinek védhelye, királyok és fejedelmek dísze, a magyarságnak az erdélyi részekben büszkesége, enyészetnek indult, falainak s toronybástyáinak lerombolását maga a közönség — az építők jogutódai — határozták meg, a kormány és fejedelem helybenhagyták. Itt adom elé egészben e nagy változás hogyan történtét, mert bárha át is megy egy része V. Ferdinánd fejedelem korára, ugyanazon czél és indító okok idéztek elő, adtak időnként újabb lökést s végezték be a rombolás egész művét.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1792. 1526. sz. *Országgyűlési osztály*: 4., 5., 6., 9., 10. sz.

A fő ok politikai, a nemzeti fegyveres erő és honvédelmi rendszer megszűnése volt, mely az osztrák uralkodó-ház védelme elfogadásakor s az országnak a császári katonaság által elfoglaltatásakor történt. Ez Erdély államéletének egész alapját megváltoztatta. A császári katonaság az országot meghódított tartománynak, a várost fegyverrel elfoglaltnak, tehát a hadi kincstár tulajdonának nézte, nemkülönb a várat és bástyáit, a vár védsánczeit s azon tágas pusztát, mely ágyulövésnyi távolságban a várat körítette, s a mi a várerődítés rendszerében [*Fortifications-System*] vártér [*Glacis*] néven jó elé. Hajdan, a XVIII-ik század utolsó tizedeig külmonostor-utczában a *Veres kereszt*-től kezdve [*vegyjük ezt kiinduláspontul*] délkeletre, föl a hegynek, a régi Mátéfi-most Ürmösi-házig, s az átellenben volt Bogdánffi-bástyáig, azontúl a várfal és párhuzamosan haladó Hársongárd-hegy lábánál levő temetőalja keletre, a Mátyás fogadóig és átellenes Szabó- vagy Bethlen-bástyáig, s e pontnál északra térve magyarkapuig, jobbról félköralakulag a katonai nagy laktanyáig, s onnan a Töpler-fogadó irányában kül-magyarutca és a Trentsini-tér szögletházáig; visszatérve ismét a *Veres kereszt*hez, s onnan északra indulva a mai sétatéri Szamos-csatorna hidjáig és ezzel átellenben állott löporos szögletbástyáig, innen keletre haladva a várfal és régi Bayer-féle kert, s az ott a nagy Szamos parthosszában szintén keletre elvonuló ház-sor, a csatorna parton a várig terjedő, hajdan kertté alakított pusztát, alább a hidfőnél levő vágó-hid és mészárszék s attól tovább vonuló házak, a szögletet a Veszprémi-féle, ma Berde-ház, az út hosszában, valamint a Szamos csatorna mindkét partján keletre magyarkapuig, szemben félkör alakban a Kőváry- s tovább a Radnóthfáy-féle házig, közbül a régi barompiacson [ma *Széchenyi-téren*] levő kis ház-sziget körülete — ez a nagy körterület házatlan s néptelen pusztaság volt, melynek közepén állott a külső kisebb várfal [*Zwinger*], azon belől a vár-árok vagy sáncz, s azon is belől a 22 nagy és kisebb toronyerőddel ékesített, parancsoló szépségű belső vár, mely mellett belől négy ölnyi szabad tér volt fénhagyva gyalog és szekérközlekedésre, a várfalakra föl- s a bástyákba bejuthatás végett.

A szathmári békekötés előtt még épen állottak a kettős várfal a belső ví-folyosóval, a bástyák erkélyeikkel, fenn állottak az ágyúk és szakállások löhelyei, a három fő bástyatoronyban

[*hid-, közép- és monostor-kapu*] az időt jelző nagy aranymutatóju órák, a közbátorságra ügyelő örök, a véstjelző középkapui trombitás és a város nagy dobja és dobosa, a kik a déli időt és vicesernyét óraütés után ünnepélyes komolysággal jelezték. A várba csak az elébb mondott három nagy kapun lehetett bejutni, a Szamosra az óvári víz-utczai ugynevezett kis-kapun, mi a krónikákban *Víz-kapunak* is van írva. A többi bástyakapuk be voltak zárva, a magyar- és szinutezai [régen *széna-utcza* volt neve] a könnyebb közlekedésért, a Thordakaput a temetés könnyebbé tétele végett csak az utóbbi időkben nyitották ki községi végzésnél fogva. A Szamos vize a monostori kalvária-hegy alatt zsilippel elzárt régi csatornán jött le a külmonostor-utcza északi során levő házakkal párhuzamosan, s a belmonostori bástyakapu külső körerőde közelében a Vereskereszt körüli telkek helyein, s átellenben a Kirmayer-féle faragótelepen volt két vitzartóba gyült össze, honnan szükség esetében szintén zsilipen bocsátattott be a vár külső hidja alatt a vár-árokba úgy, hogy egyik ága északra, a másik déli irányban kerülje meg a várfalakat. A védművek közelében — a főkapukon kívül egy-egy kovácsos és pálinka-áruson kívül — más polgári lakásnak helye nem volt.

A mint a háborus idők ritkulni kezdettek s a vár-árkokba vizet bocsátni szükséges nem volt, emberi test és vér porával kövérült fenekén buja növényzet sarjadzott fel. Egy részét a várparancsnok magának, mást a tüzérkapitány ágyúinak és tábori szeke-reinek, harmadikat az állatorvos gyógyuló állatok számára, negyediket katonai faraktárnak, az ötödiket császári postahivatalnak foglalták el. Szintigy a bástyákat is: egyiket lőpornak, másikat katonai kincstári lisztnek, harmadikat katonai ruhatárnak, negyediket profontsütő háznak, az ötödiket a katonaság búzakészletének, zabjának sat. Beültették gyümölcsfákkal, nyári mulatóhelyeket, virágos és veteményes kertet alakítottak belőlük — birták, használták, élvezték, ingyen, némelyikért csekély bérdíjt fizetve, Mária Therezia fejedelemlő uralkodásának majdnem végéig. Ez uralkodóné kimondotta, hogy a vár-árok tulajdonosa annak építője, tehát a város közönsége, s a kertek és mulató s gazdasági haszonra átalakított helyek annak visszaadandók. Ezzel ki volt mondva, hogy Kolozsvár vára többé nem védelmi katonai mű, a falak és bástyák hadtani fontossága megszűnt, s csak időkérdése

volt, hogy — mint a kimondott elv szükségképi folyamánya — a falakon belől levő egész körtér, valamint a váron kívüli 2—300 ölnyi szintén körben menő pusztá terület a katonaság kezéből mikor jőjön ki tényleg, s mikor menjen át a város közönsége birtokába. II. József katonás uralkodása nem volt kedvező, sőt 1784. elébb, ¹⁾ 1793. másodsor is ²⁾ kimondatott, hogy a katonai épületek, kórházak, kaszárnyák, őrtanyák, raktárak, conservatoriumok, sütőházak, sat. fentartása költsége az illető városok majorsági pénztárát terheli; 1827. legfelsőbb helyről azon határozat kelt, hogy a katonaság az ilyenekért bért fizessen; ³⁾ de később visszavonatot s a terüh a városon maradt. 1829. a város panaszozt, hogy öt bástyát kell fentartania a katonaság szükségeire, s kérte a rájok tett 618 fnt javítási költség megtérítését, de sikertelenül. ⁴⁾ A midőn II. Lipót lépett trónra s a francia forradalom a kor szellemét, a társadalmat és az uralkodók politikáját átalakította, a Szecbenből eljött kormányzékkel és országgyűléssel Erdély főnemessége és az értelmiség nagy száma telepedett meg Kolozsváratt, s azonnal megvillant eszökben amaz eszme, hogy e derék magyar várost népessé, széppé és vagyonosabbá tenni magyar nemzeti és országos érdek, hogy a vár-árok, bástyák, falak, a várfalak mellett belől levő pusztá kör-tér, a külvárosokban bár hol levő felfogatlan, ugy az utcák egész kiterjedésében beépítetlenül levő területek, mint haszon nélkül heverő közhelyek méressenek fel, becsültessenek meg és adassanak el, szerezni, építeni és megtelepedni vágyó ifjak- és férfiaknak, hogy szaporodjék a munkás-kéz, keltsen ösztönt az igyekezet, fejlődjék a bejövők versenye által az ipar, erősbuljön számban és jóllétben a város polgársága. Ez eszmét a kormány is pártolta, s hogy a közönség sem volt idegen tőle, mutatják egymást gyorsan s rendszeresen követő e tárgyú végzései.

A köziratokból, melyekben itt-ott van hézag s a megjelölés sokszor homályos, a közhelyek eladása folytán a várkörüli megtelepedéseknek vagyis a vár melyéke megszállásának ily képe

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 8894. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1793. 5188. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 4023. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 10680. 10771. sz.

tűnik ki. Az eladást a közönség kérvén a kir. kormányzékttól, az ajánlólag terjesztette fel a felséghez, honnan az engedély 1795. ápr. 18. érkezett le.¹⁾ 1797. nov. 10. községi gyűlésben olvastatott fel a kir. kormányzék rendelete, melyben az eladásra kebeléből bizottságot rendelt ki s iránta engedelmességet parancsolt.²⁾ Kiinduláspontul a hidkapu bástyát vettem föl; mert a megtelepedés onnan látszik kiindultnak... Kijöve a belső várkapun, az és az előerőd közötti téren, balra a vár fala és a Szamos-csatorna között [a folyam irányában] felfelé volt egy 468 □ öl kiterjedésű miveletlen veteményes kert, melyből hosszában öt ölnyi hely a malommesteré volt, a várfalnak támasztott házzal együtt, a többiből 40 öl hosszú hely a malomhoz tartozó lovak szénája szűkségletére meghagyatott, a többi fel a puszkaporos bástyaig mézárósoknak adatott el.³⁾ A két bástya [a hidkapui külső véd- és belső fő-bástya] közti utról lefelé indulva volt a várparancsnok kertje [a nép nyelvén *Commendans-kert*]. Ennek eladását a bizottság javalta, úgy, hogy a Szamos partján már megtelepedve levő telkes gazdának telkeik kibővítésére adassék át becsár szerint; ha nem hajlandók rá, adassanak el másoknak árverés útján. A magyarkaputól északra indulva, az Andrásovszky-telek végében levő szögletbástyától keskenyen a mai Tauffer-hidig vonuló vármelyékén több kisebb-nagyobb telek, s azokon túl egy nagy kiterjedésű hely, a postamasteri kert volt, a mi később a városra szállott vissza.⁴⁾ A hidkapui külső várerőd hidján átmelve, a Szamos-csatorna északi partján 1794. kezdődött meg a telepítés. Azon évi ápr. 26. közgyűlésben ugyan is — a mint a végzés szól — „a hidkapun kívül a Szamos-csatorna partján lakó 5 gazdának u. m. Kecskeméti József, Varga János, Komprad János, Sándor Ferencz és Gertner József polgároknak megengedettett, hogy a város helyéből telkeiket megnagyitassák, s az nekik hozzáméressék; de mivel a hely piaczos, □ ölét 2—2 forintért, mikor befizetik, adassék róla szerző levél...”⁵⁾ 1798. az ápr. 4-ki közgyűlésben kérték azon birtokos polgárok,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1795. 2375. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1747. 5191. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1797. 2857. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 1298. sz.

⁵⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

kiknek telkei véggel a várparancsnok kertjére mennek, a mely kert — ugy látszik — kiterjedett a szappanyutczai bástyáig, a hol a vizen túl a pásztorok kalyibája volt, hogy abból házaikhoz és telkeikhez a szükséges területet □ ölenkint 2 m. frtért méressék ki... Ugyan e gyűlésben az is előadatott: „hogy mivel több ifjak, többnyire idevaló polgárok fiai, jó és szükséges mesteremberek ajánlották, hogy ha a várparancsnok kertje nekik adatik, □ ölenkint 1 frt 20 krt fizetnek érte; e mellett egyenlő csinosságu házakat építenek a telek Szamos felőli részére, ugy, hogy a Szamos partján egy jó szekér-útnak helyet hagyjanak, miután azok, a kik még elébb ez iránt ajánlatot tettek, ez árat fizetni nem hajlandók, s különben is csak kerteket akartak ide építeni, végeztetett: mivel egy közönséges társaságban az ifju és jó mesteremberek szaporodása és megtelepedése s ezek általi népesedés igen szükséges, azoknak a katonatartásban és más terhekben való részvéte mind a felségre, mind a városra nézve szükséges, a kerthelyek a magukat jelentő ifju embereknek az irt feltételek mellett adassanak át.“¹⁾ Egy szilárd pont még itt a *pásztorok kalyibája* nevü kis puszta telek, mely a szappanyutczai bástya [*a mai tűzör-torony*] táján 3 telket és birtokost állapít meg az 1798-ki megszállás idejéből: a Pregard-telket a bástya tövében, a Marsalko- és a Dalechau Károly-féle telket a Szamos-csatornán túl. A Marsalko-féle, ma Mike-telek közepén kitünő vizü kút van, mely 46 év előtt a város bekerítetlen közhelyén volt, egy vén királykörtefa tövében. E hely a *kecskepásztor kalyibája* helye volt, a hová reggeli kihajtáskor a város ezen negyede kecskéi szoktak egybegyűjtetni. A belső városból az átjárás Hidelvére a bástya kis kapuján át történt egy karfával ellátott keskeny fapallón, az ösvény a kút mellett haladt el. Az átjárót 1818. építették, igazolja az octob. 7-ki közgyűlés végzése, midőn előadatván: hogy jó lenne a szappanutczai kis ajtón ki a kis Szamoson keresztül, a pásztorok kalyibája udvarára pallót és keresztüljárót csináltatni, az óvári városnegyediek ellene mondtak azért, hogy azt a helyet a *két-vizközi* városnegyeddal azon negyed vásárolta, s hogy onnan sikátor szakasztassék ki, meg nem engedheti, mivel most is nem igen nagy az a hely; hanem azon alul a Marsalkó Dániel háza mellett van sikátornak való hely, azt akármikor ki

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

lehet nyitni. A közgyűlés szemlélő bizottságot küldött ki, minek következtében a dolog fennakadt. Később 1821. a márczius 13-ki közgyűlésben a két-vizköziek kérték, hogy a pallót építhessék meg s a közönség a maguk költségén való építést megengedte. E hely és környék nemesak holléte, de eredete és rendeltetése is érdekesen van leírva az esküdt-közönség 1823. jun. 30-ki végzésében. „A gazdasági bizottság — így hangzik az — véleményt ad a két-vizközi és hidelvi városnegyed azon kérése tárgyában, hogy a *pásztorok kalyibája* nevű puszta helynél átjáró pallót készíttethessen, mely nem egyik vagy másik városnegyedé, hanem a városé. Midőn a régiebb időkben a városnegyedek csordapásztorainak a jobb rendért három bizonyos lakhely jelöltetett ki: egyik a középkapu, másik a szín-utczai kiskapu, harmadik a szappanyutczai kis bástyakapuvál szemben levő pásztorok kalyibája helyén: ez azon czélból történt, hogy a pásztoroknak állandó és mindenek előtt tudva levő lakhelyök legyen, sat. Nincs tehát helye az óvári városnegyed panaszának sat. Ez időtájt 1798. a bástya tövében levő telek Pregárd Jánosé volt, neki a telkéből átjárónak elvett részért a várparancsnok-féle kertből adtak pótlást a kert hosszában és oldalvást; a Szamoson túl ez irányban levő a Marsalko Dániel telke volt. Ez évi ápr. 21-ki közgyűlésben azon végzés hozatott, hogy a pásztorok kalyibája-féle kis puszta hely adassék els helyette Marsalko Dániel mellett adassék nekik más hely. Marsalko telke a Kis-Szamos északi partján a Tauffer-hid felé terjedett s már 1807-n birta; ¹⁾ ahhoz a hid [palló] szomszédságában levő puszta helyből [a pásztorok kalyibája helyéből] 12 öl hosszú s nyugotra 8, keletre 6 öl széles helyet 210 r. frton vett meg a közönségtől, mely elébb nem volt rá hajlandó, de később a kir. kormányzék ajánlása következtében bele egyezett. ²⁾ Miként lett ebből a Mike-telek? hátrább lesz helyén megmondanom. Marsalkón alul 13 öl hosszú kis szöglet helyet Dalchau Károly fejér bőr- és enyvkészítő kért magának adatni, a közönség vonakodott, Dalchau a kir. kormányzékhez panaszolt, az elébb felvilágosítást kért a tanácstól, majd kormánybiztost küldött ki; a tanács azzal védekezett, hogy ott a csordák átjáró helye van, a mi most is igen szűk, az a hely télen a polgárok sertésper-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1807. 5601. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 1707. sz.

zselő helye, de a kérelmes mestersége egészségtelenné is teszi a folyó vizet, sőt ő emberbőrrel is szokott dolgozni s ezt mesterségéhez kiérelni. A királyi kormányzék az ipar-ág fontossága tekintetéből Dalchaunak a kért helyet átadatni rendelte.¹⁾ De a véletlen oly kellemetlenségbe sodorta, a mi veszélyessé válhatott volna. Midőn a tanács azon jelentése, melyben az emberbőrrel dolgozás említve volt, az udvarhoz hatott, ott megbotránkozást keltett. A felség kinyomozást parancsolt: miképen s ki engedelméből mivel ki ő az emberi bőrt? A kormányzék a tanácsra bizta, mely azon jelentést tette: hogy a kir. lyceumban korábban sebészeti segéd, később szászvárosi physikus Horváth Ferencz csak egy magát felakasztott kovács cigánynak húzatta le a bőrét s Dalchaunál kikészíttette, s mint ritkaságot, az enyedi ev. ref. főtanoda könyvtárának ajándékozta; de ezenkívül Dalchau emberbőrt mesterségében nem használ... A királyi kormányzék fölterjesztette a tanácsi jelentést, s minthogy e dolognak további következménye nem lett, úgy látszik, a felség egyszerűen tudomásul vette...²⁾

Meghatározott bizonyos pont a magyarutczai emeletes szöglet-ház is. Fritsi Fekete Ferencz az 1794. octob. 31. közgyűléstől kérte, a magyarkapun kívül a vár mellett jobb kézre eső közhelyet, hogy oda házat építhessen. Átadatott a kiszabott áron oly föltétellel, hogy magát a polgárok közé beirassa.³⁾ 1792. Angyal Dávid, Csávási György, Hints György, Lukács Márton és József, Kecskeméti József, Kolozsvári Sámuel, Medve József, Nánási István, Singer Mihály, Hetzel József, Pósalaki József és Szőke István házatlan kolozsvári polgárok és mesteremberek folyamodtak a királyi kormányzékhez, hogy mivel a városi tanács nekik, az általuk megajánlott becsűárért nem a közép- és magyar-kapun kívül, a hol ők örökös joggal kérték, de a Torda-kapu előtt akart házhelyet adni, nekik pedig az nem czélszerű, mert távol esik a piactól, hol a heti és országos vásárok alkalmával több lenne keresetök; kérték, hogy egyenkint 12 öl házhelyet ott jelöltessen ki, a hol ők kérték, ott elég tágasság van marhavásár számára. Az iránta megkérdezt tanács azt hozta fel ellene: hogy ha nekik ott adatik hely, ahol

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 4664. 8144. 9872. 1812. 1948. 4737. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1815., 3611., 4892., 9745. sz.

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

kérik, a vásártér megszűkül, a közönség a középkapu külső kis bástyáján kivüli dombocskán szokott sétálni, a vásárosok pedig sáros időben árulni, a várárookban sok barom elfér s különben is az építések tűzveszélyt is okozhatnak; kérte azért a kir. kormányszéket útasítsa kérelmeseket eddigi helyeiken megmaradásra. Van a majorok közt elég hely s tisztességes ház, fogadjanak maguknak ott szállást. Ez helyben hagyta a tanácsi véleményt, de megújította, hogy ne a temető alatt adjanak nekik házhelyet, a mely szűk is, nem is egészséges, de valahol a város körül másutt, mert ez állandóbb és szebb építkezésre ösztönzi, a városnak is hasznára van, ha tulajdonnal bíró polgárai szaporodnak; azonban útasítsa őket, hogy szilárd anyagból építsenek, mert ez a városnak nagyobb diszére válik. ¹⁾ A vár környékének későbbi *Összeírásában* ezek közül soknak oly helyen van benne a neve, a mi azt mutatja, hogy házhelyet még is közép- és magyarkapu között kaptak és szereztek. ²⁾ 1796. a jan. 22. közgyűlésben a magyar- és középkapu közt kiosztott helyekre megtelepedett vármelyéki lakosok telkeik végében a kisebb kőfaltól [*Zwinger*] fogva a nagy várkőfalig való kis helyet nekik átadatni kérvén, a közgyűlés a kir. kormányszéktől rá engedélyért folyamodott s az oly módon adta meg, hogy a közben levő kőfalra nézve elébb határozzon: átengedjék-e azt is? vagy a város a maga részére rontassa le? A közgyűlés márcz. 21. meghatározta, hogy a ki a várfal kövét megakarja váltani, adjon annyit érte, a mennyibe a városnak hasonló öl kő kerül, a ki megváltani nem akarja, rontassa le a maga telkén levő kőfalat s hordassa el a Trentsini-várba, azután adja meg a hely becsü szerinti árát. ³⁾ A jun. 29-ki közgyűlés a kőfal köve árát ölenként ⁴⁾ forintban, a helyét 2 frtban állapította meg, s felmérését elrendelte. ⁵⁾ 1810. a sept. 12. közgyűlésben a középkaputól a királyutezai kis ajtóig terjedő és a vármegye által katonai farraktárnak használt két vár közötti hely eladására nézve, mivel az oly keskeny és sáros, hogy a szegény nép marháiban nagy kárt okoz a fa oda vitele, ezen túl a kormányzó fogja adni a fát, tehát e helyre

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1792., 4565., 7540., 8814. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 7012. sz.

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁴⁾ A forint előtt a szám helye betöltetlen volt.

⁵⁾ *Az ered. j. könyvből.*

többé szükség nincs, végeztetett: hogy az a véggel rá járó telkek tulajdonosainak adassék el a várfallal együtt. E gazdák kurta telkeiken különben is igen meg vannak szorulva s lakásuk tűzveszélyes. Kérelmezték azonnal, Csonka Márton, Farkas János és Lányi Teophil. A tárgyalás két évig folyt, ezalatt tábori szekérszinné alakították. A kir. kormányzék 1812. ismételve kimondotta az eladást, minek következtében 1813. a jan. 12. közgyűlésben meghatározatott, hogy az ott levő tábori szekérszin a külső várfalakkal egy tömegben, valamint ugyanott a király-utczai kis ajtó jobbja felőli kis helyecske iránt tartassék árverés s a többet igérrőnek adassék el.¹⁾ Az utóbbi kis helyet még 1810. kérte Szentkirályi Mihály senator a kir. kormányzékától becsárban magának átadatni rendelni, ez ajánlta is a tanácsnak, ha valami középületet nem akarnak oda állítani, de fogamat nélkül. Szentkirályi 1812. ismét megújította kérését s ekkor a kir. kormányzék arra útasította a tanácsot, hogy nem becsárban adja, de tartson árverést, s arra kérelmes is jelenjék meg és szóljon hozzá.²⁾ Ugy látszik, erre volt az elébbi tárgyalás, mivel eredményéről nem találtam adatot, de bizonyos, hogy a telek később Szentkirályi birtokába jutott... Egy az 1835. jun. 21. közgyűléshez tett jelentésből kitűnt: kik vettek a vármelyéke táján házhelyet? „A király-utczai kis ajtó helyétől — így szól a jegyzőkönyv — a közép kapuig lerontott várfal melletti közhelyből dr. Intze Mihály telke végében vett 70 □ ölet, Linczegh Mihály, Újfalvi János, Baróti József, Kelemen György, a Szigethy-örökösök, Nánási József, Rusz János telkeik végében különböző kiterjedésű helyeket meghatározott árban. A közgyűlés meghatározta, hogy az egész külvár fala helye az utca szélesítésére hagyassék meg.“³⁾ 1802. az octob. 5. közgyűlésben új paraszt Trombitás László a *Ozigány sornál* levő szögletbástya mellett Móti József és Matótsi György szomszédságukban egy háznak való helyet kérvén: bizottság neveztetett ki, az megvizsgálta s a kért hely a szokott becsár megfizetése mellett megadatott.⁴⁾ Később Ditzl Pál új parasztnak is adatott házhely, az utolsó a nagy várfal keleti

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 8402., 1812., 8487. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 6453., 1812., 3399., 8487. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 8402., 1812., 8487. sz.

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

oldalán a Bethlen- vagy Szabó-bástya tövében. ¹⁾ A vár keleti falvonalán kívüli nagy tér déli része a mult században Trencsini-várnak neveztetett. A történelmi könnyenrivőség Trencsini Chák Máté emlékét vélte benne rejleni. Én kimutattam ²⁾ a tévedést s honnan származását. Itt még pótolom. Kolozsvár belügyei rendezésére 1769. a kir. kormányzék által bizottság küldetvén ki: az a polgárságnak a katonaság által megterhelhetésére is kiterjesztette figyelmét, s a felség elé jutott munkálatában a várról ily tudósítás van téve: „Trencsini Ferencz Gyulai-ezredbeli kapitány Kolozsvárratt a Torda felé vivő út mellett egy jókora darab helyet azon ürügy alatt, hogy ott a katonaságot gyakorolhassa, önhatalmulag elfoglalt, kerítéssel körül vétette s használatától a közönséget elzárva, annak jogait megsértette, mivel az általa fölhányatott sáncz miatt a Torda felé vivő út annyira megkeskenyült, hogy nagy vásárkor a marhák egymást a szorongásban megsértették. Nincs is rá szüksége a katonaságnak, mert csak tavasszal gyakorolnak rajta, azután a szénát az ezred-parancsnokok kaszáltatják le maguknak, vagy eladják másoknak. Ezért a hely visszaadására az ok megvan, s elég hely van a vár körül katonák gyakorlására; különben sem vehető el a katonaság számára a közönség tulajdona, a mely sem a vár-sánczhoz, sem a vár területéhez [*Glacis*] nem tartozik... A felség ez ügynek az erdélyi főhadvezérrel elintézését rendelte, csak jelentést kívánván annak idejében róla.“ ³⁾ E hely később a városnak vissza is adatott. 1797. a közhelyeket eladó bizottság 10,166 m. frtra becsülte, valamely középület helyének nézvéni ki, vagy egyesek között felosztandónak véleményezvén. A közönség azonban jónak látta megtartani. Eleinte uraságok szénáját tartották ott, szükség esetében a város gazdája a város lovait legelni oda hajtatta. Később szénatermése haszonbérbe adatott. 1799. Szabó András és Gábor József birták 51 frtért, melynek azon évre elengedését kérték azért, hogy az utóbbi nagy égés után a város épületfa raktárnak foglalta el. ⁴⁾ E nevet kétségkívül a nép alkotta, az erőszakos kapitányt kívánván vele kigúnyolni. Hogy a convic-

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Kolozsvár Tört. I. köt. 556. lap.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. kancell. oszt. 1769. 558. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 4237., 4304. sz.*

tus és seminarium annak délkeleti részén volt régi koresmája „Trentsin vári“ koresmának mondatott, s hogy a katonai laktanyáról a köziratokban számtalanszor fordul elő, hogy az a „Trentsin vár“ területe egy részére épült, azt mutatja, hogy a nép- és közsokás hamar mondává alkot s történelmi fénynyel von be egészen közönséges dolgokat, a mik kedélyére mély benyomást tettek, vagy képzeletében valami nagy esemény emlékezetét újították meg. Az igazságérzet s a történeteink iránt tartozó komoly figyelem megkövetelik, hogy a „Trintsi-vár“ hibás elnevezés hivatalos iratokban s mivel emberek ajkán helyet ne találjon. . . . 1796. a jun. 18. közgyűlés a vár-öven kívül, külmagyar- és külközéputczában levő eladó helyek felmérését, eladását s áraiknak a majorsági pénztárba beadását határozta. . . .¹⁾ Lakott hely itt a *Czigánysor*, megtelepedése kora II. Ulászló király 1502-ki adományának kelte. . . .²⁾ Az ev. ref. templom, főtanoda és papi lak hosszában levő s egyesektől vett vársáncznak azokhoz csatolását feljebb elsoroltam. Az ezzel szemben levő temető aljának megszállása 1794-re esik. Ez évimájus 9-ki közgyűlésben végeztetett: „kéressék meg a kir. kormányshék, hogy az levén a közönség kívánsága, hogy a temető alatt egy sor háznak való hely osztassék ki, méltóztassék azt nem ellenezni.“ A nov. 1. közgyűlésben előadatott, hogy a kir. kormányshék a sorháznak való hely eladását megengedte ily föltételek alatt: „1. csak házatlanoknak adassék hely, 2. a temető felől kerteket vagy kőből vagy deszkából csináljanak, 3. a házak mind zsendelylyel legyenek fedve, a kémények kőből készítve, 4. eladás esetében az elővételi jog a városé marad, 5. a vár melyékét minden szeméttől, gatzól, a temetőből lejáró vízmedret, ugy a házak előtti utat tisztán tartásák 6. a házakat s más épületeiket egyformán építsék, 7. a temetőben levő koporsókövekre, a temetőkert kapujára, ugy a város által építendő kerítésekre gondot viseljenek.“³⁾ 1798. a márczius 9. közgyűlésben 17 külvárosi ember és városi polgár kérte, hogy a temetőn alóli hely nem árverés útján, de a hazafiságra való tekintetből becsűár szerint osztassék ki közöttük. A közgyűlés átirt a közhelyek eladását intéző bizottság elnökéhez, kérve,

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ Lásd OKLEVÉLT. II. köt. 18—19. lapjain.

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

hogy e házhelyek kiosztásánál a polgárookra s főleg a mesteremberekre legyen tekintettel . . . A Bethlen-bástyától a Tordakapu-bástyáig a városon belől levő házbirtokosok — úgy látszik — a külső vársáncz eladásakor a telkeik végében levő részeket — bár a várfal közben volt — megszerezték, a tanintézetek részben ingyen kapták. Így az ev. ref. főtanoda és eklézsia [a mint ez fennebb már említve volt s alább is lesz szó róla] telke egész hosszában — 124 ölet;¹⁾ tovább gróf Bethlen Ferencz és br. Bánffy László is megvette a vársánczot s átjárással kötötték össze kétfelől levő telkeiket; megint tovább két új telek és házbirtokos volt, azontúl a lyceum és convictus [alább látni fogjuk hogyan] ajándékuul kapta a vársánczot, melyre újabb telekvásár után épült a lyceumi nyomdaépület; azontúl a bástyáig ismét egy új telek és háztulajdonos lett a vársánczból vásárolt birtokánál fogva. A tordakapui bástya melyék lakói 1798. az aug. 28. közgyűlésben kérvén, hogy a viz telkeikről vitessék más helyre s a temető alján vett telkek elé készítettessen a város sánczot, végeztetett: „A vársáncz eleitől fogva a viz járására szolgálván, a vevők tudták ezt a vásárlás előtt, s ha tetszett azon helyeket a vizjárás terhével megvenni, ma nem hárithatják másra, tartsanak telkeik közepén vízlevezető árkot, a középkapu melyékén bíró gazdák példája szerint.²⁾ Ez új megtelepedők 1800-n a közhelyek eladására kinevezett bizottsághoz beadott kérésök szerint voltak: „Krausz György, Budai Ferencz, Kovács László, Kis Mihály, Ilsvai Ferencz, V— [?] András, Fodor Ferencz, Sebessi János, ifj. Szilágyi János) id. Szilágyi István, Óri István, Kovács Márton, Kolozsvári József.“³⁾ A bizottság ajánlatát a kir. kormányadék elfogadta s azon alapon kelt a közgyűlés elébbi határozata. Azon szekér-útnyi helyért, mely a belfarkasutczai ev. ref. papi telken túl br. Bánffy László, Szilvási János és Bodoki József háztelkeik végében még pusztán állott, az 1798. ápril 27. közgyűlésben folyamodtak, s □ ölét 1 frt 20 krban átadatni kérték. A közgyűlés beleegyezett. Báró Bánffy László a telke végében levő bástyát is megvette 1810. 1083 r. forinttal.⁴⁾ Később br. Bánffy Zsuzsánna, gróf Bethlen

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1831. 7012. sz. alatti Összeírás.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1800. 6885. sz.

⁴⁾ Az ered. j. könyvből.

Ferenczné is folyamodott érette, s ugyanazon föltétellel neki is átadatott. Ugy látszik, hogy a vásárlás a telkek végében a váron kívül levő egész vársánczra kiterjedett s a belső birtokosok a telkeiknek megfelelő részeket itt is megvásárolták. A jun. 9. közgyűléshez Bolla Márton szerzetes atya szintén folyamodott s kérte: „hogy 1. mint mindenik birtokos telke, úgy a convictus mellett levő várköz, 2. a váron kívüli árnyékszéknek való hely, 3. a convictus melyékén levő bástya az ifjuságnak szintén akár ingyen, akár pénzért adassék el.“ A közgyűlés örömmel fogadván a kérést, meghatározta, hogy mind a három adassék át, mint olyan, a mi a hazai ifjuság javára szolgál.¹⁾ 1800. a nov. 12-ki közgyűlés is megerősítette ezt, kiterjesztvén az ev. reformált hitvallásuakra is: „A Farkasutczában a telkek és város fala között levő hely a magánosoknak meghatározott áron, a convictusnak, universitásnak [*lyceumnak*] és ev. ref. collegiumnak ingyen adattak át, a mit a kir. kormányshoz is helyben hagyott.“²⁾ 1800. nov. 7. gróf Bethlen Ferencz a kir. kormányshoz engedélyt kérte, hogy farkasutczai telke végében a várfalra építtethessen; ez leküldötte a tanácshoz, ajánlva a megengedést, mint a mi a város dízére fog lenni; de az és a közönség oly föltétellel engedte meg, hogyha valaha a város közfala eladatik, a gróf legyen köteles becsárát megfizetni... A Torda-kapun kívüli puszták helyek megszállására nézve biztos — bár kissé homályos — adat az erdélyi építészeti igazgatóságnak 1798. aug. 3. a végre készített hivatalos kimutatása, hogy az ott elmenő országos — ugynevezett *só-útnak* — kellő szélességére az eladott telkek kimérésénél s főleg az építéseknel figyelem legyen. E szerint a Torda-kapubástyával szemben, levő és a Szacsvai Sándor háza közötti távolság 13 öl, a bástyakapun kívül jobbra a városnak volt 20 öl puszták helye, valamely közcélra fentartva;³⁾ azon túl Szabó András kir. kormányshoz ajtónállónak 14 öl kiterjedésű telkénél az út 8 öl széles, délre a Némethi és Rákosi lakatos 11 öl hosszú telkeik közt 4 öl széles, megint délre a Macskási-kert és Rákosi-telek közt 4 öl széles, ismét délről a Macskási-kerttől a vár-árok szögleteig 5 öl széles, a Matskási-féle

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 3399. sz.*

telektől szintén a vár-árokig 10 öl széles.¹⁾ Ez irat az egymással szemben, az úton túl is, innen is [a várfal felől] volt telekbirtokosokat tünteti elé; erre az olvasónak figyelmezní kell. Egy másik 1800-beli hivatalos írományban a vár melletti birtokosok így vannak elősorolva: a kapun kívül jobbra a vámház [40 □ öl], Strabe rajzoló mester [70 □ öl], túl rajta jámbor Szabó András [35 □ öl]. azontúl az Andrási senator kertje [31 □ öl].²⁾

Az ugynevezett Bogdánffi-bástya e tájon biztos tájékozó pont. E bástyát, az előtte szeméttel tele volt pusztá helyet [*vár-feneket, vár-sánczot*] és a belső nagy s külső kisebb várfalat 1811. aug. 15. közárverés útján 8641 r. frton 42¹/₂ kron régi bankó, 1728 r. frt 20¹/₅ kr. új váltó értékű pénzben adta el a város Bogdánffi Antal kolozsvári polgárnak és kereskedőnek.³⁾ E mellett keletre, Rákosi lakatos szomszédságában, volt az özv. gr. Tholdalagi Lászlóné, gróf Korda Anna által 1805. jun. 11. néhai Andrási Antal kolozsvári senator özvegyétől, Wurtzinger Máriától megvásárolt két fal közötti 13 öl hosszú, [fennebb 14-nek iratott] 9 öl széles telek,⁴⁾ mely közvetlenül érintkezett a bástyához tartozó, szeméttől feltelt vársáncz területével. A bástya északnyugati oldalánál birtokos volt Bürger Ferencz, alább Fuhrmann Péter állatorvos, de a kinek 1812. a temető alatt adatott hely a királyi kormányshéknak a szinutcza melyékén a két várfal között levő helyek eladásáról kiadott rendelete következtében, a mi a városi közönség 1813. jan. 12-ki közgyűlésében olvastatott fel.⁵⁾ Ugyanazon évben a kir. kormányshék meghagyta, hogy a városi esküdtközönség a szinutczai ajtó és a régi szegletbástya közt, a két várfal között fekvő helyet és a külső kisebb várfalat [*Zwinger*] igazságos becsárért azon polgároknak adja, kiknek telkei vége azokra ér, u. m. Bürger Ferencznek, Theil Jánosnak és Lázár Mártonnak; azon szoros helyet pedig, mely ezek mellett van, s a melyet a két kőfal egymáshoz közeledése okoz, készítsék el a város számára raktár helyiségnek.⁶⁾ A szinutczai kis bástyán alól, a monostori

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 6569., 9856. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 6569., 9856. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 742., 8318., 1831., 7012. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 7422. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 8427. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 3399. sz.

kapubástyáig 8 birtokosról van pontos emlékezés: a kapu külső kör-fala [előerőd] mellett volt a tehén- és sertéspásztornak kiszakított [fennebb említett] 60 □öl hely, azon túl Telegdi Mihály kovácsműhelye,¹⁾ azon túl Seres nevű csizmadia,²⁾ Lukács József száz-férfi telke, a kinek a város adta életéig.³⁾ 1798. folyamodtak a kir. kormányshoz Némethi Sámuel, Ambrus András, Szabó István, Goris Tamás és Kun András kolozsvári polgárok, előadva, hogy nekik a királyi kormányshoz rendeletére a városi tanács monostorkapun kívül a vár árkában a szokott becsárban még 1795. házhelyet adott ugyan,⁴⁾ s ők építettek is; de telkeik szűkek, s ohajtanák a vársáncz egész külső falszéleig megvenni, hogy telkeiket fölemelhessék. Szerintök ez nem lenne kárára, sőt egészségesebbek lennének lakásaik s népesítenék a várost. A tanács azonban őket elútasította. A kir. kormányshoz az iránta megkérdezett építészeti igazgatóság véleménye alapján megengedte a telek kitágítást és feltöltést oly föltétellel, hogy általa az út öt ölnél inkább meg ne keskenyíttessék, önként értetvén, hogy a sárt felszarítás, a vizet lebocsátás útján el lehet távolítani.⁵⁾ A tanács felirt ellene s a megtagadás okául october 10-ki jelentésében felhozta: „hogy a monostorkapun kívül a véggel a *Czigánypatak* árkára nyuló házak és a vár árka közt levő út, melyen igen nagy a közlekedés, oly keskeny, hogy a b.-monostor-, b. szin-, kismester-, farkas- és torda-utczai tehén-, borju-, kecske- és sertéscsordák eleitől fogva nem járhattak úgy, hogy gyalog emberekkel, szekerekkel, kocsikkal, lovasokkal ne találkozzanak, s félelem nélkül alig lehetett ott járni; bátorságosb járás végett a csordák nagyobb része úgy a reggeli ki-, mint az esteli hazahajtáskor a vár árkában szokott járni, kivált a borju- és sertéscsorda mindig a vár árkába bocsátatott; különben is a külső helységekből naponként fával s a havasi mokányok 100, sőt gyakran több lóval is bejőve, ha árujokat eladták, szekereikkel s lovaikkal itt szoktak meg szállani és étetésre megereszteni, a míg vásárlásaikat végezték.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 6805. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 9856. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1797. 2857. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1798. 6569. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1795. 4859. sz.

s azon kívül más megállási helyök nincs. Mikor a folyamodóknak legelőbb házhelyeik kimérettek, akkor is kérték ezt, de a tanács nem teljesíthette, most sem teljesítheti, annyival inkább, mert kivált sáros időkben, hogy azt kikerülhesse, a közönség is a pázsitos várárookban szokott járni, s ha a házak a vár árka széléig kihozatnak, épen oly sáros lesz az uteza is, mint a monostorutczai jobbra menő út s a középkapun kívüli, hol a sártól alig lehet járni. Kérte tehát a kérelmezők elútasítását. De a királyi kormányshoz nem állott el határozatától.¹⁾ Ennek következtében azon évi ápril 1. a közgyűlés meghatározta, hogy a panaszlók telkeiket a mérnöki útasítás szerint kiszélesíthetik.²⁾ A monostorutczai bástyakapun alól megtelepedők közül láttam említve: a kapun kívül, kimenve jobbra két kovácsot: Pávai Jánost és Mihályt, a vár árkában Zakariás Jánost, a ki telke előtt a közhelyekből 40 ölet foglalt el, tovább Varga Mihályt, a ki 147 ölet foglalt, ahhoz később, 1800-n mérték 84 ölet; tovább volt Czigner János telke 30 öl, mérték hozzá 20 ölet, tovább Urszuj czigány háza, azelőtt mérték 54 ölet, Urszuj Miklós háza előtt, a pallér majorja mellett 35 ölet. Ezen túl a várárookban volt egy nagy kiterjedésű hely, le a puszkaporos bástyáig, melyet a város életéig Urberlacher Antal ács-pallérnak adott, ő azt deszkakerttel vétette körül, birta 1798. történt haláláig; özvegye a helynek 800 forintban végleg neki átadását kérvén a kir. kormányshoz: ez megkérdezte az esküdt-közönséget, mely abba beleegyezett oly módon, hogyha valaha eladóvá tétetnék, a városnak, az építkezések árát hozzácsatolva, a vételárban visszaváltani legyen joga.³⁾ Az északnyugat-szögleti várbástyától vagy a puszkaporos toronytól a Szamos-csatorna mellett és vár hosszában a városi malomhoz tartozó lovak szénatartó helyéig s a malommester házáig terjedő nagy darab puszta helyről Lukács József száz-férfi 1797. egy jelentésében azt írta, hogy azt 10 forintban birták haszonbérben.⁴⁾ Az 1794. octob. 27-ki közgyűlésben emlékezet van erről. Lötsei István kérte a puszkaporos bástya mellett való helyet, megadatott

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1796. 1129. sz.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 2857. sz.*

oly módon, hogy kertnek használja, házat soha oda ne építsen.¹⁾ Az 1817. octob. 15-ki közgyűlésben felolvastatott a kir. kormány-
szék rendelete, melyben megerősítette az esküdt-községnek 1817.
jun. 28. hozott azon határozatát, hogy Kirmayer Kerestélynek,
mint a maga mesterségét jól értőnek, a monostorkapun kívül a
vár árkában levő faragó-hely, mely az épületekkel együtt 4773,
az épületek nélkül 3696 r. firtra becsültetett, a telek becsárának
221 r. frt 15 krt tevő kamata évi pontos fizetése mellett árverésen
kívül életéig átadassék, ezenkívül köteles lesz az épületeket jókar-
ban tartani, s halálakor ugy adni át a városnak.²⁾ E vársáncz és a
külmonostor-utczai északi sori telkeken végig vonuló régi Szamos-
árok mondatják ki velem azon föltevést, hogy a régi Szamos-
csatorna a mostaninál jóval inkább délre s magasabban feküdt
és vonult a monostorkapui bástya felé, s a Kirmayer-telken volt
az egyik nagy víztartó medence vagy *várvédő tó*. E csatornavonal-
irányt igazolja az 1798. évi augusztus 6-ki közgyűlés egy végzése.
Felemlítettett t. i. hogy a kül-monostorutczai északi soron levő
lakosoknak telkeik végében eladott közhelyek ára még nincs
befizetve, ezért bizottság neveztetett ki, mely azon helyeket és régi
vizárkot újabban felmérje, és kinek-kinek telke nagysága szerint,
mennyi jut, jegyezze fel, s a tanács régi válasza szerint rajtok
vegyék fel, a ki nem fizeti, 8 nap alatt marhahajtással vegyék fel
rajta.³⁾ 1798. ismét tárgyalás alá jött ez ügy. Tizenkét kül-monos-
torutczai gazda — így szól a bizottsági jelentés — a kiknek
telkei az új Szamos-árokra nyultak, kérték annak az ő kertjök
végében levő része □ölekre osztását s nekik átadatását. A köz-
gyűlés elfogadta s □ölétől 10 kr. fizetés mellett kinek-kinek részét
átadta.⁴⁾ 1803. a sept. 21-ki közgyűlés megtagadván gróf Nemes

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.* Lásd: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 8914. sz.

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁴⁾ A Szamos régi viz-árka megvásárlói:

Wagner [P]	vett 203 □ölet	$\frac{3}{6}$ lábat	33 frt	55 kr.	
Binecz István	" 166	" $\frac{2}{6}$	27 "	45 "	
Szigethi Pál	" 165	" $\frac{5}{6}$	27 "	33 "	[kifizette]
Vass Györgyné	" 282	" $\frac{2}{6}$	47 "	3 $\frac{1}{2}$ "	[kifizette]
Pál András	" 232	" —	38 "	40 "	

[Folytatása a következő lapon.]

Zsuzsánna, gróf Haller Jánosné azon kérését, hogy a telke és kertje végében levő régi és új Szamos-árok közötti helyet, mit most a zsemlések birnak, becsü áron adja neki is mint másoknak át: a grófné panaszolt a királyi kormányszéknél, s az 1804. az átadást meghatározta, rendelete a május 4-ki közgyűlésben olvasztatott fel s tartalma az: „hogy a tanács a zsemlés kert nevet viselő közhelyet, a mi a víznek más árokba vitelekor a Szamos régi és új árka közt maradt, valamint a többi külmonostor-utczai birtokosoknak a kertjeik végében levő rész eladatott: ugy a gróf Haller Jánosné és társai kertei végében levő rész is nekik a megszabott árban adassék el“ — minek a közgyűlés teljesítését meghatározta.¹⁾ 1792. váltották meg a kül-királyutczában lakó gazdák is a közhelyekből telkeikhez foglalt részeket... A közhelyek 1792. megkezdett, 1796. felsőbb helyen is engedélyezett²⁾ eladásával egybe volt kötve a város utczáinak rendezése. 1798. a temető alja rendezése a Bethlen-bástyától a Bogdánffi-bástyáig bevégeztetvén: a két bástya közötti kiterjedésben Torda felé 7—10 öl széles út nyitattott, a mit *tordai-* vagy *só-útnak* mondanak;³⁾ eleinte a Hársongárdon akarták keresztül vinni, de hátrányai miatt elállottak tőle. A monostorkaputól a temető-vagy Torda-kapuig való útkibővitésről emlékezetben hagyásra méltónak látom a tanács és választott esküdt-közönség 1798. július 18. végzését. „A városok körüli utak tágassága — így szól a j. könyv — azoknak kiváló diszére van, ellenséges időben s

Joó György	vett 275	□ölet $\frac{2}{6}$	lábát 45	frt 13	kr.	[kifizette]
Honigberger Mihály	" 755	" —	" 125	" 50	"	[kifizette]
Torjai Nagy Györgyné	" 394	" $\frac{4}{6}$	" 65	" 47	"	
" " József	" 302	" —	" 50	" 20	"	[kifizette]
Sintzki Ferencz	" 190	" —	" 31	" 40	"	
Késmárki Pál	" 145	" —	" 24	" 10	"	[kifizette]
Szilágyi Sámuel	" 142	" $\frac{3}{6}$	" 23	" 45	"	[kifizette]

3254 $\frac{3}{6}$ □öl hátralék 197 frt 47 kr.

kifizetett pénz: 344 frt 34 $\frac{1}{2}$ kr.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1800. 6885. sz.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 3659. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1796. 4219. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1798. 6569. 7043. sz.

tüzesetkor nagy biztonságot adnak. E város alapítóinak bölcseségére mutat, hogy mind benn a várban, mind künn a külvárosokban tágas, nagy helyeket hagytak arra, a mi kivált égések alkalmával a tűz terjedését s a lakosok vagyonának azokra kihordása által megmentését könnyíti. A három tanoda ifjusága ezeken szokta hetenként egészségére való sétáit megtenni. A temetési gyászenet- s más ünnepélyekkor is szükséges ez. Ezenkívül a város feles hasznos marháinak a csordákkal kijárása, országos és heti vásárok nagy gyülekezetei megkivánják az utak tágasságát. Ez okoknál fogva kérték a kir. kormányzékot oly intézkedésre, hogy a maguk helyéből monostorkaputól a tordai kapuig legalább 10 ölnyi úthely, vagy ha abból nem telnék, akár a birtokosoktól is kiszakasztassék.“ sat. A kir. kormányzék helyeselte s kebeléből és a tanácstól biztosokat, az építészeti igazgatóságtól mérnököket rendelt ki, a kik kijárván az érintett pontokat, a mai szép tágas vonalat — itt-ott kevés hiánynyal — megállapították s végre is hajtották. Az 1800. Kolozsvár utczái szabályozására kinevezett bizottság munkálatából kitűnik, hogy az 1798. évben monostor-, magyar- és középuteza házbirtokosai telkeiket tetemesen megnvelték, az utczákra egyenes sorba hozván ki házaikat kerítéseket.

Ime a vár körében közel és távol mindenfelé a fölpezsdülő élet! Puszta helyek megszállása s fölépitése, utczák szabályozása s városrészek megnépesedése! A hol eddig csak hadi zaj volt, most békés polgárok a munka és szabadság csöndes örömét élvezik . . . 1831. hivatalosan felméréstvé az egész vár belső és külső környéke, s később, midőn Kolozsvárnak *nem hadi vár természete* kimondatott, a vár belsőjében, a volt puskaporos bástyától indulva el s járva körül, 64 kő- és faépület volt a falakra dülten építve. Ezek közül örömmel gondol Kolozsvár minden fia és lánya a hidkapu bástya mellett keletre a várfalhoz ragasztva épült 14 számú házára Gyulai Pálnak, magyar főrendiházi tag s nagy irónk édes atyjának. A vár külső kerületében is azon tájan a hidkapu bástyáig nem volt kert; első volt a Gyulai Pálé, belső háza irányában. Mindenütt a vár alján kívül menve, a magyar-, közép-, torda- és monostorutczai bástyakapuk helyein át, a puskaporos bástyáig, volt összesen 108 kő- és faház. Ezeken kívül a sétatéri hidtól leindulva a Nagy- és Kis-Szamos partján, a Széchenyi-téren kétfelől, a külmagyar-utczai fapiacz és Trentsini-

vár területén, a Czigánysornál át a temető és Hársongárd alatt, a Bogdánffi-bástyával s a belső várral szemben levő külszin-utcza alatt monostorkapuig, két, azon túl egy sor házat összevéve, az 5—600 számot meghaladja: bizvást elmondható, hogy Kolozsvárnak valódi megalapítása — kivévén tán a Széchenyi-tér északi kanyarulatában, lőtávolon kívül álló ház-sort, mely be lehetett építve — derekasan s rendszeresen a mult század utolsó tizedében, a vár-környék és vár-árok felosztása után kezdődött meg. E nagy terület mind pusztaság volt; csak a hid-, magyar-, közép-, Torda-, és Monostor-kapuknál volt az őrházak közelében s védelme alatt egy-egy kovácsműhely a gazdasági élet és gyakori hadakozás szükségéért, egy vizimalom a hidkapúnál, a másik a Kómál alatt, 3-ik Szentpéteren, s belől a falon a görbe szappan-utcza végén a fal alatt egy száraz malom, a vár ostromoltatása idejére, kétségkívül a szegény osztályok érdekében, melynek helyén ma néhány inkább kunyhó, mint rendes ház áll. . . . Itt s így vált lehetségessé Kolozsvár népessége számbeli meggyarapodása s ipari és kereskedési gyorsabb fejlődése. Ha egybehasonlítjuk a korábbi *Összeírásokat* a mostaniakkal, bámulva győződünk meg a léleknek jól eső nagy különbség felől. . . . Eköz helyek felosztása eszméjétől a tanács elébb idegen volt, mert az önállóvá lett új polgárok azelőtt az ő majorjaikban s belvárosi házaikban laktak s bért fizettek. De a kir. kormányzék felfogta nemzetgazdasági és társadalmi fontosságát, védte a magát megengedett eszközökkel, függetleníteni törekvőt, tudta, hogy ez erősíti a város közönségét, az ipart versenyével elősegíti s a nemzeti vagyont megsokszorozza. Sokan jöttek azután kívülről Kolozsvárra, különböző iparosok, mesteremberek, szakismeretet, munkakedvet s pénzt hozván magukkal. Lassanként elsajátították a magyar nyelvet, szokásokat és természetet, megismerték s megszerették az alkotmány által biztosított szabadságot és szabad intézményeket, s szorosan csatlakozva polgártársaikhoz, megalkották Kolozsvár mai derék polgárságát.

Nagy változás magvát rejté magában Kolozsváratt a bástyák és falak lerombolása s középületekre használása. Okot rá részint a falak romlása s veszélylyel fenyegetése, részint a katonaság elidegenítő magatartása, a polgárságon gyakorolt kegyetlenkedése és zsarolásai adtak. Kolozsvár közszellemében is volt mindig valami idegenség a népen kívül álló ez osztály ellen. Igazság-

talannak tartották, hogy öt-hat bástyát tartsanak fenn költségesen nyomorgatóik számára, minek a közönség semmi hasznát nem látja. Elkezdődött az elsőnek lebontása, azért, mert leomlással fenyegetett; jött a második, melyet meg kell vala fedni vagy javítani, de nem érdemelte a költséget; majd a harmadik, a mire valami más czélból szüksége volt a köznek, a negyedik, a minek követ egy vallásfelekezet kérte, s nem volt megtagadható, és így tovább s tovább, míg egymás után sorban romba dültek. A bástyákat a falak követték, kérő kérő után jött. Egy hitfelekezet díszes építkezése a közvagyonból, felkeltette a másokban a versenyvágyat [sőt tán egy ennél gyarlóbb indulatot, a féltékenységet vagy — mást]. Kérték a tanácsot, a tanács a királyi kormányzékot, ez az udvart. A különböző érdekek mindenütt találtak védőkre, pártfogókra. Észre sem vették, mikor a tanács és esküdt-közönség a rontásban egészen benne volt. De a katonai laktanya építése is nagy befolyással volt erre. A tárgyalások jókor kitüntették, hogy ez építtetés nagy terhet von a városra. Legalább az anyag egy részéhez jussanak könnyebben — mondák — csak később látták át, hogy lebontás, elhordás annyiba került, hogy új anyag is szerezhető lett volna vele. De erre későn jöttek rá. Valóban a közérzület Kolozsváratt az volt: az ősök veritékén gyűlt szerzeménnyel az utódokat kimélni. A közbátorsági és hadtani czél megszűnván, az emlékek történelmi bece s az ősök iránti kegyelet nem birt annyi tekintettel, hogy a rombolásnak neki szilajodott hajlamokat feltartóztassa. Fél század alatt csak egyszer jajdult fel a városi tanács ez ellen. Az országos építészeti hivatal segéd tisztviselője helyesen jegyezte meg — így szól a tanács 1831. május 13-ki jelentésében — hogy a bástyák s falak köve építésre többet ér a mostani bányaköveknél. Épen ezért sajnálni lehet a sok költségbe és fáradságba került, az 1405-ik évtől maig fennállott s a város diszére szolgált, népe és a vidéki nemesség személyét s vagyonát elleneséges időben oltalmazott vár bástyáinak s falainak lebontását. A tanács elkészítette ugyan a kimutatást, hogy mi van már lebontva, de az az egészhez mérve csekélynek mondható, s annak további lerombolásába soha bele nem egyezik, sőt ellene mond és minden módon meggátolni igyekszik s esedezve kéri, valamint az eddig lebontott falak helyreállításáért is buzgón esedezik, azért, mert: „1. az, a ki megnézi e város állását s falkerítéseit a C) alatti rajz-

ban,¹⁾ ha szemmel nem láthatja is, már abból meggyőződhetik, hogy ez által a régi időknek egy igen nagybecsű történeti emlékétől, egy sok viszontagságra emlékeztető kincsétől megfosztani a várost nem helyes és nem tanácsolható; 2. ha ezután ellenség ellen a mai hadakozási módhoz képest nem szolgálnak oltalmul, hogy belső lázadás idején jó szolgálatot tesznek, a nem is oly rég történtek mutatják, sőt a legközelebb támadt hirre²⁾ a haza nagyjai is buzgón ohajtották s ha lehet vala, maguk is örömet helyreállították volna a lerombolt várfalakat; 3. a belől vagy kívül támadó tűz terjedése ellen is védelmül szolgálnak, valamint betegség, pestis sat. meggátolására; 4. e vár falai emlékeztetik polgártársainkat arra, hogy elhunyt eleik felséges fejedelmökhöz és hazájokhoz hívek, érettök magukat utolsó csepp vérig feláldozni készek voltak, s az ország nagyjai javaslatára jutalmul kapták azon kiváltságot és szabadságot, hogy városukat kőfallal és sánczczal körülvétethessék, tornyokkal és bástyákkal felékesíthessék. Igen — folytatja a tanácsi jelentés — boldog emlékezetű Zsigmond császár 1405. városuk népét minden más tisztek igazgatása alól kivette s szabadságot adott arra, hogy tiszteit saját maga közül választhassa, királyi várossá tette, pallós-joggal ajándékozta meg. A város ezen szép szabadságainak ezen jelképei — a falak, megérdemelnék, hogy a késő maradékra is átmenjenek, hogy őket a fejedelemhez és a hazához hasonló hűsége emlékeztessék s tartsák véteknék eltörléséről még csak gondolkozni is . . .”³⁾ Az előadó — a burocraták ismert rideg tárgyilagosságát követve — figyelemre sem méltatta a tanács előadott nyomos okait és érveit, a jelentés számításokat magában foglaló részére készített határozati javaslatot, s így e későn jött s a kor áramlatával ellentétben álló nézetek és felszólalás sorsa az lett, a mi a pusztában hangzó kiáltásé: elhangzott, egészen mellőzték, s a romlás és bontás műve feltartóztathatlanul tovább folyt.

Azon néhány fentartási intézkedés, a mi itt-ott még az esküdt polgárság j.-könyveiben ritkaságként feltűnik, csak látszat, tatarozó munka s muló gondoskodás, melynek czélja részint a közön-

¹⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. II. III. köt. RAJZ-FÜZETÉBEN I. sz. a.

²⁾ Állítólag a nép közt tervben volt támadást érte, a mi Magyarországon itt-ott a cholera miatt ki is tört.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 7012. sz.

ség pillanatnyi érdekének kielégítése, részint az, hogy a romlott részeket leomlástól ideiglenesen megmentsék. 1796. a febr. 3. közgyűlésben meghatározatott, hogy a b. monostorutczai kapubástya cseréppel fedessék be, a város gazdája adjon hozzá elegendő cserepet és csináltassa is meg.¹⁾ 1794. a királyi kormányzó a b. magyarutczai bástyán levő ajtó kinyitását elrendelte.²⁾ 1796. a febr. 22. közgyűlésben a b. magyarutczai városnegyed kérését, hogy a magyar kapu-bástya kis ajtóját nyissák ki, a tanács ellenzette, egyebek közt a város kertje megkárosítása okánál fogva is . . . Hol volt e kert? s minő kártól tartott a tanács? nem talál-
tam rá az emlékekben felvilágosítást. Ez ellenvetés a kérés teljesítését nem akadályozta meg. A kinyitás, a mint elrendelve volt, megtörtént. Nagy-Ajtai Kovács István így ír erről: „Átköltözvén 1790—91. a királyi kormányzék és kincstár Szebenből Kolozsvárra: lakosai szembetűnőleg szaporodni kezdettek; külvárosiak, vidékiek adás-vevésre, kivált vásárok alkalmával a belvárosba számosabban tódultak, perlekedők is az országból sokan érkeztek. A forgalom növekedése a közlekedés eszközei szaporítását kívánta. Pedig ellenkezőleg volt, mert a középkapui torony tetejétől aljáig meg levén hasadozva, kiigazítás végett a közlekedéstől ideiglenesen elzáratott. E tekintetből nyitattatta ki a kormányzó a magyar kaput, a minék emlékét, a bástya keleti oldalába berakva, egy sima köre metszett felirat s a város czímere tartotta fenn.³⁾ A szinutczai kis-ajtó 1807. nyitattott ki, költségét az 1806. jan. 25-ki közgyűlés hagyta helyben⁴⁾, valamint a hid-kapubástya felett levő megrongált erkély farostélyának leszedését 1811. a jul. 30-ki közgyűlés.⁵⁾ Az utolsó várfenntartási intézkedést az 1809-ki franczia betöréstől való félelem idézte elő. A május 17-ki közgyűlésben

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1794. 5202., 6659. sz.*

³⁾ EZEN MAGYAR KAPU MELI SOK
IDŐKTŐL FOGVA BEZARVA VOLT
A FELSŐBEEK ENGEDELMEBŐL
1794-ben KINYITATOTT F. BIRO
BERTALAN JANOS K: B: SZATHMÁRI
P. SIGMOND URAK IDEJEKBEŒ KŐ
MIVES PALÉR LÉDERER IOSEF ÁLTAL.

Erdélyi Nemzeti Társalkodó. 1840. 61. l.

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁵⁾ *Az ered. j. könyvből.*

polgári katonaság felállítására határoztatott, szervezése s a polgárokra nézve tervekészítés rendeltetett el, mely munkálatát a jun. 3-ki közgyűlésre beadván, ily végzés hozatott: „A vár kapui, falai és feljáró lépcsői haladéktalanul igazittassanak meg, a várkapukhoz szükséges lánczok mennyisége irassék össze s készítettessék meg; a nagyobb öt kapura jun. 5. négy polgár és egy száz-férfi rendeltessék örül, karddal és puskával, az uraságok darabontjai s más cselédei ne vétessenek be, hanem csak a házi gondviselők és számtartók; minden polgár szerezzon magának fegyvert, a kinek van, igazittassa meg; a város fegyvereit szedesse elé s szintén igazittassa meg, szerezzon puskaport és lövészt [muníció]; a négy kis-ajtót zárják be, a sokadalmat tartsák kívül a városon; a vár falain magánosoktól nyitott ajtók rakassanak be kőfallyal; a tűzoltó szereket igazítsák meg s az oltás rendeztessék minden városnegyedben jó móddal s tűzoltó szerei legyenek rendben; minden háznál *kapitány vise* tartassék; a középüczai toronyhoz dobos állittassék; a város lovai közül kettő éjjel-nappal istállón tartassék.“¹⁾ A mint a veszély fenyegetése megszűnt, megszűnt a vár iránti gondoskodás, hogy soha többé meg ne újuljon . . .

Az olvasó e könyv RAJZ-FÜZETEIT²⁾ kezébe véve, figyelemmel kísérelheti a bástyák s falak lassankénti lerombolása művét. Csak elébb idézem egyik okul a katonaság magatartását, most a falak romlását s veszélyes állapotát is meg kell említnem. Egy szegény nőcseléden az a baleset történt, hogy 1804. egy szűk utczában a várfal mellett menvén, a romladozó falról leeső kő fején majdnem halálosan megsebezte, elannyira, hogy csak gondos orvosi ápolás mentette meg életét; a mi a királyi kormányzónak jelentetvén, az a kormányszéket intézkedésre hívta fel, minek következtében meghatároztatott, hogy a tanács egy mérnökkel járassa be köröskörül a falat, vizsgálta meg jól s a hol leomlással fenyegető köveket látnak, vétessék le, a hol egészen rossz falakat, melyek a személybátorságra fenyegetők, szedessék el, s hordassák a Trentsini-várba, rakassák ölbe s fordítsák a város emelendő középületeire, minők a vendéglő, tanácsház, katonai laktanya sat.³⁾ Panaszok is

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ I. KOLÓZSV. TÖRT. I. köt. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI I. Füzet V-dik, II—III. köt. II. Füz. I. Tábláján.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 9590. sz.*

jutottak a királyi kormányzók elé, melyek vagy a kijavítást, vagy a siető lerontást sürgették; mert néhol alóluk a föld kimosva, a falak kidüledezve vagy erősen meghajolva levén: az alattuk eljáró közönség, máshol egyes házak lakói voltak állandó veszélynek kitéve. A kijavítás nagy költségbe került volna, czélja többé nem volt, nem volt más teendő, mint a lebontás. Ezért a királyi kormányzók a várfalak iránt kiadott előbbi, 1804-ki rendeletét újból emlékezetbe hozta s a tanácsot a szükséges elővigyázatra útasította. ¹⁾ A legelső bástya lerontás az északi vonalon volt, mindjárt, a mint az osztrák hadsereg Erdélyben s jelesen Kolozsváratt állandóul lakni kezdett, a viz-utczai leszedett bástyára és a mellette levő várfalra katonai sütőházat építtetve a maga számára a város által, a mi az 1700—1715 közötti évekre esik, de az év bizonyos nyomára nem akadtam. Ennek fedelét felerészben még 1808. az aug. 1. közgyűlés végzése szerint a város igazította meg, másik fele költségét [147 frt 4¹/₈ kr.] a katonai kincstár hordozta. Kért a katonaság az árnyékszéknek kőfalba vezetésére is 30 frtot, de a város nem szavazta meg. ²⁾ A második ismert okból és ismert czélra való bástya lebontás 1796-ból való, s ez az Óvárba bejáró ugynevezett Candia utczai bástya, mely romló félben levén: a nov. 29-ki közgyűlés meghatározta, hogy a város gazdája szedesse le, s a követ hordassa a monostorkapu előtti kőhid megigazítására. ³⁾ Ez teljes lerombolás volt. Harmadik az ev. ref. főtanoda mellett megomladozott bástya, melyet a tanárok kérésére a tanács 1808. octob. 1. közgyűlési végzésnél fogva leszedetett, kőéből a falon átjáró nagy ajtót berakatta, a többit a város szükségére elhordatta. Később 1811. a főtanács azon okból, hogy az iskola déli részén a várfal a tanterem világát elveszi, s a nap elzárása a lakszobákat egészségteleníti, kérte a kir. kormányzókot a falnak iskolahosszában leszedethetésére, legalább annyira, hogy az ablakok világosságot kapjanak, a főtanoda — mondák — a kő becsárát kész kifizetni; felhozta okul, hogy a 2—3 év előtt leszedett bástya akkor meghagyott része is omladozni kezdvén, veszélylyel

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1822. 1017. sz.*

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

³⁾ A lebontások mind közgyűlési végzésből történvén: a jegyzőkönyvre hivatkozást idő- és helyvesztésnek tartom, s ezért mellőzöm.

fenyeget, s a régi lebontott kő a kertben szerteszét omolván, egy része használhatatlanná lett, a kertet rútitja, a tanulóknak akadályára van; kérte azért a várost, hogy vagy hordassa el a követ, vagy engedje át a főtanodának, mely abból a falon levő nyílást berakatná; a bástyát is engedje meg egészen lerontani, a főtanoda a falon támadó nyílást jó móddal becsináltatni igéri. ¹⁾ Az iránta megkérdezett országos építészeti igazgatóság a lebontást szükségesnek s követ átengedendőnek javasolta. ²⁾ A kir. kormányshoz a választott esküdt-közönséget is kihallgatván: az oly módon fogadta el, hogy a főtanoda a telke végén levő, s a lebontandó bástya helyén támadó ürességet jó móddal rakassa be, s a várfal egész hosszában, a vár árkán kívül a szögletbástyától kezdve a só-út mellett végig díszes és bátorságos kőkerteret emeltesse az építészeti igazgatóság terve szerint. E végzést a kir. kormányshoz elfogadván és megerősítvén, az ev. ref. főtanácsnak megírta, s annak pontos teljesíttetésére felhívta. ³⁾ Ugyan e vonalon br. Bánffy László a b.-farkas-utczai telkén levő bástyát 1810. megvette és saját szükségeire átalakíttatta. Ez azon föltétellel volt eladva, hogy csak három oldalfalát lehesen lebontani, a vár falával egybe foglalt 4-ik oldal maradjon fenn. ⁴⁾ A Bogdánffy Antal által 1811. megvásárolt délnyugati szögletbástya, szintén magán-célra alakítatott át . . . 1817. a május 2-ki közgyűlés a r. kath. Lyceum hosszában 35¹/₂ öl hosszú várfalat s a vonalában levő bástyát lebontás és új építés végett az ifjuság oktatása céljából készséggel engedett át fizetés nélkül, oly föltétellel, hogy a lebontott fal helyére 3' vastag, 2° magas kőfalat emeljenek . . . Ugyanazon évben Liedemann Márton ágostai hitvallású pap, maga és ekléziája nevében kérte a magyarkapun kívül balra az özvegy harangöntőné telkén levő kerek és a végében levő négyszögű szögletbástyát templomuk felépítésére nekik adatni. „Szent végre kéri szegény kis ekléziájának — így érvel kérvényében a folyamodó — a közönség kegyességét meghálálják, a mi romlás a várfalban lesz, megigazíttatják, a kért bástyákra már most nincs szük-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 9944. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 3440. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1813. 1116. 5249. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 5558. sz.

ség, templomot építenek belőle, a mi a városnak is díszére lesz.“ A tanács megkérdezte az esküdt-közönséget. Ez bizottságot küldött ki, mely úgy találta, hogy a kerek bástya a harangöntőné udvarában van, a vár falánál nem magasabb, ahhoz csak hozzá van ragasztva, lebontása a várfalban semmi kárt nem okoz; a négyszögű nagy bástya szintén a telek végében van, magassága a várfal fölött mintegy 5°, teteje két ölnyire téglá, s omladozni kezdvén, féltő, hogy lassanként mind leszakadozik; a két ölon alóli rész kőből van építve, szegletei nagy faragott kövekből; van benne mintegy 44 nagy tartókő [*Tragstein*]. A bizottság a kisebbet alapjával együtt, a mást a vár kőfala tetejével egy színben elbontatónak vélte, úgy azonban, hogy a nagyobbak város felőli fala csak a várfallal egy színben, a külváros felőli része annál alább is csappantólag úgy bontassék le s fedessék meg deszkával vagy zsendelylyel az eklézsia által, hogy a város valami raktárnak [*conservatorium*] használhassa, s a mi romlás a várfalban a kerek bástya lebontásával lesz, azt is legyen köteles helyreállítani. Az esküdt-közönség elfogadta e véleményt, az ügy a kir. kormányshoz elé került, az szintén helybenhagyva megerősítette.¹⁾ Az ezentúl volt bástya 1821-ben bontatott le; oka iránt az esküdt-közönség azon évi május 7-ki végzése ad felvilágosítást, melyben ily intézkedés van: „a harangozó telkén túl levő bástyahely árverés útján adassék el, miután köve a nagy malomhoz használtatott fel.“ 1822. a. jul. 1. közgyűlésben szóba jött a tanácsház újra építése. Meghatároztatott: „hogy a nagy vár falát nem bántják, de lebontatóknak s eladhatóknak vélik 1. a széna-utczai kis ajtótól kezdve a monostor-kapuig a vár régi árka és tanácsos Jánosi György kertje között levő alacsonyabb külső falat [*Zwinger*]; 2. a monostori külső kapukat, ugyan ott 3. a két kapu közötti körfalat, a Hurko Éva és Mészáros Ferenczné által házfalnak használt várfalat; 4. középkaputól kezdve a királyutczai kis ajtóig terjedő külső vár falait; 5. azon várfalat, mely a tanácsos Jánosi György házától elkezdve tart a Steller Márton hidutczai szegleten levő telkéig, mindenütt a monostori piaczori és hidutczai telkek végében.“ A fal-lebontások iránt még sok tárgyalás folyt, s a tanácsház építésére későn került sor . . . 1827. a kül-magyarutczai ev. ref. templom épité-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1817. 6701. 11898. sz.

sekor a Bethlen-bástyától kezdve a belső templom telke hosszában, a főtanoda keleti végéig 31° várfalat adott oda a tanács és esküdt-közönség — a mint a végzés szól: „nem vesztegetésből, de részint szent, részint hazafias czélra, t. i. templom és iskola építésére“ — azon kikötéssel, hogy az eklézsia a bástyától kezdve nyugatra egész hosszában a fennálló várfalig 2' széles, 8' magas kökerítést emeltessen, a mit a királyi kormányzék is helybenhagyott; ¹⁾ s hogy ez teljesedésbe is ment, kitűnik Pataki Mihály katonai laktanyaépítő kormánybiztosnak s az ev. ref. eklézsia gondnokának 1829. a kir. kormányzékhez tett jelentéséből, melyben írta: „hogy ő 1827. évi decemberben a b-farkasutczai ev. ref. főtanoda épületétől a Bethlen-bástyaig terjedett várfalat lebontatta s követ azon télen és nyáron az építésben levő kül-magyarutczai templomhoz hordatta, a várfal helyére a feltételül szabott új kőfalat jó módon elkészíttette.“ ²⁾ 1825. márcz. 26. a kir. kormányzék felsőbb meghagyásra elrendelvén a katonai laktanya építését, azon indító oknál fogva: „mert — a mint a legfelsőbb leirat szól — ez egészen a polgárok kényelmeért van“ kifejezte, hogy jónak látná, ha a közönség a szükségtelen várfalakból a követ egészen magára vállalná. A város ezt értve, azonnal 754 öl követ ígért. ³⁾ A kir. kormányzék kimondott nézete az udvaré is volt. Ezért jutott czélhoz oly gyorsan és a nézetek teljes összhangzásával. 1829. a febr. 13-ki közgyűlésben már tárgyalatott a kir. kormányzék azon rendelete, hogy a tanács fogasson hozzá a falak lebontásához, s az építési anyag megszerzéséhez. ⁴⁾ 1834. a jun. 25-ki tanácsülésben indítványoztatott, hogy jó lenne a romladozott állapotban levő közepkapui bástyakaput lerontani, s köveiből a piaczi templom tornyát felépíteni; meg kellene venni a Rusz János és Balogh Péter mellett levő telket is, s a kijárást megszélesíteni. Ki volt főindító és mozgató ebben? hátrább el lesz mondva. . . Ugyanakkor indítványoztatott a szín-utczai bástya lebontása, a kapu kinyitása, melynek köve katonai laktanya építésére lenne fordítható. Uraságok is ígértek segedelmet — mondja az indítványozó — mihelyt a lebont-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 12467. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 6970. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1825. 4627. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 13580., 1837., 3080. sz.

tás megkezdődik. A tanács az elsőt az esküdt-közönséghez tette át megfontolás és határozathozás végett, az utolsót a kir. kormányzékhez felterjesztetni határozta. A kir. kormányzék még azon évben fölterjesztette s a felség 1837. megengedte, hogy e bástya katonai laktanya építésre fordittassék, lerontása költsége a laktanyaalapból fedeztetvén. ¹⁾ A torony építés megérintett eszméjének hatalmas kifejezést adott nemsokára az 1836. jan. 22-ki közgyűlés, melyen a római katolikus eklézsia nevében jelentés tétetett: „hogy az oly sok évek óta e város legdíszesb helyén fennálló r. kath. nagy templomhoz egy annak díszéhez és méltóságához illő torony építését határozta el, kérték azért a közgyűlést, hogy a mint az ágostai és helvét hitvallásuak templomaik építésében a város haszon nélkül álló várfalaiból és bástyaiból segítettek, azon segílyt nekik is adják meg, s az építtetni elhatározott torony alapjához a monostor- és szinautezcai kapuk közt levő vár fala engedtessek által, mit azzal hálálnak meg, hogy abba a város órája, dobja és dobosa szállása áttétethetik, mi által a város pénztára tetemes költségtől lesz megkímélve. . . . Közakarattal végeztetett: hogy valamint keresztény köteleességből, ugy kölcsönös felebaráti szeretetből is elkötelezettnek ismeri magát a választott esküdt-közönség, s a szent cél elérésében a kérelmes egyházat annál örömeztobb segíti, mivel az építéssel a városnak nemcsak dicsősége, de nagy haszna is van egybekötve. Ezért a kért segedelem megadását meg is határozta oly módon, hogy a város dobojának ott szállása legyen. Ezt a képviselő-testület a tanácsnak is ajánlta.“ ²⁾ A felség 1836. megengedte, hogy a monostor- és szinautezcai kapuk közötti várfal köve a piaci templom mellé építendő torony alapjába használtassék fel, ³⁾ 1837. a középkapui bástya-kapu lebontását s a kijárás megszülesítését is megengedte. ³⁾

Ez építés a közönségnél oly élénk visszhangra talált, hogy egyideig csaknem minden egyebet háttérbe szorított. Az 1839. febr. 19-ki közgyűlés végzésül kimondotta: „hogy a közép-, torda- és monostorkapui bástyák rendre szedessenek le, mert — ugymond

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 356. sz.

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1836. 7420. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1837. 1713. udv. sz.

a végzés — nem érdemes, hogy a város fentartásukra költsön.“ Erre következőleg a márcz. 25-ki közgyűlés a középkapui bástya köveit kijelölte s a piaczi templom tornya építéséhez ajánlotta fel, a korábbi feltétel oly módosításával, hogy a város óreinek ingyen lakás adassék benne. Jelentést kívánván a felség a megjelölt három bástya veszélyes-voltáról, ugyanazon gyűlés kiküldötte bizottságát, s annak az udvarhoz jutott jelentése következtében a felség 1840. a lebontást engedélyezte, a leirat a május 5-ki közgyűlésben olvastatott fel, 1841. a márcz. 3-ki gyűlésben már a lebontásra jött a sor s e végre 441 frt 52 kr. útalványoztatott. ¹⁾ E két nagy fontosságú építéshez még egy harmadik is járult, a tanácsház régóta hallgatásban levő, ismét fölelevenített megépítési ügye. 1840. a febr. 28-ki közgyűlésben indítványozta főbiró Pataki Mihály új tanácsház és fenyítő ház építését, e végre a szentegyházutezai bástya leszedését s ez utczának kinyitását. Ugy látszik, feledésbe ment, hogy a szentegyház-utezai bástyát a királyi kormánysszék 1836. a katonai laktanya körül állítandó kőkerítésre rendelte volt. ²⁾ Megkérdezettvén építési vállalkozó Kagerbauer Antal a tanácsházhoz szükséges anyag felől: ő ezen és a tordakapui bástyán kívül még a monostorkapui bástya lebontását is szükségesnek mondotta. ³⁾ Felterjesztés tétetvén ez értelemben a kir. kormánysszék útján a felséghez: onnan jött elhatározás által 1842. megengedtetett, hogy a monostorkapui kijárási telekvásár által kiszélesítessék, a külső és belső bástya lebontatván, köve a tanácsház építésére fordíttassék; ⁴⁾ 1843. a jan. 5-ki esküdt-községi közgyűlés ezen felsőbb rendelet értelmében meghatározta, hogy a monostorkapui bástya s mellette levő elővéd-fal összes köve Kagerbauer Antal építőmesternek adassék át a tanácsház teljes bevégzése végett. ⁵⁾ E bástyák jövő rendeltetése ezekből megtetszik, a megvalósulás hátrább elő lesz adva... 1838. a szentegyház-utca szélességében levő várfal, míg az utca szélessége engedi, a városi közönség és királyi kormánysszék pártoló ajánlatára a felség által a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 170., 1840., 4588. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1836. 12606. sz.

³⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1842. 6358. sz.

⁵⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

minorita atyák közép-utczaí temploma és társháza kiépítésére engedtetett át.¹⁾ Még több építkezéshez is járultak segélylyel a bástyák és falak, mit szintén itt említek meg. 1841. a jul. 23-ki közgyűlésben egy bizottság ajánlatára, melyben Grois Gusztáv főjegyző az egyik tag volt: „az unitárius egyház püspöki és tanári lakháza építése pótlására oda adhatónak véleményezték az Ó-várban a barátok kertje és faragó hely közt szabadon álló falból a barátoknak ajánlott 6° hosszúságu falon kívül eső részt, melynek hossza két öl; hasonlólag az óvári új kijárásnál már lebontott s csonkán álló falat egészen a régi viz-folyam lyukáig, hogy az egyházközönség bontassa le, hordassa el, mint más felekezetek is tették; a falakban talált *Emlékköveket* pedig a városgazda vétesse ki, gyűjtesse egybe, s az új tanácsház épületébe tétesse fel.“²⁾ 1846. a jun. 16. közgyűlésben br. Jósika Jánosné a városnak eladott népkertben romladozott volta miatt lerontott kis kápolna áll-helyét visszabocsátani, s fölépítésére a várfalakból öt öl kővel megajándékoztatni kérvén: teljesítése meghatároztatott, valamint 1847. a márcz. 17-ki közgyűlésben az ágostai hitvallásu egyház iskolája jobb módon felépítésére is a czél üdvös voltáért a várfalból 20 köb-öl kő adatott...

Félszázad háromnak építését rombolta le. Az a szép kettős [Ó- és Új-] vár, mely szirtkoszoruként körítette Kolozsvár városát, megbontva, szétmállott. Magas tornyai és bástyái, melyeken kevélyen lengett Zsigmond és Hollós Mátyás királyok alatt Magyarország háromszinü zászlója, melyekről békére és harczra adott jelt a várvidéknek sok századig a város kürtöse, később trombitása és dobosa, majdnem mind porba omlottak, s a Báthoriak, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György négy és ötszögü, kerek és földdel feltöltött bástyái jobbára eltűntek vagy átalakultak. Az Ó-vár északnyugati szögén levő ugynevezett puszkaporos, és a hid- és magyar-kapui bástyákra később került a sor, ezek nem esnek művem időkorébe. A Báthori István-bástya a szappanyutczában tűzörtoronynyá alakult át, Bethlen Gábor szép szögerőde még áll, mint alkotójának s az önálló Erdélynek egyik tisztos emléke. E rombolásban van a minek benyomása elszomorító, de van benne lélekemelő is. Amaz azért, mert hirdeti minden földi és emberi alkotás mulandóságát.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1838. 5215. 8761. sz.

²⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

gát, ez, mivel a belőlük épített tornyok, templomok, tanodák s más középületek megannyi díszzei a városnak. Mintegy megújult bennök az ősök élete. A piaci torony és városház, a kir. lyceum és külmagyarutczai ev. ref. templom tisztes falaiban mintha a régi századok dicsősége szólna hozzánk, az ősök erkölcsihez ragaszkodásra intve, a város, mint köz édesanya iránt fiait és lányait az emlékezet által hív szeretetre s a közügyek lelkes szolgálatára buzdítva.

Itt a vár és várfalak története során van helyén megemlít-nem a *Fellegvár* hegyoldala kunyhó-világát 1831. ért katastróphát. E vár, tulajdonkép földszáncz [a nép csak *sáncznak* nevezi] — a mint már volt érintve — a Kómál szőlőhegy szikladombján áll, lábánál foly el a Szamos anyaaága, évről-évre mélyítve a kőszikla alatti medrét. Oldalában keletre termő szőlők, délre tömérdek koldusvityilló, a föld színén vagy szirt alá beásva, fekete agyaggal sikárolt vagy mészszel kifejéretett házikók, kisebb-nagyobb fejtér és fekete pontok, sas- és fecskéfészkek gyanánt setétlenek vagy fejérennek alá a kolozsvári sétány kies terére. A ki távolról látja, nem hiszi, hogy azokban emberi lények laknak; a ki közélről tekinti meg, elbámul, hogy ott családostól élni nem félnek. A hol a szirt-párkányok a hegy karéján végig vonulnak, s a szikla különböző vastagságu rétegei egymásra ereszkedve elterülnek, vagy egyes szirtdarabok, mint hatalmas csücskék a sziklatömbből kidudorodnak: ugy vonulnak körben végig, a sikátorok és ösvények, a lépcsők és pallók, legfeljül már csak két kunyhólakó gyér lábnyoma taposta laposra a hervadt füvet és zörgő avart. A földbe bele, a párkányokon végig, vagy az egyes szirtdúczok alá ásták-vésték, furták-faragták be magukat e bátor emberek, némelyik csak egy előfalat, többen kettőt, legtöbben hármat is raktak kőből, téglából, agyagból, deszkából, régi házak ajtóiból, ablaktábláiból vagy fedélrészéből, sok vesszőből vagy nádból, háttal a kősziklának fektetve hajlékát... Mikor szállotta meg e szegény nép e kősziklákát? oly kérdés, a mire felelni nem lehet. Mikor a „Fellegvár“ épült, akkor még szőlő lehetett ott vagy igen gyér lakosság a hegyaljban. Csak a katonaság oda telepedése után szaporodhattak meg. Az első megszállás alatt a szirt lábánál lehetett s a nyomor növekedésével lassankint huzódtak fölebb-fölebb a szegényebbek, a kiknek testökön és lelkekön kívül egyebe nem volt, s egyéb és több nem kellett, mint egy kis hajlék, a hová meghuzódhassanak, egy élő sir, a hová

a társadalom elől nyomorukkal önként eltemetkezhessenek. Csak nagy nyomor vihette rá őket, hogy *otthon*-t ily hajmeresztő magasságban keressenek, s örökösen életveszélylyel fenyegetve, rettegésben éljenek. Mikor a tanács 1832. nyomoztatta azoktól, a kik lakházaikat elvesztették: kitől? s hogy szerezték? kitünt, hogy lakhelyet egy sem vett, sem nem kapta a várostól, legfeljebb a városnegyed előljáróinak ha valami csekély árt fizettek érte; de többnyire azok elnézéséből önfejüktől foglalták el, s a kősziklába egy-egy lyukat vágván be, ott vonultak meg s lakhelyet maguk csináltak maguknak. De ennek — mondják a nyomozó biztosok — már ma végére járni nem lehet, a köziratokban sehol semmi nyomra nem találhatni. Némely alsóbb részekben lakók a plebánusnak taxát fizetnek, de azért nem zsellérei. Ennek jogcíme valószínűleg a közeli szent Erzsébet-kórház malomjoga. Annak körében lévén a váralji föld, lehetett annak tartozandósága.¹⁾ E kősziklát lakóival együtt iszonyu veszély fenyegette az 1831-ki nagy esőzésekor. A város szemlére kirendelt királybirája megdöbbenően írja le ezt aug. 10. a kir. kormányshoz tett jelentésében. A *Fellegrvár* vagy *sáncz* oldala — ugymond — meg van lyuggatva apró sűrű épületekkel, hogy nagyobb része közelget a lesüllyedéshez, lakosait minden perczen végpusztulással fenyegetve. Ennek oka a sűrű apró házikók építése által a meglyuggatott kősziklának és az alányomuló földnek meggyöngítése, természeti rendes fekvésökből kimozdítása; hozzájárult a nagy záporral lehullott húzamos esőzés, ezzel a földnek megtorhulása, a mi miatt a hely már oly félelmes, hogy a megvizsgáláskor rettegni lehetett a nem egy helyen elnyilt földnek bekövetkező egybeomlásától, minthogy a mult éjjel is ropant nagyságu föld sülyedvén le, magára hagyta a felette állott épületet, egybeomlással fenyegetve az ottlevőket. Kérte azért a siető megvizsgáltatást és a lakosoknak onnan eltelepítését. A kir. kormányshoz az országos mérnökkel bizottságot rendelt ki, s meghagyta, hogy a körülményekhez képest, a mit jónak s teendőnek lát, hajtsa végre, a tanácsnak pedig, hogy kiküldöttjei pallért vevén magukhoz, azoknak a leomlás megakadályozására, vagy a veszélyben levő lakosok máshová telepítésére, adandó terv alapján a szükségeseket tegye meg.²⁾ A bizottság jelentésében rendki-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1832. 5884. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 9997. sz.

vülinek rajzolta a veszélyt: 28 házacská egészen összeomlott, részint összehasadozott úgy, hogy azokban lakni életveszély nélkül nem lehet. Oka az, hogy sok évvel ezelőtt a Fellegvár alatti szent Erzsébet-malom gátja elszakadván, a víz a földet a hegy alól kimosta, s így a felette álló egész tájék házai alapját megrendítette, sőt ekkor az egész sáncz alatti földön több hasadás támadt. A város megcövekeltette ugyan a partot végig s gátokat is köttetett; de 1826. a malomgát másodszor is elszakadván: a víz medre alább szállott, ez által a kősziklán a föld ismét süllyedni és meghasadozni kezdett, s így következett be a mostani esőzéssel a veszedelem; ezért ajánlja az egész part hosszát tölgyfa cövekekkel kiczövekeltetni s ezzel és csapógátakkal a víznek a hegy alá befurakodását megakadályozni. Kérte a kir. kormányzékot ez értelemben gyors intézkedésre; az intézkedett s a veszélyben levő embereknek új lakhelyről való gondoskodást a tanácsnak kötelességévé tette. A hajlék nélkül maradt lakosokat a külmonostor-utca feletti ugynevezett *Agyagdomb*-ra telepítették át s ott egészen új városrészt kezdettek. A Fellegvár alatti házak lakosai felsőbb meghagyásból a kőszikla veszélyesb szakadásait kőfal aláépítésekkel és vízlevezető sánczokkal erősítették meg. Azonban ezután is többször volt eset, kivált tavaszi és őszi esős időjárásakor, hogy egyes házak elsüllyedtek vagy óriási kőszikla tömb vált el a hegyoldaltól s hengeredett le a szőlők vagy házak közé; egy alkalommal egy óriási leszakadt szikla egészen a Szamos terére gurult alá.

Érdekes eset a vár multjában az 1833. decz. 24-ki. Az erdélyi kerületi műszaki és erősítési katonai bizottság felirt a főhadvezérséghez, s az a kir. kormányzékot megkérte az iránt, hogy a mint hivatalosan értesült, a kolozsvári Fellegvár [*citadella*] szabadon álló déli meredekén cigányok és másféle emberek telepednek meg, a sziklákba lyukakat ásnak, maguknak hajlékot építenek, s az által a várat, melynek megerősítéséhez azon meredek tartozik, veszélyeztetik; kérte tehát az iránti intézkedésre, hogy a várerősítési elvek ellenére oda települők onnan útasíttassanak el, s a kolozsvári tanácsnak hagyassék meg, hogy ott megtelepedésre engedélyt ne adjon. Ez nyomozás végbevitel után a tanácstól kért a dologról felvilágosító jelentést. A tanács a városnegyed, plebánus és két tanácsbeli esküdt által rendelte a nyomozást végbevitetni, a kiknek

névében az illető szolgabíró azt a hely színén megejtván, jelentésében előadta, hogy ő megkérdezte ezen kunyhók lakosait: kitől nyert s minő jogon ástak maguknak e sziklákba lakhelyeket? Az első — egy özvegy nő — azt felelte, hogy ő 47 év óta lakik a férje által kősziklába ásott lyukban, férje a város téglavetője volt, s úgy nyerték rá az engedélyt Ferenczi Mózes senatortól, miről irását elő is mutatta. Két özvegy s az egyiknek nyomorék társa úgy nyilatkozott, hogy neki a tavaji sáncz káplár [értve van a fellegvári káplár] engedte meg, hogy lyukat ásasson magának; egy 8 váltó r. forinton vette kősziklabeli kunyhóját; három engedelem nélkül külön-külön ásott magának a kősziklában hajlékot; egy özvegy a férje után maradt s általa ásott kősziklai kunyhóban lakik sok év óta, de nem tudja volt-e rá engedélye? ötön a plebánus helyén levő kősziklában ásott lyukakban laknak, róla taxát fizetnek. Szigorúan meghagyta — így végződik a jelentés — valamennyinek, hogy további rendelésig az általuk birató földlyukakban több ásást tenni ne merészeljenek... A tanács e jelentés fölterjesztésekor azon kérdésre: a kunyhók helyei a Citadellához tartoznak-e? vagy más tulajdonosoké? s azon kívánságra, hogy a Citadella erődét fenyegető lyukak ásása akadályoztassék meg — megjegyezte, hogy a Citadella város felőli meredek oldala nagyobb része a városi plebánusnak egyházi birtokjavalma [*canonica portio*] levén, az ott lakók helyeikért taxát fizetnek, az azon kívüli rész, mint bitang föld használatlanul hevervén, a kinek tetszett, kunyhót épített magának, de bizonyos taxát senkinek sem fizetnek. A mi pedig a Citadella veszélyeztetését illeti, az azon ásások és építések által teljességgel nem gyengítettik sem a felettök álló nagy kőszikla, sem az eddigi kunyhók által. A tanács mindazáltal intézkedett, hogy ott többé lyuggatás és építés ne tétessék. A kir. kormányzék azt a főhadvezérségnek tudomására adta s — úgy látszik — ezzel az ügy hallgatásban maradt.¹⁾

Akár a város mint község, akár a testületek, mint erkölcsi egyedek, vétessenek tekintetbe, az eddig vagy egyes főbb katonatiszteknek s a katonaságnak, úgy az államnak birtokában, vagy végre használatlanul heverőben levő közhelyek, várfalak és bástyák közézcélokra, vagy magánosok részére eladatásának engedélye-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1833. 269. 1837. 4977. sz.

zése a fejedelem hálára érdemes adományának tekinthető, s tények mutatják, hogy ez Kolozsvár jóllétére nagy befolyással volt, községi vagyona s munkás ereje sokat gyarapodott. Másik közjóra irányuló fejedelmi adomány a hétfői második heti, s az Aprószentek [decz. 28.] napján eső ötödik országos vásár engedélyezése. Mindkettő Bágyi Jóó István kolozsvári polgár és piaczi bérlő indítványozása következtében történt, a ki 1819. erős érvekkel mutatta ki a közönség előtt és indítványt tevő jelentésében, hogy Kolozsvár országos vásárai részint igen sáros, részint erős munkaidőben esnek, a Mindenszentek napján eső vásár után pedig a Gergely pápa napi-ig oly nagy időköz van, hogy a vidék közönsége magának télire alkalmas időben vásárlást nem tehet.¹⁾ A közönség és tanács átlátták a szükségét, s folyamodván érte: a felség mindkettőben kedvezően határozott. Az első — a hétfői hetivásár — 1819. nov. 28., a másik t. i. az Aprószentek-napi országos vásár 1821. nov. 2. a vásáros közönség javára megadatott, utóbbiról a kiváltságlevél 1831. nov. 28. kelt, s a királyi kormányzék azon évi május 21. ülésében mindkettő kihirdettetvén: egyszersmind országszerte kihirdetésök a törv.-hatóságok fejeinek megrendeltetett.²⁾ Tetemesen gyarapította a közvagyonot a fejedelem az által, hogy 1794. aug. 29. Kolozsvár város közönségének álarczos tánczmulatság adás jogát adományozta oly föltétellel, hogy e jog, mint a város más vagyona és jogai, a fennálló felsőbb rendeletek értelmében nyilvános árverés útján szokott elővigyázat mellett a többet ígérőnek bérbe adassék s az onnan bejövő pénz a város közszükségeire fordittassék. Erre a város vigadó épülete [redout] szolgált s évenként 3-tól 5000 firtig menő hasznot adott, a mi öt száztólival számítva 100,000 frt tőkét képvisel.³⁾

Politikai életére nagy befolyással volt a kir. kormányzék állandóul kebelében maradása s az országgyűléseknek — az 1837-kinek kivételével — ott tartása. Megkísérlette ugyan a város közönsége, hogy a kir. kincstár is ott maradjon. A czéhek és kereskedők iparérdekeik fél századig mellőzésével érvelve kérelmezték a királyi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1819. 10782. sz.

²⁾ Lásd mindkét udvari engedélyt 1819. 298. udv. 2740. kir. korm. s 1821. 3413. udv. 11126. kir. korm. sz. a. az országos vásári kiváltságlevelet pedig: OKLEVÉLT. CCCXLIV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCXX. sz.

kincstárnak Kolozsváratt maradását. ¹⁾ Pártolólág szólott fel mellette több vármegye és szék. Dobokavármegye az egész vidék pénzügyi romlásával s az adóképeség veszélyeztetésével élvelt. ²⁾ Alsó-Fejér- és Közép-Szolnokvármegye, Maros- és Aranyosszék közönségei a törvényhatóságok érdekei kegyelmes figyelembe vételét kérve esedeztek annak Kolozsváratt maradásaért. ³⁾ Hathatósan gyámolította a kir. kormánysszék, sőt a kir. kincstárnok, gróf Bethlen József is; de a felség 1797. május 8. kelt udvari rendeletben a két főkormányhatóság elválasztását, a kincstárnak Nagy-Szebenbe visszaköltöztetését, s Kolozsváratt csak a kir. kormánysszék megmaradását elhatározta. ⁴⁾ Kolozsvár ez ügyben külön követeket is küldött a felséghez, a kiknek febr. 25-ki kihallgatásuk alkalmával a fejedellemmel volt beszédét Fosztó Uzoni István fentartotta. A követek egyike követségek czélja előadása közben hálával említette meg, hogy a fejedelem felséges atyja mennyire lekötelezte Kolozsvárt sőt az egész magyarságot, hogy oda átrendelte a királyi kormánysszéket, melytől 50 évig volt megfosztva, mi alatt annak jótéteményeit Szeben élvezte, gazdagodott s jóllétben élt. Most Kolozsvár egész vidéke mintegy fel van ébredve és vidámodva; a közelebbi 5 év alatt sok idegen telepedett meg, adófizetőkké lettek; a város díszesítéséről kezdett gondoskodni, csak a kövezése 160,000 frtnál többen áll, a polgárok 515,000 frtnál többet építettek, hogy a kormányhi hivataloknak több kényelmet szerezzenek. „Fájdalommal értették — ugymond a követ — hogy a felség a kincstárátmenetelére parancsot adott volna.“ A fejedelem közbe szólott: „Mindhiában édes jó embereim! Szebennek is élni kell. Az én akaratommal ugy is a kormánysszék soha Kolozsvárra nem jött volna. Épen az volt nem helyes, hogy a hol már jól el volt helyezve, onnan elhozattott s ti építetténi voltatok kénytelenek.“ „Nem, felséges urunk! szóla a polgár, nem kényszerítve, szabad jó akaratomkból tettük. Egyébiránt — ha szabad megjegyeznünk — felségednek és az országnak mindegy, akár Szebenben, akár Kolozsváratt legyenek a főkormányhatóságok. Kolozsvárnak jobb a fekvése az ország közepén,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1797. 1097. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1797. 1179.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1797. 1316. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 6797. 3559. sz.

sóaknák és bányák között, pestistől meg van óva, s ezt Károly császár és Mária fejedelemnő is elismerte, s csak bizonyos tekintetek miatt rendelte Szebenbe a kir. kormányshéket.“ „Azt csak helybenhagyjátok — szolt közbe ismét a császár — hogy Szeben és Kolozsvár közt különbség van. Én voltam ott s ismerem táját. Kolozsváratt nem voltam, de a mint hallom, nem sokat tesz.“ A polgár mély sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a felség nincs jól értesülve, s Kolozsvárt és vidékét nem ismeri. „Ha, felséges uram! a kir. kormányshék 50 évig lesz Kolozsváratt, jobb állapotban lesz, mint Szeben. Még csak öt telt el, s mégis már sokat szorgalmatoskodtak. Mennyivel nagyobb lenne előmenetele hosszabb időben.“ „Nem tudom, mit akartok, édes jó embereim! — mondá a császár, — hiszen nektek hagyom a kormányshéket, de Szebennek is kell valami, azok sem tétethetnek koldusokká.“ „Attól tartunk, felséges uram! — mondá a követ — hogy ha a kincstár elmegy, a kir. kormányshék is követni fogja; mert annak elnöke is a kir. kormányshékhez tartozik.“ „Az nem tesz semmit — mondá a császár — mindenik külön hivatal, és már megmondottam, különben nem lehet.“ „Miért nem felséges uram! — kérdé a követ — felséged jobbágyai vagyunk mi is, s Szebennek nagy kereskedése van Oláhországgal, Kolozsvárnak semmije sincs.“ „Van egyeseknek“ — jegyzé meg a császár. „Az egész városnak van, felséges uram!“ mondá a követ. „Neknek is ott vannak uraitok Kolozsváratt, ők ott gyökeresek, jószágaik, lakaik vannak.“ „Megengedjen felséged — mondá azonnal a polgár — ezek 50 eszten-deig Szebennek fizettek, mivel házat venniök maguknak nem volt szabad. A szebeniek is fizethetnek most Kolozsváratt, a hol szabad házat is vásárolniok.“ „Szebenben jobban folynak az országgyűlések, Kolozsváratt igen rendetlenül tartattak és hely sem volt“ — mondá a fejedelem. „Erről semmit sem tudunk — jegyzé meg a követ. Ha panasz lett volna, tett volna a tanács intézkedést.“ „Ezen túl vagyunk — szóla közbe a császár — Szeben sem romolhatik meg. Ti mind a hárman németek vagytok — mondá tovább, én pedig azt értettem, hogy Kolozsváratt mind magyarok vannak.“ „Ebből kitetszik — mondá engedelemkéréssel a követ — hogy rosszul van felséged értesítve. Sok németek laknak ottan.“ „Azt nem tudtam — mondá a császár — haza mehettek már — az volt végszava — nekem mindig gondom lesz rá, hogy Kolozsvárnak is

legyen valami főkörmányszéke.“¹⁾ Nemsokára a fenn említett legfelsőbb elhatározás után a levéltárak e végre kinevezett bizottság által elválasztatván: a kir. kincstár rendeltetése helyére visszaköltözött. De Kolozsvár még mind nem volt megnyugtatta, a kir. kormányzék állandó ottmaradása iránt; mert Szeben annak a kir. kincstárral ismét ott egyesítését sürgette. Részint ezért, részint mivel a jövő ily bizonytalanságában a polgárság építtetni, a városi közönség a város szabályozását és rendezését ugy intézni, a mint ő és a közvélemény ohajtotta, nagy kockázattal járónak találta, hajlandó nem volt. Ez okból a felséghez a kir. kormányzék útján, s követei által is több ízben folyamodott, míg végre 1804. jan. 19. kelt kir. leiratban kimondatott, hogy a felség a kir. kormányzék által felhozott okoknál és érveknél fogva lakásának szab. kir. Szeben városába áttételét a közszolgálat érdekében állónak nem találta.²⁾ 1808. a kir. kincstár elevenítette fel a kir. kormányzékkel Kolozsváratt egyesítését, fölterjesztést tevén a felséghez, hogy a két hivatalnak egymástól elválasztva léte a közszolgálatra nem hasznos s a felség azon évi május 12. a kir. kincstárnak ismét Kolozsvárra átszállítását helyben hagyta. Ennek következtében az azon évi július 12-ki átiratában a kir. kormányzékhez a következő kérdést tette: „1. van e Kolozsváratt a kir. kincstár befogadására elegendő kincstári épület? s ha nincs, más tűzmentes épületek vannak-e? 2. vajjon a hivatali személyzetet megillető szállások közszabályzati árban [*reglamentare pretium*] vagy legalább mérsékelt bérért remélhetők-e s vajjon a kincstári tisztviselők a mostani drágasági viszonyok közt Kolozsváratt könnyebben megélnének-e mint Szebenben? 3. vajjon átköltöztetésében a költségre nézve a tartományi pénztár legalább részben való segítsége nem remélhető-e? 4. Kérte a kir. kormányzék az ő állandó Kolozsváratt maradásáról kelt udvari határozat szives közlésére.“ A kir. kormányzék ugy nyilatkozott, hogy előtte nem ismeretesek azok az indító okok, melyeknél fogva 1797. a kir. kincstár Kolozsvárról Szebenbe rendeltetett; arra nézve, hogy a közszolgálat érdeke nem szenved tovább e főhatóságok különletét, nézete az, hogy részéről ebből késedelmet nem tapasztalt,

¹⁾ OKIRVÉLT. CCCXXV. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 1313. sz.

az 1.-re megjegyezte, hogy e czélra szolgáló kincstári épületek Kolozsváratt nincsenek, a többiről a kir. kormányzék nem bir adatokat, de illetékes fölvilágositást a 30-di hivatal útján szerezhetőnek vél, a 2.-ra hogy az 1797 előtt hét évig ott volt kincstári tisztviselők tudni fogják a szállások árát, az életmód pedig némely czikkeken Kolozsváratt, de másokban Szebenben is lehet olcsóbb, a 3.-ra megjegyezte, hogy az adózó népre terhet róni nincs hatalmában, a 4.-re tudatta, hogy a kir. kormányzék állandóul Kolozsváratt lakását [*Residentia*] még 1718. VI. Károly üdvezült esászár határozta el, s később 1748. Szebenbe költözését dicső Mária Terézia 1748. nov. 16. kelt kir. elhatározása következtében csak az akkor fenforgott különös körülmények tekintetéből rendelte. ¹⁾ Erre a kir. kincstár nov. 3. tudatta, hogy a kolozsvári 30-adi hivatalhoz e tárgyban megfelelő intézkedéseket tett. ²⁾ Azonban a dolog ekkor hallgatásban maradt. 1816. decz. 27. kelt, s az erd. udv. kancelláriához intézett jegyzékiratában a legfőbb udvari kamara azon okból, hogy a szebeni kir. kincstár 1500 frt szállásbérének 400 frttal feljebb emelése kívántatott, ismét fölelevenítette, kérdésül tevén: nem lenne-e kívánatos a kir. kincstár székhelyének már régen függőben levő kérdését tisztába hozni, s azon erdélyi mindkét főkormányhatóságot egy helyen egyesíteni? Kérte tehát a kancellaria útján a kir. kormányzékot útasíttatni, hogy az a kincstárral együtt vegye a kérdést fontolóra, nevezzenek ki bizottságot, s az készítsen erről munkálatot, mely minden eddigi tapasztalások lényegét, a mellette és ellene szóló okokkal és érvekkel együtt magába foglalja, s végül adjanak határozott véleményt arról: vajjon e két főkormányhatóság egy helyen egyesítése általában kívánatos és lehetséges-e? s vajjon ez egyesítés helyesebben Szebenben létesíthető-e, a hol a főhadi vezérség is van? vagy Kolozsváratt, a hová a kir. kincstár és főhadi vezérség is áthelyezendőek lennének? végre vajjon mely pénztárak hordoznák az átszállítás esetleges költségét? A kancellaria 1817. jan. 17. leiratával a kir. kormányzékhoz tette át az átíratot, a kir. kincstárral érett megvitatás és tanácskozás után jelentés és véleményadás végett. Ez közölte a kir. kincstárral s biztosainak nevét tudtul adván,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1808. 5803. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1808. 8103. sz.

hasonlóra kérte fel,¹⁾ mely márcz. 20. szintén tudatta biztosai kineveztetését.²⁾ A kir. kormányzék már május 2. megküldötte lehető észrevételei megtétele végett a bizottság tanácskozásairól s megállapodásairól készített jegyzőkönyvet,³⁾ mely ezt, Straussenburg tanácsos külön véleménye pártolásán kívül, egészen magáévá tette, s így az jun. 19. a felség elé terjesztett, mire a felség 1818. ápr. 3. a kir. kormányzék és kir. kincstár egyesítése tárgyában tartott bizottsági tanácskozás indító okainak megfontolása után azon legfelsőbb határozatát jelentette ki: „hogymind a két kormányzó főhatóság székhelye az erről kelt királyi és kormányzéki korábbi rendeletekben meghatározott helyen, t. i. a kir. kormányzék Kolozsváratt, a kir. kincstár Szebenben maradjon mindaddig, míg más legmagasb rendelet fóg azokra nézve kiadatni; nem különben a bizottság által megvitatott szállás-szabályzat is maradjon továbbra is azon állapotban, a melyben akkor volt.⁴⁾ Nemsokára azonban még egyszer a legfőbb udvari kamarának 1823. márcz. 28. kelt, s az erd. udv. kancelláriához intézett jegyzékirata által ismét napirendre került az erdélyi legfőbb kormányhatóságok: kir. kormányzék, kir. kincstár és főhadvezérség egy helyen egyesítése kérdése, melyről az ugy nyilatkozott, hogy a kir. kincstár Kolozsvárról Szebenbe visszamenése óta szállás tekintetében épen oly rossz, mint számalmas helyzetben van. Nem levén a kincstárnak állandó épülete: kénytelen magánosoktól bérelni, de azok terjedelemre ugy mint beosztásra kivált levél- és pénztári helyiségek tekintetében sem nem elég czélszerűek, sem kellő biztonságot nem nyujtnak. E felett a tulajdonosok is a házbérekkel nemcsak igen önkényesen járnak el, de ha más czélra akarják használni vagy eladni, a hivatalt gyakran oly zavarba hozzák, hogy az a lehetőség határait felülhaladja. Mielőtt a nagy áldozatot kívánó lépésre határozná el magát a legfőbb udvari kamara, hogy saját házat építtessen, szükségesnek látta az erdélyi udvari kancelláriát az iránti intézkedés végett

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1817. 1573. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1817. 2903. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1817. 4103. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1818. 5849. sz.

megtalálni; hogy az 1815. hallgatásban hagyott tárgyalást az erdélyi illetékes kir. kormányzékkel és Kolozsvár városával újra kezdjék meg, az akkori bizottsági munkálatot vizsgálják át, s az eredményről értesítsék. A kancellaria ez átiratot annak értelmében eljárás végett a kir. kormányzékhez leküldötte, mely a kérdésnek vegyes bizottságban megvitatása végett jul. 17. ugy a kir. kincstárt, mint a főhadivezérséget biztosaik elküldésére fölszólította.¹⁾ A bizottság munkálatát octob. 1. adta be a kir. kormányzékhez, oda nyilatkozva, hogy a teljes központosítás nem kivihető, az igazsággal megegyezőbb, hogy a kir. tábla maradjon Maros-Vásárhelyt, a főhadivezérség Nagy-Szebenben, a kir. kormányzék minden körülmények közt Kolozsváratt, ezenkívül a kir. kincstár is helyeztessék át Kolozsvárra, az átköltöztetés költségét hordozni fogván az ezt akaró Alsó-Fejérvármegye, Aranyosszék és a szintén ajánlkozó Kolozsvár. Erre nézve két szász tanácsos külön véleményt terjesztett fel.²⁾ Mig e felterjesztés az udvarnál volt, a kir. kincstár átirta a kir. kormányzékhez, jelenlegi nézetét némely szállások s jelesen a főurak által megajánlottak iránt s főleg Kolozsvár városának nyilatkozatát ohajtotta tudni: ha képes-e a kir. kormányzéken kívül a kincstári hivatalnak is állandó szállást adni? A kir. kormányzék 1824. jan. 26. megadta a kellő felvilágosítást, a kolozsvári tanácsot hasonlóra szólítván fel.³⁾ Erre válaszlólag a kir. kincstár átküldötte a neki szükséges szállások jegyzékét, melyben 129 külön szállást kívánt, melyek a kamarákon, istállókon, pinczéken kívül foglaljanak magukban 208 lakrészt. A kir. kormányzék ezt tudósítástétel végett a kolozsvári tanácsossal közölvén,⁴⁾ october 19. fölterjesztette azok írásbeli nyilatkozatát, a kik készek kivánt minőségű szállásokat adni, egy írott jegyzékkel együtt, melyet a kir. kincstárnak küldött át, a nyilatkozatokat saját levéltárában tartván meg;⁵⁾ a kincstár e jegyzéket 1825. febr. 24. a tanács által eszközözlendő aláírás végett visszaküldötte, a mit a kir. kormányzék a nyilatkozatok vissza-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 6818. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 10829. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 12669. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1824. 7837. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1824. 11086. sz.

küldése mellett teljesítettett.¹⁾ Erős volt ekkor az áramlat az országban, nem csekély a hajlam Bécsben és a kir. kincstárnál arra, hogy legalább a királyi kincstár Kolozsvárra tétessék át. A bukaresti cs. kir. consultól sűrűn érkeztek a pestises hirekről szóló tudósítások,²⁾ a mi a magyarság legerősb érve volt az átköltözésre, mindenkit az élet érdeke indítván annak pártolására . . . 1825. sept. 21. a bécsi cs. kir. legfőbb udv. kamarának újabb jegyzirata érkezett az erdélyi udvari kancelláriához e tárgyban, arról való tudósítástételét sürgetve Kolozsvártól: képes-e a kincstár személyzetének illendő szállást adni s arra magát írásban kötelezi-e?³⁾ Kolozsvár birtokosai a kir. kormányzék és tanács útján hozzájuk jutott felszólításra készséggel jelentették ki, hogyha a kir. kincstár oda áttéteik, készek kivánságuk szerint való szállást adni s erre magukat írásban is kötelezni. Ez a felség elé terjesztetett,⁴⁾ a honnan 1827. jul. 14. bővebb tudósítástétel és az ígéretek az illetők sajátkezű aláírása által inkább biztosítása, valamint arról is tudósítástétel rendeltetett: vajjon Szeben városnak a felséghez beadott kérésében tett azon ajánlata, hogy ha a kir. kincstár ott marad, a főtéren levő egy nagy házát engedi át a kir. kincstárnak tulajdonjoggal, melyben az összes hivatalok elférnek, az esküdt-polgárság tudtával történt-e?⁵⁾ . . . Kolozsvár jelentése két évig késett. Előbb 1828.,⁶⁾ azután 1830.⁷⁾ sürgettetvén: végre 1830. junius 9. jelentését megtette s az a felséghez terjesztetett fel,⁸⁾ onnan azonban ismét azon útasítással küldetett vissza, hogy nemcsak némelyek, de kivétel nélkül minden, a ki magát szállásadásra kötelezi, ezt sajátkezűleg írja alá s az ily kiigazított iratok újból terjesztessenek fel.⁹⁾ Erre a tanács 1831. május 2. kelt jelentésében úgy nyilatkozott, hogy habár minden háztulajdonos nem is írta alá a kötelezvényt, de az esküdt-közön-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1825. 2063. sz.

²⁾ *Orsz. levéltár.* 1823. 8238., 8394., 8974., 9239., 9397. sz.

³⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1825. 12131. sz.

⁴⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1826. 4290. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 9164. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1828. 12001. sz.

⁷⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 3413., 5749. sz.

⁸⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 6529. sz.

⁹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 10993. sz.

ség végzést hozott erről, s ha ezt a felség megerősíti, azzal mindenkit szállásadásra lehet szorítani, fölterjesztett 64 kötelezvényt és 3 kimutatást: az I-t a kir. kincstári hivatal összes személyzete részére kijelölt szállásokról: mely utczában? kinél vannak? hány lakrészből állnak? A tulajdonosok kijelentették, hogy szabályzati árban ezüstpénz fizetés mellett bármikor készek átadni. A kamarai és bányaszakban együtt volt fölvéve 9 tanácsos, 8 titkár, 6 fogalmazó s számos mellék hivatalnok és tisztviselő; a II-kat, mely szerint ígért a tanácsosoknak 10 főúr és előkelő polgár szállást, 10 ígért a titkároknak, 13 a fogalmazóknak és számtanácsosoknak sat. de ezek nem kötelezték magukat írásban; a III-ik azokról a szállásokról készült, melyek szent György-nap után, mikor mindennek van szállása, üresen állottak, volt 24 szállás 70 szobával. Szeben város ajánlatának megfelelőleg Petrichevith Horváth Dániel őrnagy azon esetre, ha a kir. kincstár átmegy, most építés alatt levő nagy házát a kir. kincstárnak becsü áron örökösen átadni magát följajnlta, melyben a kincstár és összes hivatalai elférnek.¹⁾ Szeben város nem késett jelentésével; még 1827. decz. 20. megtette azt, s a főkormányhatóságok kebelében maradását erős indító okoknál fogva kérte; felfejtette, hogy az esküdt-közönség most is kikérdeztetett piaczi három emeletes nagy háza átadása iránt, s ugy nyilatkozott, hogy készséggel engedi át a felségnek s helybenhagyását reméli; a szállások árára nézve kijelentette, hogy azt méltányosan s az 1785. évi árszabályzatnak megfelelően fogják megállapítani; felhozta, hogy Szeben és vidékének népe annyira rá van szorulva az ottani főhatóságoktól a vidékre háramló javalomra, s már emberi emlékezet óta ugy megszokta, hogy annak elveszítése bukásukat okozná s ingerültséget idézne elé.²⁾ Mig a kir. kormányshék 1831. aug. 1. kelt felterjesztése sept. 10. előadásra került volna, már azelőtt jóval, május 7. legmagasb kézirat érkezett Ferdinánd koronaörökös főherczegtől br. Miske erdélyi udvari kancellariai elnökhöz, melynek tartalma ez volt: „Több év óta tárgyalatván a kir. kincstárnak Szebenből Kolozsvárra áttétetése: ezennel meghagyom önnek, hogy e tárgyat hagyja hallgatásba menni;“ a miről a kancellaria

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1830. 1689. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1827. 12751.sz.*

a bécsi legfőbb udvari kamarát május 14. értesítette;¹⁾ ez által a kir. kormányzék jelentése tárgyalanná válván: az összes tárgyatok az erdélyi udvari kancelláriánál levéltárra tétettek, a nélkül, hogy a kir. kormányzék róla értesítettett volna.²⁾ E czélját tehát, melyért 30 éven át részint önindításából, részint Bécsből és Szebenből ösztönöztetve, oly erélyesen küzdött s melynek elérhetésére annyit áldozott, Kolozsvár nem érhetette el, a szászoknak az udvarnál volt befolyása s az ügynek különböző úton és módon halasztásában nyilatkozó pártfogoltatása miatt.

Nagy befolyásu volt Kolozsvár politikai életére s politikai mivelődésére az országgyűlések ott tartása: a tanácskozások nyilvánossága, az erre egész országból egybegyűlt nagy értelmiség, a követi sérthetlenség s ez által biztosított szólásszabadság. Ez a polgárságot a politika iránt fogékonyná tette, jog- és önérzetét emelte, a hazaszeretetnek s alkotmányvédelemnek oktató iskolájává lett. Igazolja ezt 1793. a nov. 18-ki közgyűlésben hozott azon határozat, hogy a tanács kérje meg a kir. kormányzékot, hogy a város, az országgyűlés határozása nélkül, törvény ellenére hadi segélyt nem adhat, annyival inkább, mert a kir. leirat ebből az adózó népet kizárni látszik, holott Kolozsváratt annak minden lakói az adófizetők közé számíttatnak.³⁾ Kolozsvár követei 1794. Mauks [máshol *Mauksch*, meg máshol *Maux*] Tóbiás és Ágoston Márton, 1795. és 1810. Ferenczi Mózes és Szentkirályi Mihály, 1834. Gyergyai Ferencz és Nagy István. Az első ellen, a ki a senatorok közül a legtöbb szavazatot [35] kapta s neve olvasásakor eleintén *éljen*-ezték, főbiró Pataki Mihály azon kifogást tevén, hogy nincs birtoka: Gyergyai kijelentette, hogy ámbár más birtoktalan tanácsbeli is van, ő mihelyt a tanács és esküdt-közönség kimutatja, hogy mennyivel kell birni a senatornak és követnek, mindjárt ki fog annyit mutatni. E választás tehát két reform eszmét valósított meg: *egyik* az, hogy birtoktalan is választható, a *másik*, hogy követ nemcsak tanácsbeli lehet. A tanács ugyanis megválasztotta volt kebeléből Szentkirályi Mihályt és Ágoston Istvánt, de midőn elfogadásra az esküdt-közönséghez beküldötte,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1831. 2148. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1831. 3967. sz.

³⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

az nem fogadta el, új választást kívánt s követelte, hogy egyik követ kebeléből választassék. Az ügy a kir. kormányzékhez hatott fel, mely a felszólalást helyeselte s új választásra május 16-át tűzvé ki:¹⁾ akkor választatott a fennebbi két követ, egyik a senatorok, másik a száz-férfiak közül. . . . Ez időszak alatt 3 országgyűlés volt Kolozsváratt: 1794—1795., 1810—1811. 1834. Az utóbbi rendkívül nevezetes Erdély történetében. Az erd. udv. kancellárnak az erd. kormányelnökhez 1833. jul. 16. intézett elnöki levele szerint a felség azon évi novemberben akarta összehívni az országgyűlést s a meghivandó kir. hivatalosokról névjegyzéket kért fel, mit a kir. kormányzék jul. 30. elküldött.²⁾ Megjegyzem, hogy több törvényhatóság a nemzeti fejedelmi korszak hasonlatára az ev. ref., ágostai hitvallású és unitárius püspököt is *Regalis*-sal meghivatni ajánlotta, de a kir. kormányzék nem fogadta el azon okból: hogy eddig nem volt szokásban, egyébiránt megjegyezte, hogy az iránta való határozást a felség tetszésére bizta.³⁾ De az nem valósult. 1834. febr. 10. tudósítást kívánt a felség a kir. kormányzékától: *Kolozsvár, Szeben és Maros-Vásárhely* közül melyiket tartja országgyűlésre legalkalmasabb helynek? A kir. kormányzék vizsgálat alá vette egyik mint a másik mellett és ellene szóló okokat és érveket s febr. 15. azon véleményét fejezte ki, hogy Kolozsvár lenne legalkalmasb hely, mert az országgyűlés nagyobb részének központja, elfogadására bőven van épület, ott van az újonnan vett országház, a melyet a nemesség vevén az országnak, megsomoritná, ha nem használtatnék, az életmódot is az országgyűlés tagjai, különösen a fizetést nem vevő kir. hivatalosok jószágaikból könnyebben megszerezhetik, az udvarral való levelezés gyorsabb, a kir. kormányzék és levéltára s az országgyűlés is ott van 1790. óta.⁴⁾ E javaslat alapján az országgyűlés egybehivatott 1834. május 26.;⁵⁾ eloszlattatott 1835. jan. 29. kir. leirattal: „minden tárgyalásait, az ősi alkotmány, hazai törvények és kir. hitlevelek ellen behozott újításait, melyek az országgyűlés törvényes módjával, a királyi tekintélylyel és

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 5624. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 8211. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 8211. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 2087. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 7. országgyűlési.

jogokkal s az alattvalói tartozó hűséggel meg nem egyeztetetők, kárhóztatta, hiában valóknak és semmiseknek nyilatkoztatta.“ Estei Ferdinánd főherczeg febr. 5. küldötteát a kk. és rr.-hez egyszerű kihirdetés végett, s ez volt az országgyűlés néma bezárása. Erről hátrább lesz még szó. . . . Emlékezetben hagyom, mily nagy örömet okozott Kolozsváratt az országgyűlésnek ott tartása. Két tényből eléggé kitűnik az. 1834. febr. 16. esküdt-községi gyűlésben felírás indítványoztatott a felséghez német nyelven, a kancelláriához magyarul az országgyűlés ott tartása iránt. A gyűlés elfogadta s meghatározta: hogy mivel Ferdinánd főherczeg és kíséretében sok más fő emberek jönnek Kolozsvárra, vegyen fel a város törvényes kamatra 2000 frtot s ebből szállását butorozzák ki, belőle semmi egyébre ne költsenek¹⁾; a pénzt gróf Teleki Józsefnétől vették fel, pénztárnokot s a kibutorozásra két gazdát választottak. A főherczeg szállása a gróf Bánffi-háznál volt, a mit fényesen elkészítettek fogadására. Az országgyűlés ott tartása alkalmából még egy szükséges határozatot hozott az 1834. ápr. 4-ki esküdt-községi közgyűlés Schütz József város szónoka indítványára, a ki előterjesztette: „hogy a közörömmel értett közelítő országgyűlésre ezen városra jövő nagy tiszti népség méltóságához illő és szükséges lenne a város vigadóját újból rendeztetni, t. i. a nagy termet, 4 alsó és felső szobát, lépcső feljárást, ruhatárt, pénztárt és éttermet meg kellene újítani, újonnan bebutorozni; a mire nézve festővel és kárpitossal szerződött is; azt is szükségesnek látja — ugymond — hogy a régi fali gyertyatartók helyett újak hozassanak, a csillárok hiányzó üveg diszitései kipótoltassanak, az utcza felőli ablakokra táblák alkalmaztassanak, hogy az ott ülőket a bejövő hideg lég ne alkalmatlanítsa, s hogy a táblák diszesebbek legyenek, azok első oldalai 10—10 darab tükör üveggel rakassék ki, az étterem és ruhatár is czélszerűbb helyre változtassék át . . .“ A közgyűlés az előadást köszönettel vette s a javításokat a város vendégei mulattatására maga is szükségeseknek látván, mindenben helybenhagyta, a terveket elfogadta s a végrehajtást az előadóra bizta, társul adatván hozzá Schilling János és Tauffer Ferencz v. e. községi tagokat.²⁾

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1835. 39. sz.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

A polgárság politikai jogai feletti éberségét s helyes tanácskozási rendtartását több végzése mutatják. Imént idézem adó iránti 1793-ki községi végzését. 1794. a jan. 31-ki közgyűlés előbbi végzéséhez híven, meghatározta: „hogy a tanács jövőben ily közdolgokat hire nélkül meg ne tegyen;“¹⁾ 1801. jun. 2-kán pedig a kir. kormányzék rendeletére azt végezte, hogy az esküdt-közönség ezután üléseit a tanácstól tartsa külön s egyszersmind módját is megállította; a miről még a mult század közepén volt már egyszer határozat hozva. 1832. az ápr. 12. gyűlésben felolvasztatott azon legfelsőbb rendelet: hogy miután a város nem tett eleget azon hozzá még 1821. intézett rendeletnek, hogy helyhatósági törvényeit és szabályait alakítsa át és javítsa meg az időhez képest, most újabban kötelességévé tétetett a tanácsnak, hogy meghallgatván a képviselő-testületet is, dolgozzék tervet s három hónap alatt terjeszse fel a felség elé juttatás végett. A közgyűlések szabályozásáról két fontos végzés kelt. Az *egyik* 1793. jun. 1-ről ez: „hogy a tanács megengedte, hogy aljegyzője kimenjen az esküdt-közönség gyűlésébe, s annak jegyzőkönyvét vigye; *másik* a gyűlésekben megjelenést szabályozta, kimondva: „hogy a város szónoka a gyűlés előtti napon minden esküdt-polgárnál 12 frt büntetés alatt hivogató czédulát járasson el, mely mellett ha szintén csak családja által hivatik is el, tartozzék azon büntetés alatt megjelenni.“ Ennek teljesítését a jun. 8-ki közgyűlésben névsor olvastatott, de nincs följegyezve: végrehajtatott-e a meg nem jelenőkön a kiszabott büntetés? A tanács és esküdt-közönség közötti viszony folytonos fejlődésére s módosulására mutat az 1800. decz. 10-ki közgyűlés végzése, melyben előadatott, hogy a választott száz-férfiak közönsége megnyerte, hogy a tanács jelenléte nélkül tarthassa gyűléseit s hozhassa végzéseit. Addig is, míg a helyes gyűlésezés szabályait megalkothatnák, elvégezték: hogy a száz-férfiak a lármás gyűléseket távoztassák el, minden tag a város szónoka által kitűzendő napon a közgyűlésen jelenjék meg: a ki helyes okból ki akar maradni, jelentse magát a szónoknál, az ok nélkül elmaradók büntetése 1 frt; a gyűlést a város szolgálai tegyék hírré, s a melyikről rá bizonyul, hogy nem hívta el a rá bizottakat, elébb 6, azután 12 pálcza ütéssel büntetetik. Eljövén a

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

gyűlés ideje, a ki megjelenik, csendben foglalja el helyét s a tárgyakat várja el. Előbb a szónok névsort olvas, a helyes ok nélkül kimaradottakat följegyzi s megbünteti. Névsor olvasás s a tárgy közlése után nem csoportosan s kiabálva kell véleményt adni, hanem a szónoktól adott engedély után, csendesen, érthetően, indulat nélkül, s így aztán a szólást másnak engedni; a vélemények különbözőése esetében, a szavazatok számbavétetvén, azok többsége szerint lesz a határozás, melyen minden köteles megnyugodni és nem bolygatni, egyik-másik véleményét nem kell elbeszélni s ezzel gyűlölségre okot adni . . . Gyűlés végén névsor olvastatván: 38-nem voltak jelen. . . . Ismét nem volt szó a büntető határozat végrehajtásáról. . . .“ Az 1801. jun. 7. közgyűlés végzése szerint az új százembernek addig a gyűlésben megjelenni nem volt szabad, míg az esküt le nem tette; a febr. 9-ki közgyűlés az ügytárgyalást és j. könyvszerkesztést szabályozta. „A j. könyv hitelességére — ugymond — végeztetett, hogy abban azután semmi igazítás, törlés, vagy oldalvást hozzátétel ne legyen, irassék fél-tisztába [*inpurum*], s miután a gyűlésben felolvasták, azután irattassék be a végzések j. könyvébe; az is meghatározatott, hogy a vál. esk. közönség gyűlésében tárgyalandó ügyek elébb jegyzékbe s azután j. könyvbe is vétessenek, s azon sorrendben tárgyalassanak, a mint a jegyzékben állnak.“ Megemlítőnek látom még a febr. 13-ki közgyűlés tárgyalásai közül azt a pontot, mely a meg nem jelenőkről szól, s mely szerint névsor olvasáskor a kik nem jelentek meg, vagy a gyűlés végén a nevek olvasásakor már nem voltak ott, a város főszónoka egy m. frtig megbüntethette; a márcz. 14-ki gyűlésben a lármás gyűlések megakadályozása végett felolvastatott az 1794. évi XI-ik t.-cz. a kir. kormányzék azon útasításával, hogy az esküdt-közönség szorosán tartsa magát ahhoz. 1805. az ápr. 29-ki közgyűlésben Szentkirályi Mihály főbíró előterjesztésére, a zajtalanabb és gyorsabb ügytárgyalás végett végeztetett: „1. a tanács gyűlésén a senatorok és alárendelt tisztviselők 9 órára, vagy mikorra hirdetve van, pontosan jelenjenek meg, hír nélkül senki el ne maradjon; 2. tanácskozás közben senki hosszasan ne beszéljen, s ha valamely tárgyban közmegegyezés nem jöhet létre, a dolog rövidítése tekintetéből, a határozat hozassék szavazattöbbséggel; 3. az alárendelték is az ide-oda járkálással, sugdosással a tanácskozást ne zavarják, a jegyzők figyelemmel hallgassanak,

s a végzés kimondása előtt, semmit j. könyvre ne vegyenek; minden ülés j. könyvét a másokra készítsék el s olvassák fel. A főbíró ezen előterjesztést jegyzőkönyvre vétetvén: megtartása határozottatott.“ 1802. a sept. 24-ki gyűlés azon okból, hogy az igtatónak állandó pecsége van, hogy újak a város pénztárát ne terheljék, meghatározottatott, hogy a száz-férfiak gyűlése j. könyvét is szerkeszse az igtató, mint a kinek kevesebb a dolga, mint a jegyzőé. Tisztviselőkre nézve 1800. május 17. rendelte a királyi kormányssék, hogy közhivatalokra csak oly egyének vétessenek fel, a kik a közönséges tudományokat elvégezték s arról bizonyítványuk van.¹⁾ Jellemző az 1818. márcz. 11. ügyvéd Szöcs József indítványára hozott közgyűlési végzés, mely szerint: „illő, hogy ily tisztességes helyre kiki tisztességes öltözetben jelenjék meg, nem pedig báránybőr kurta bundában mint némelyek teszik; az is szükséges, hogy a ki a tárgyhoz szólni akar, a szónoktól előre kérjen szót; az indítványokat pedig ne többen egyszerre, de rendre tegyék meg.“ A gyűlés annyival inkább elfogadta ezeket, mert ha innen valami megbízásban kellene kiküldetni, nem lenne illő, hogy a városnak küldöttei miatt magát szégyelnie kelljen; a szókérés azért szükséges, hogy lárma ne legyen, az indítványozás sora s a rendes tárgyalás végett...“ A száz-férfiak tisztének javalom is felelt meg. 1795. a márcz. 9. gyűlésben meghatározottatott, hogy mint eddig, ezután is legyenek kivéve a közterhek alól; a tanács találjon módot, hogy a katonaság terhe alól is mentesüljenek. A város szénafüveiből 6 rúd széna füve volt mindeniknek. A száz-férfiaknak és az egész hites polgári közönségnek bizonyos mérsékelt díj mellett idegen bort behozni és azzal kereskedni azt kicsiben árulni is joga, sőt azon tisztességek is megvolt, hogy mikor valamelyik meghalt, az egész testület köteles volt temetésén megjelenni, a ki nem mehetett el, magát jelentenie kellett a város, szónokánál. Volt ez időben a tanácsnak és esküdt-közönségnek egy érdekes ügye a cs. kir. bécsi udvari kamarával. Midőn a város a vigadót 1807. újra építtette, Bécsből hozatott a szükséges földszítésre butorokat. A kolozsvári 30-ados Kolozsvár város nemesiségét tudván, nem vámolta meg, s midőn számadása 1810. Bécsbe jutott, a cs. kir. udvari kamarai pénzverőség e tételre nézve nehéz-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1806. 4272. sz.

séget támasztott, azon kijelentéssel, hogy addig felelőssége alól föl nem menti, míg Kolozsvár nemességét nem igazolja. A tanács és esküdt-közönség folyamodott a kir. kormányshoz, előadva, hogy nemesi mentességgel él, számos nemesi birtok tulajdonosa s kért erről hiteles bizonyítványt. A kir. kormányshoz végzése ez volt: „Erdély alkotmánya értelmében minden szabad kir. város közönsége, tehát Kolozsvár város közönsége is nemesi kiváltsággal bíró külön tagot képvisel, a mi a város kérelmére a kívánt bizonyítvány gyanánt s nemesi joga fentartása végett válaszul megiratott.“¹⁾

E részt bezárólag két nagy fontosságú politikai végzését emelem ki ez időből Kolozsvár esküdt-közönségének, melyen már látszik az új idő reformszelleme. Az *egyik* 1834-ki országgyűlési követeinek adott útastitása. Az esküdt-közönségnek — így szól a j. könyv — 1834. máj. 9-ki gyűlésében olvastatott fel az országgyűlésre meghívó királyi levél, mely szerint a felség márcz. 18. kelt királyi elhatározásával május 26-ra [néhol 16-ra] hívta össze az országgyűlést, s azon a következő királyi előterjesztéseket kívánja tárgyaltatni: „1. a sarkalatos országos hivatalok választása és megerősítés végett fölterjesztése; 2. némely megerősített törvények kihirdetése s a törvények közé igtatása; 3. az 1791. országgyűlési 64. t.-cikkben kinevezett országgyűlési bizottságoknak munkálataik bevégzésére útastitása, főfigyelem fordítatván a 27-ik [a *jobbágyság tartozásait illető*] t.-cikkre.“ Az esküdt-közönség ezeket mellőzván: követeinek a következő útastitást adta: „1. Az uralkodó és nép közötti szerződések — így szól az első — mint a társasági alkotmány alaptörvényei s a 3 nemzet és a 4 bevett vallás jogai oltalmazására minden erővel igyekezzenek; 2. a kir. előterjesztésekről fel sem lehet tenni, hogy azok ne legyenek egy népeit szerető fejedelem céljával megegyezők, ha mégis valami nem látszanék elég célirányosnak, annak módosítására fúri bizalommal kérőleg járjanak el. A haza egéshéjének — különösen azon résznek, melynek a törvényhozásba befolyása nem lehet, de maga körében nyög és sir, de némán szenved — javaróls előmeneteléről gondoskodni, minden sorsban levők elnyomatását eltávoztatni teljes igyekezettel legyenek; 3. az új törvények hozásában az igaz-

¹⁾ *Orsz. levélt. ord. oszt.* 1810. 11152. sz.

ságot szem előtt tartani, azt az igazságot, mely senkit meg nem háborít, azon jogában, a mit az emberiség hoz magával, vagy a mit szerződésnél fogva bir. A sérelmeket illetőleg említsék meg: 1. hogy a Lipót-hitlevél 8-ik pontja ellenére a főbirói tisztben nem mindig a legtöbb szavazatot nyertet erősítik meg; 2. a Mária Therézia fejedelemnő által kiadott egyesség [*Accorda*] ellenére a polgári főadó országgyűlési törvény nélkül 8 frtra emeltetett; 3. a városon lakó, polgári birtokokat szerzett mágnások a kir. adóra nézve honoratorok czime alatt külön osztályzatba [*classis*] tétettek; 4. a város katonatartással túlságosan terheltetik, holott a katonai rendszabályzat szerint [*Regulamentum Militare*] csak másfél századot lenne köteles tartani, s annak betegeiről gondoskodni; 5. a természetben való szolgálmányok nem a mostani idő becsáraihoz képest tudatnak be javukra; 6. a zsidóság szállíttassék el a törvény szerinti helyére vagy a törvény által meghatározandó más helyre, hogy a kereskedés nélküli polgári népnek kárára ne legyen, jogait, ne bitorolja; 7. a városi minősített tisztviselők vétessenek fel titkárságra és kir. táblai bíróságra; 8. a kolozsvári tisztviselők özvegyei a tartományi pénztárból kijáró 1800 frt állami fizetési segélyből [*Adjutum Salariale*] nyugdíjjal segítsenek.“ *Másik* végzése: „hogy az esküdt-közönség a város irányában való különös érdemeik tekintetéből tiszteltbeli polgárokat vett fel kebelébe s nekik a közönség dolgaira befolyást és hatóságot engedett.“ A kir. kormányzék értesülvén erről, mint a polgári és kiváltságos rendre nézve káros gyakorlatot, jövőre megszüntette. Ez 1835. az aug. 18-ki közgyűlésben olvastatott fel, s egyszerűen tudomásul vétetett.¹⁾ Erre kétségkívül a fennebbi országgyűlési útasítás adott okot, melynek tartalmát és hangját nem Kolozsvár város ismeretes higgadt és óvatos polgári szelleme, de azon erősb ellenzéki érzület és kihívó modor lengi át, mely az 1834-ki kolozsvári országgyűlés indítványait és végzéseit jellemzi, s mely br. Wesselényi Miklós szónoklataiban jutott határozott kifejezésre.

A *törvénykezés* helyreállított alkotmányos rendszere folyamában csak egy megjegyezni valót találtam, t. i. a szolgabírák

¹⁾ Ez egész rész a városi ered. közjegyzőkönyvekből van véve, idézésével tért s időt foglalni nem tartottam helyesnek.

túlságos magukfizettetését, a minek az 1796. ápril 15-ki közgyűlés vetett határt, a munkadíj közgyűlési megszabása által. „Az intés [*admonitio*] díja — így szól a végzés — 12 p. bizonyosítás [*certificatio*] 12 p., bizonyosítvány az intésről külön 24 p., bizonyossá tétel 24 p., ha a kettő egybe van varva 24 p., végrehajtás 1 r. frt 2 p., erről jelentés 48 p., birtok kézbeadás [*assignatio*] 1 r. frt 2 p., erről jelentés 48 p., rendszerint való szerződőlevél [*contractus*] 24 p., ha ez egy ívet tesz, 48 p., keresetlevél 24 p., ha hosszabb 48 p., végrendelet írása 1 r. frt 2 p., ha hosszabb 1 r. frt 20 p., akármi dologról való bizonyítvány 24 p., esketés díja mennyiségéhez képest, az első és utolsó levél 1 váltó frt, közbensők külön-külön, együtt a tisztázatlan eredetivel 48 p. ¹⁾

Az *ipart* már e korszakban fenyegette a szabad verseny és nagy tőke. Ha egy helyen útját állotta a féltékenység és czéh-intézmény, más helyen tett kísérletet. Az emberek tevékenységi ösztöne és haszonvágya, valamint a vállalkozási szellem növekedése minden utat és eszközt, a küzdelem minden fegyverét felhasználta, hogy céljait érje. Főleg az izraeliták mint félelmes ellenség jelentek meg, úgy az ipar, mint a kereskedelem mezején, kezökbe kerítve s lefoglalva a legjövedelmezőbb iparágakat: a ser- és pálinka-főzést és árulást, s mindkettő alapföltételét, a gabonakereskedést. Azok az osztályok, melyekéi voltak eddig ez üzlet-nemek, erős harcot hirdettek ellenök. A régi jogok váraiba be nem bocsátva, fajukat gyűlöletessé téve, igyekeztek távol tartani a városoktól és versenytértől. De ezek nem rettentek vissza. Mentek előre, s bár sok helyről hosszasan ki voltak zárva, s egyesek sokat szenvedtek, úgyök a korszak szellem változása, a türelem terjedése s szükségességök által nagyban és általában hamar javulni kezdett. Kolozsvár egyike volt azon városoknak, melyek soká sikerrel távol tudták tartani ez új jövevények versenyét úgy az iparban, mint a kereskedelemben. Kebelében folyvást alakultak új czéhek, új iparágakra, módosultak a régi czéhszabályok, de valamennyinek az volt hibája, hogy nem kívántak alkalmazkodni az időhöz és haladáshoz, s habár a felség és kir. kormányzék intézkedéseinek látszott a nyugati országok szabadabb szelleme, a czéhek még is erősen tartották magukat intézményeik oltalma

¹⁾ Az eredeti j. könyvéből.

alatt . . . 1—29 pontból álló új czéhszabályt alkottak a *német czipészek*, mit a tanács 1800. márcz. 31. erősített meg. Jellemző új intézkedések közöttük: „1. hogy a czéhtagoknak minden első gyűlésen a fejedelem és városi tanács szerencsés megmaradásáért imádkozni kellett; 2. egy évnegyedben egy gyűlésök legyen; 6. az inasok is köteleztettek két évi tanulásuk sikeréről próbát adni egy pár férfi- s ugyanannyi női papucs jól elkészítése által; 9. a legény köteles volt remekben két pár férfi sarut kivarni, egyiket fekete viasszal fényesítve tődzéssel keményen kivarrottan, másikat könnyű magas fejeléssel, továbbá egy pár férfi- s ugyanannyi selyem nőcipőt és egy papucsot; a 17. eltörölte a korhely hétfőt; a 25. megtiltotta a legények ládájából a hasztalan költségtételt, a befizetéseket betegek és valóságos szükölködők fölsegítésére rendelte fordíttatni; a 26. a mestereknek és czéhmestereknek szigoruan megtiltotta a czéh pénztárából ételre-italra való költést, hanem a mi begyül, isteni tiszteletre, beteg és szükölködő mesterek, szegény özvegyek és árvák, ugy szegénységre jutott legények fölsegítésére, s a czéh hasznos céljaira rendelte fordíttatni.“ E szabály kihirdettetett a száz-férfiak közgyűlésében azon évi márcz. 31., s a város pecsété és jegyzői aláírás alatt kiadatott. ¹⁾ A *magyar csizmadia legényeknek* I—XLII. pontból álló szabályai 1813. jun. 1. újjittattak meg legutoljára, hozzájárult a kir. kormányzék több rendelete, esküformájok sat. ²⁾ Új szabályokat alkottak a *könyvekötők*: Bárdi István, Ajtai Kovács István, Lőcsei Spielenberg Sámuel, Ajtai Kovács Sándor, Magyar István, Rischányi Mátyás, Gutmann János, Cseh Ferencz és Gilány Mihály mesterek kérésére gróf Bánffy György kormányzó erősítette meg és adta ki 1808. decz. 19.; három részre osztva 1—50 czikkből áll: az I. rész, 29. pont, a czéhet, a II. rész, 17. pont, a legényeket, a III. rész, 3. pont az inasokat illeti, kihirdettetett a tanács és esküdt-közönség közgyűlésében 1809. sept. 20. s aláírta a város főbirája, főszónoka és aljegyzője s rányomatott a város pecsété. A szabályok közül jellemzők azok, melyek a czéhgyűlések utáni evést-ivást tiltják, a 13. a mesterremeket így határozta meg: legyen ez egy folio

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXXVII. sz.

²⁾ Az *eredeti a czéh ládájában van*, könnyű alaku, bőrsarokkal, mutató táblával sat.

biblia, aranymetszéssel, pergamen crom filéttel, [?] egy másik 8-ad alakú biblia francia kötésben, egy 12-edrétben kapcsosan, arany-metszéssel, tafotába borítva, táblája megaranyozva, egy ABC egész francia kötésben, aranymetszéssel; a 17. mely hivatkozik az 1774. jun. 2. kir. leiratra, s azt zsinormértékül állítja fel; új a 23. cikk, mely az elvállalt munkát el nem készítő mesternek az elkészítésre időt határoz, s ha azt meg nem tartja, 30 kr. büntetést szab rá.¹⁾ Az *ácsok* czéhviszonyaiban nagy változás történt a tanácsnak 1825. ápr. 6. kelt végzése következtében, melyben a czéhen kívüli faragó mesterembereknek, ugynevezett kontároknak megengedte, hogy mesterségöket többed magukkal is, zsinor után bakon, s a hogy tetszik folytathassák. A czéhes ácsok ez ellen folyamodtak a kir. kormányzékhez,²⁾ mely a tanácsot iránta kikérdeztén: azzal igazolta eljárását,³⁾ hogy Kolozsváratt mindig szokásban volt, hogy — czéh sokáig nem lévén — a ki faragni tudott, szabadon dolgozhatott. Megengedtetvén közelebb az ácsoknak czéhhé alakulása: sok előregedett faragó mester inasságra és legénységre nem adhatta magát, a czéhdíjt megfizetni módja nem volt, s így kérték a tanácsot életök fentartása s adójuk megkeres-
hetése végett mesterségök folytathatására . . . A kir. kormányzék tekintetbe véve a panaszlok által előadott érveket, a kik felhozták a kontárok szerfeletti elszaporodását, a közönségnek rossz munká-
jokkal okozott kárait, s a czéh hitele megromlását, hivatkoztak 1625-ből való czéhszabályaikra, melyek nekik mesterségök kizáró jogait biztosítják; továbbá figyelmezve az 1803. legfelsőbb hely-
ről kiadott általános czéhszabályokra, arra útasította a kolozsvári tanácsot, hallgassa ki mind a czéhes ácsmestereket, mind a czéhen kívüli kontárokat, utóbbiak neveit vegye jegyzésbe s jelölje ki: kiket lehetne közülök időkoruknál fogva czéhbe állásra szoritni? s életfentartásuk- és életkoruknál fogva kiknek megengedni? s minthogy formaszzerű czéhszabályok alkotását a czéhügy országos rendezése előtt megengedni a felsőbb rendelkezések tiltják, dolgozza-
nak ki ugynevezett irányszabályokat [*regulae directivae*] s megerősítés végett terjeszszék a kir. kormányzék elé, mely azokat

¹⁾ ORLEVÉLT. CCCXXXI. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1825. 11744. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1826. 4816. sz.

megerősítve hiteles alakban ki fogja adni. A tanács a rendeletet teljesítette, a kontárokat — a kik 85-ön voltak — összeírta, számukra irányszabályokat dolgoztatott ki, s 1826. nov. 27. fölterjesztette. Az ebben résztvett valóságos czéhes ács mesterek voltak: Diószegi Sámuel főczéhmester, Szilágyi Márton aleczéhmester, Gyulai László atyamester, id. Máthé Izsák jegyző, czéhes mesterek: Rózsa János, Gyulai Sámuel, Kirmayer Kerestély, Miháli Gergely, Tóth György, Zeiler János, Losonczy János, László József, ifj. Máthé Izsák és László Ferencz. Jellemző, hogy Alföldi Antal, a ki az első magyar színházat Kolozsvárnak építette, s a kiről a jegyzék azt írja, hogy 10—12 legénye, s Kirmayer Kerestély, a kinek 20—30 legénye volt, szintén kontárnak iratik, utóbbi azonban később beállott a czéhbe. A kidolgozott szabályok czíme: *Directiva regulák*, elől a bevezetés, a három rész közül az *első* 1—27. cikkben szól a mesterekről, a *második* 28—57. a legényekről, *harmadik* 58—66. az inasokról, végül van a bezárás. A czéhes ácsok és kontárok közt fenforgott egyenetlenséget a 14., 15., 16. cikkek szabályozták; az 1774. jun. 2-ki kir. leirat értelmében kimondatott a 14. cikkben, hogy bárhol tanult valaki, s bárhogy értse mesterségét, czéhbe állani tartozik, e végre esztendeig inaskodni vagy azt pénzzel megváltani köteles, ha csak a kir. kormányszéktől mentességet nem eszközöl ki; továbbá a kontár kincstári vagy urasági munkát nem vállalhat, addig, míg a városon czéhbéli mester van; a 15-ben megállítatott, hogy a kontárkodás joga csak a mostaniak halálaig tart, ha rendre elhalnak, többé kontár senki sem lehet, mindennek czéhbe kell állani, s hogy beállhasson, elkészülni; a 17-ikben megtiltatott a bőrkötény viselés, faragó balta, zsínor után dolgozás, legénytartás sat., hanem csak épen saját kezökre való dolgozás engedtetett meg, míg élnek. A kir. kormányadék e szabályokat a felségnek a károly-fejérvári szekér-, kerékgyártók és kovácsok czéhe iránt márcz. 17. kiadott legfelsőbb elhatározása alapján, kiváltságlevél alakjában kiadatni 1826. decz. 28. meghatározta, ¹⁾ s a kérelmező ácszéhét határozása megértésére a tanácshoz útasította; kihirdettettek az 1827. sept. 3-ki vál. esk. községi gyűlésben. A *borbélyoknak* volt czéhszabályuk 1736-ból, I—XXXVI. cikkből állott, kapták Budai Mihály főhadnagyága alatt, 12 pontból

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1826. 12480. sz.

állott magyar szervezetben. ¹⁾ Most azonban a kormány beleegyezésével az ország főorvosa dr. Pataki Sámuel 1823. május 5. az egész országra kiterjedő új szabályokat tervezett s adatott ki számukra. ²⁾ A hazában volt összes borbély czéhek szabályait összefoglalván — így szól a bevezetés — a mostani időhöz alkalmazott és minden borbélytestület által használandó új szabályok I—IV. szakaszban állapították meg: Az I. rész 1 — 23. cikke a czéhet általában illette, a II. 24—38. cikke a legényeket, a III. 39—51. az inasokat, a IV. 52—61. a hibákat és büntetéseket. Kolozsvárról 3 külön intézkedés volt: a II. cikkben Kolozsvárra 10 borbélyműhely volt megállapítva, a 6-ikban az ott inaskodókra nézve a vándorló inasi esztendő az eddigi három helyett egy évre szabatott azért, mert a kir. lyceumban két évig tartatni szokott seb-orvosi tanfolyam hallgatására oda ismét vissza kellett menniök; a 31-ikben, mivel a kolozsvári borbélylegényeknek módjuk van gazdájuk műhelyében lakáson s étkezésen kívül a kir. lyceumban a sebészetet is tanulni, a legény a két évi tanfolyam alatt gazdáját el nem hagyhatta, gazdáik sem mondhattak fel nekik, ha csak valamely fontos ok nem forgott fenn, a mit a czéh elöljárósága intézett el . . . Ez időszakból való a czéhnek V-ik számú jegyzőkönyve, terjed 1799-ig, a VI. 1804-től 1823-ig, a VII. 1823-től 1840-ig, a VIII. 1840-től 1855-ig. ³⁾ A *fazékasoknak* is volt I—LXVI. pontból álló czéhszabályuk 1813-ból, I. része a mestereket, II. a legényeket, III. az inasokat illette. Nem lévén bennök új és jellemzetes, csak megemlítésére szoritkozom. ⁴⁾ A *Fésüs czéh* 1807. megújította szabályait, volt bevezetése, s I. része szól a mesterekről, 1—27. cikkben, a II. a legényekről, 28—48. cikkben, a III. az inasokról, a 49—55-dik cikkben, bezárta a bevégzés. ⁵⁾ Más czéhekkel is

¹⁾ Látható a czéh leveles ládájában levő eredetiben.

²⁾ Címe: *A borbély czéheknek constitutiója Erdélyországban. 1823. kinyomatott ívrétben 424. kir. kormánysh. sz. alatt.*

³⁾ *A czéh leveles ládájában levő eredetiből.*

⁴⁾ Ivalaku, aranymetszéssel, látható a czéh leveles ládájában.

⁵⁾ Címe ez: *Copijája azon articulusoknak, melyek a f. kir. főgazg. tanácstól a sz. kir. városokban levő minden czéheknek 1807. 2695. gubern. szám alatt Normául kiadattak. A czéh a maga számára 1822. márcziusban iratta le Darkó Dániel senator által. Volt a czéh levéltárában egy árszabályozás is [Limitatio] 1813. ápr. 12-ről 2312. tanácsi szám alatt, címe ez:*

közös levén ez, [a *kalaposoknál* így találtam] csak megemlítését tartottam szükségesnek. *Második jegyzőkönyvük* ¹⁾ 1790. jan. 10. kezdődik, a mikor főczéhmester Néb András volt. Elöl van négy általános érdekű szabály, azután a mesterek nevei, kik jobbára magyarok. Ebbe — úgy látszik utólag — be vannak igtatva a czéhgyűlések végzései 1713-n kezdve az újabb időkig mind magyarul. A *Halász czéh* 32 pontból álló új szabályai 1827. sept. 3. keltek; ²⁾ huszonegyen kérelmezték, mind magyarok. Nehány főbb pontot megemlítek. Az 1. minden évben nagy gyűlés tartását rendeli; 2. tiszteik ekkor mindig búcsuzzanak, két-két évenként van két öreg tagjuk; 3. fő- és alczéhmester, kívülök őket helyettesítő két öreg s egy atyamester, a ki a legényekre ügyel; 4. a társaság ládája az első öregnél áll egyik kulcsal, a másik kulcs a másik öregnél sat. Van jegyzőkönyvük, a hol nevök, czéhbe állásuk ideje és a hozott büntetések be vannak írva sat. ³⁾ Az *Asztalos czéh* 1703. megújított szabályait a kir. kormányzék 1799. ápr. 9. újabban megerősítette ⁴⁾ azon alkalomból, hogy Harai József nevű, tiz évig legénykedett asztalosnak a czéhszabályok 17-ik czikke mellőzésével — mely az ilyet egy évig valamely mesternél 25 pénz hetibér mellett dolgozásra kötelezi — megengedte, hogy azonnal mesterremeke elkészítésére bocsáttassék; mások irányában, a kiknél ily körülmények nem forognak fenn, a czéh szabályai megtartandók, s a tanács legyen figyelemmel, hogy a czéhes mesterek száma a fenálló rendeletek szerint mindig csak a közönség szükségéhez képest szaporíttassék. Később ismét több pótló végzést hozott s megerősítette. Így 1827. ápr. 30. azt, hogy a remek esztendőt tölteni akaró legények ne csak a 6, de a 12 öregebb mesterhez szerre rendeltessenek, mit a kir. kormányzék 1827. május 27. azon hozzáadással hagyott helyben, hogy az a czéh jegyzőköny-

---

Kolozsvár városában levő mesteremberek műveinek, holmi portékáknak és dolgoknak Limitatiója. Kolozsváron nyomtattatott a ref. Koll. betűivel *Török István* által 1813. esztendőben. Igen általános tartalma s terjedelmes volta miatt csak megemlítésére szoritkozom.

¹⁾ Az elsőt már korábban ismertettem. Ennek alakja ivrét, bőr sarokkal, kemény bőrkötésben.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 8207. sz.

³⁾ *A czéh leveles ládájában levő eredetiből.*

⁴⁾ *A czéh leveles ládájában levő eredetiből.*

vébe jövő megtartás végett a végre adassék be, hogy a remekezők legények ezen 12 mester közt, az öregebbség vagy a czéhbeállás rende szerint következzenek. ¹⁾ Az 1828. febr. 18. czéhgyűlésben a czéhszabályok 4. 5. cikkei értelmében végeztetett, hogy a ki czéhgyűlésre s temetésre meg nem jelenik, fizessen 25 krt, az óramulasztásért pedig 6 krt, a jegyző jegyezze fel, s a következő czéhgyűlésre adja be. A büntetéstől igazolás után mentesek a betegek és távollevők. A büntetés tétessék külön pénztárba szegény mesterek fölsegítésére s meghaltak temetésére, a mit a városi két czéhbiztos is helybenhagyott. 1829. a sept. 24-ki gyűlésben az asztalosmesterek és legények közt fenforgott egyenetlenség ügyében felolvastatott a tanácsnak sept. 21. kelt levele, melyben rendelte: „1. hogy mihelyt levél mellett Kolozsvára jő a legény s mesterénél a 15 napi próbaidőt kitöltötte, s tovább dolgozni nem akar, valamint a vándorlásról érkezett legény is, névszerint nem kéredzhetik be ez vagy amaz mesterhez, hanem köteles magát a két bejárónál jelenteni, a kik tartoznak őket azon mesterhez elkísértetni, a kin a sor van; válogatni sem mesternek, sem legénynek nem szabad, az ellene vétő előbb 6, másodsor 12 frttal büntetetik; 2. házas legénynek sem szabad magát czéhtudtán kívül a mestereknél megvonni, hanem az elébbi pont szerint kell cselekedni; 3. négy legénynél többet egy mester sem tarthat, ha csak azok száma a levél által hozottakkal nem szaporodik, míg a czéhben minden legény gazdát nem kap, s ha lenne ilyen, akkor a négy legényt tartó mester az olyan legényt a két bejáró mester által elnyerheti. A czéhgyűlés azon megjegyzéssel fogadta el, hogy a czéhmester egyedül, sok fáradságai tekintetéből, a megállapított számon feljül tarthasson legényt.“ Az iménti 3-ik pontbeli tanácsi rendeletre a kir. kormányzék 1830. jul. 4. kelt leiratában megjegyezte, hogy e négyes számú korlátolás nem értendő azokra a legényekre, a kiket a mesterek a felsőbbbségnél elvállalt munkáik tekintetéből levéllel kerestek és hívtak meg, ²⁾ mit az aug. 21. czéhgyűlés is elfogadott. A remek esztendőre bocsátás miatt sok egyenetlenség támadván a mesterek és legények közt, 1830. jan. 28. a tanács beleegyezésével a következő

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1827. 4606. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1830. 6911. sz.

rendtartás állapítatott meg: „Remek esztendő töltésre jövendőben a kérők közül egyszerre a czéhbiztosok jelenlétében és beleegyezése mellett a legérdemesebb két legény és nem több bocsátassék, a kik még következhetnének, s minden előjegyzettek így következzenek sorban; de egyszerre négynél többet előjegyezni nem lehet; a hazafiakra azonban mindenkor legyen tekintet. Ha a remekező remeke nem lesz jó, míg azt hibátlanul el nem készíti, czéhbe be ne vitessék, se pénzzel el ne bérelhesse, hanem tartozék más remeket dolgozni, hogy magát a mesterségben tökéletesen nem értő czéh tagjává ne lehessen. E rendszabály irassék be a czéh jegyzőkönyvébe, olvastassék fel a közeli gyűlésen, s magát mindenki tartsa ahhoz.“¹⁾ Az *Aranyműves czéh* jogaiba mélyen belevágó intézkedést tett a kir. kormányzék az 1793. jul. 26. tanácsülésben felolvasott azon rendelete által, hogy Böhm János külföldről bejött aranyműves mestersége folytatásától el ne zárassék, ha czéhbe akar állani, vétessék be, próbát és nevét művére rá vésvén, nemcsak divatcikknek [*Galanterie-Waaren*], de egyéb itt eddig nem készitettek is engedtessek meg dolgozni.²⁾ A *Kalapos czéh* 1—23 pontból álló újabb szabályai 1819-ből valók; kérték: Philip Walter első, Rochinalovics második czéhmester, Küschel, Gurth Tamás, Walter Mihály, mesterek. Az I. rész 1—11. czikke a mesterekről, II. rész 12—18. cz. a legényekről, III. r. 19—23. cz. az inasokról intézkedik.³⁾ Az *első* czéhjegyzőkönyv 1821. május 18. kezdődik,⁴⁾ van bejegyzés 1819-ről is. A mesterek közül csak három név látszik magyarnak, a többi német, terjed 1839-ig. Ifjaiknál — mondja egy bejegyző — fontos dolog volt a vándorlás, mit meg kellett tenni. De vándoroltak is szívesen, mert jó szívvel fogadták, ha német czéhlevéllel mentek, mert ez azt jelentette, hogy hozzájuk vallják magukat . . . . Van egy *másik* czéhjegyzőkönyve,⁵⁾ melyből kitűnik, hogy Kolozsvár szabadított fel kalapos ifjakat *Maros-Vásárhely, Enyed, Torda, Zalothna, Károly-*

¹⁾ Kiadta a város aljegyzője. *A czéh levelei kötet.*

²⁾ *A közgyűlés eredeti jegyzőkönyvéből.*

³⁾ A könyv ívalak, veres bőrkötés, aranymetszéssel. Látható: *Orsz. levélt. erd. oszt. 1819. 1336. sz.*

⁴⁾ Ívalak, bőrsarokkal, kemény kötésben.

⁵⁾ *Zunft-Protocoll vom Jahre 1819. németül írva.*

Fejérvár, Deés, Zilah, Fogaras városok részére. Harmadik egy könyvalaku, politurozott körizsfa czéhbe hívó tábla, melybe bele-tették a meghívó jegyet, s dróttal bekapcsolták, hogy ne pisz-kolódjék el. A czéh ládája két kulcosos volt, egyik a fő-, másik az alczéhmesternél állott. A *Kőművesek* is akartak czéhvé alakulni, 1794. a felséghez folyamodtak, szabályterveiket is bemutatták, honnan hat heti jelentéstétel végett a kir. kormányshoz kül-dettek le; ennek rendeletére a tanács decz. 20. észrevételeivel együtt újra felküldötte, mely azon megjegyzéssel terjesztette a felség elé, hogy miután az országgyűlés a czéhek szabályozására nézve az elveket már megállapította, az pedig a kk. és rr. további megfontolásától s határozásától függ, a kérelmező czéh addig, mig ezek a felségtől megerősítve lesznek, várakozásra lenne úta-sítandó. A felség elfogadta s így a rendszeres bizottságnak a czéhekre vonatkozó munkálata országgyűlési tárgyalás alá nem kerülvén: úgy látszik, a kőművesek czéhhé alakulása elmaradt.¹⁾ A *Kádár czéhnek* e korból van j. könyve, 1836-on kezdődő, mely-ben elől megvannak új czéhszabályai, azután azok nevei, a kik mesterekké lettek sat.²⁾ A *Kerekes czéh* 1—47 pontból álló új czéhszabályai 1823. márcz. 26-n keltek, a többiekkel lényegben egészen egyezőleg, csak a mesterségnevek vannak alkalmazva; tizenhat mester kérelmezte, köztük 7 magyar nevű, de vala-mennyien megmagyarosodott németek.³⁾ A *Kovács czéh* harmadik j. könyve⁴⁾ 1799-től 1819-ig terjed. A *czéh táblája* 1820-beli: sárga réz, rajta a czéh czímere, két részre osztva: egyik lapján: patkó, kalapács, körömfaragó, a másikon: harapófogó, körömvágó, ráspoly. Egy *szegődtetési könyvét* is megemlítem 1794. május 16-ról, németül írva, meg 1825-ig. Egy másik: *Bevételek és kiadások könyve*, kezdődik 1825. febr. 7. szintén németül.⁵⁾ A *Lakatos czéh-nek* [régí néven: *lakatgyártó*] megemlítem a czéhtábláját s az üve-geseknek velök egyesülését. A czéhtábla hátlapján ez irás van: *Gestochen durch J. L. Simon* 1798. unter Zunftmeister *Prokop Vokal*

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1794. 3860., 1795. sz. 836. erd. udv. kancell. oszt. 1795. 830. sz.

²⁾ A czéh eredetijéből.

³⁾ A czéh eredetijéből.

⁴⁾ A czéh eredetijéből.

⁵⁾ A czéh eredetijéből.

[metszette Simon. J. L. 1798. Vokál Prokop czéhmestersége alatt], keretén e címerek vannak: elől balfelől a sárgaréz művesek = gombosoké [*Gürtler*]: gyertyatartó, sarkantyú, keresztbe tett két puska, közbül Kolozsvár címere, tartva két szárnyas angyaltól; jobbfelől két kulcs keresztbe téve, óra, a jobbfelőli szögleten simító réz . . .¹⁾ 1831. márcz. 21. a kir. kormányzék rendeletére²⁾ egyes üvegest is vettek be maguk közé. A rendelet okai közt fel van hozva, hogy Magyarországon is sok városban így van. 1839. jul. 26. a lakatos, puskamíves és üveges egyesült czéhgyűlésben három pléhes a végre, hogy inast szegődtethessen, legényt szabadon tarthasson s vándorlegényt befogadhasson, s így hátramarádásukon segíthessenek, nem lévén annyian, hogy czéhet alkossanak, a kir. kormányzék május 27-ki rendelete következtében ugyan e czéhbe vétetett föl s ekkép a négy iparág egyesült.³⁾ A *német szabók* 1—27 pontból álló, általuk alkotott czéhszabályait a felség a czéhek országos szabályozásáig ideiglenesen 1799. erősítette meg, latin bevezetéssel és bezárással németül és magyarul 1799. május 31. adta ki a tanács a város nagyobb pecsétével erősítve. Német szövegű *Névkönyv*-ükbe a czéh kezdetétől fogva 1862-ig 112 német, 20 magyar nevű mester volt beírva. Ekkor élt mintegy 60 mester. *Jegyzőkönyvük* 1834-től 1839-ig volt, szintén németül írva. *Szegőd-tetési könyvük* 1817. kedődik. *Számadáskönyvük* 1814-ből való. Volt egy más *Jegyzőkönyvük* is 1824-től 1850-ig szintén németül.⁴⁾ A *Nyergesek* a czéheknek az egész birodalomban [E szóba belefoglalták *Ausztria* mellett *Magyar- és Erdélyországot is*] általános rendezé-seig tartó ideiglenes czéhszabályaikat [*Regulae Directivae*]⁵⁾ 1829. aug. 27. kapták, s kihirdették 1831. márczius 14. A kir. kormányzékhez intézett első kérvényök 1822-ből való, melyben előadták, hogy nekik csak a kolozsvári tanácstól volt ideiglenes rendszabályuk, de a mi a mostani felsőbb rendeletekkel nem egyezik s nincs kötelező ereje. Kérték tehát, hogy az általuk dolgozott s a tanácstól megvizsgált és a felsőbb rendeletekhez alkalmazott új szabályaik megerősítését segítse elé. A kérelmezők: Nuszbaumer

¹⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RAJZOK I. füz. XIII. Tábláján.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 7564. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 5835. sz. *A czéh eredetijéből.*

⁴⁾ *Eredetijeik a czéh leveles ládájában.*

⁵⁾ Vörös bőrbe kötve, gazdag aranyozással.

József főczéhmester, Grössel Fidél alczéhmester, id. és ifj. Hilberth Kristóf, Boér Antal, Müller János, Mészáros Ferencz mesterek voltak. Elől *bevezetés*, azután az I. rész 1—21 cikkben szól a mesterekről, a II. 22—38-ban a legényekről, a III. 39—44-ben az inasokról, végül a *bezárás*. Jellemzőbb pontok: „12. Czéhen kívüliekre irányadó az 1774. jan. 2-ki legfelsőbb kir. leirat, mely rendeli, hogy a kik arra valók, tartoznak czéhbe állani, különben a mesterségtől eltiltatnak; 13. tiltja idegen nyergeseknek sokadalmon kívül a kolozsvári piacon árulást. E cikkben érdekesen van körvonalozva a nyerges-ipar munkaköre. „Készitnek — ugymond a szabály — német vagy bőrozótt, bélett nyergeket, pisztolytokot, béllést bőrből, posztóból, hintót, carousselt = kocsit, ágyés muntli zsákot, turbákat [?], úti- és postatáskát, táborig és hálószéket; házakat kárpitoznak [spallieren], ágyakat, koporsót boritnak be, mátráczot készitnek s társzekerekre való ernyőket, teke- és játszóasztalokat vászonnal, bőrrrel vonnak be, tölténytáskát, lodingot, tarsolyt mindenféle bőrből, zászló- és puskalábat, vagy papucsot, czafrangot, vasas és bőros ládákat, kincses ládikókat [szekrénykéket], fuvókat bőrrrel boritnak be, bőroket kívánat szerint készitnek el. Rajtok kívül ezeket készitni senkinek sem szabad . . . 16. a ki a felvállalt munkát meg nem készíti, a czéhbiztosnak bepanaszoltatván, 30 krra büntettetik; 19. a czéh pénztárából ételre-italra, vendégeskedésre költeni semmit nem szabad, hanem csak a betegek, szükölködő mesterek és özvegyeik s árvák, mint szintén a beteg legények s inasok segedelmezésére; 22. felszabadult legény azon czéhnél tartozik egy ideig szolgálni, a melyik felszabadította, azután 3 évig más országban vagy városban vándorolnia kell; 27. a legények mesterremeke: egy nőnyereg, egy iskolába való nyereg, a hozzátartozó főkészülékeket is hozzáértve, egy hintó, rajzával együtt sat.¹⁾ *Jegyzőkönyvük* három van, mind németül szerkesztve.²⁾ A *magyar szabó czéhnek* a mesterek száma megszorítása végett az 1827. márcz. 17. közgyűlésre

¹⁾ *A czéh ládájában levő eredetiből.* Lásd: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 1822. 5523., 7793. sz.

²⁾ *Protocoll* von hiesigen Sattler Meister und Landmeister. 4-rét könyvalaku, 1837. octob. 8. német nyelven. *Protocoll* der Einnahmen und Ausgaben. 4-rét könyvalaku, 1834. sept. 25.-től kiterjed 1862-ig.

beadott egy fontos tény emlékét tartotta fenn. Panaszolta t. i.: „hogy a módi köntös szüntelen változása által a magyar köntöst készítőök száma rendkívül kevésre apadván, ők ez által csaknem végpusztulásra jutottak, némelyek e miatt mindennapi élelmöket sem kereshetik meg; kéri, hogy czéhtagjaik száma, mely most 74, más czéhek példájára állittassék meg úgy, hogy többre ne szaporodhassanak, s akárki csak üresedés esetében juthasson a czéhbe. A közgyűlés elfogadta s ajánlta a tanács figyelmébe, elég levén a létező szabók száma a városon, sőt a vidéken magyar köntösöket dolgoztatóknak is.“¹⁾ A *Czipésszek* czéhszabályait a német szabókéval egyidejűleg erősítette meg a felség, mint ideigleneseket az erdélyi czéhek általános szabályozásáig 1799. márczius 28.²⁾ A *Szőcs czéhnek* több felkelhetője származik e korból. *Czéhtáblája* 1820-beli, anyaga sárga réz, szabaduló-levelét vastag veres réz lemezre nyomatta, melyre egy bizonyos pontról felvéve Kolozsvár városa volt metszve, hátlapján ez irás: „*Láner János* I. czéhmester, *Lévi József* alczéhmester, *Bagdi János* czéh notarius. E czéhtábla ez időben készült 1819-ben.“³⁾ A czéhtagok névsora fa-katalogusra volt felírva, a mit gyűléskor fel szoktak olvasni. Lobogója sötét-kék selyemből való, egyik felén babérkoszorus nemesi korona, közbül: „Kolozsvár szab. kir. városabeli szijgyártó czéh zászlója 1834;“ másik felén: „lovan ülve és sárkányt fojtogatva szent György lovag [*S. Georgius*] két nemzeti bojttal és szalaggal.“⁴⁾ Az új paraszt [czigány] kovácsok és vasműves társaság is akart czéhet alkotni 1834. s az egész országban fennálló irányul szolgáló szabályok = [*Regulae Directivae*] értelmében készített szabályait a tanácshoz felsőbb megerősítés kieszközlése végett beadta, a tanács által számukra készített szabályozásokkal együtt, mely octob. 1. a kir. kormányzékhez tett jelentésében úgy nyilatkozott, hogy mivel kérelmezők mesterségökben nincsenek annyira előhaladva, hogy mint más, régen szervezett czéhek, oly czéhszabályokat és oly czéh-nevet kapjanak, ezért ezt nem is ajánlja: elögnék látja, ha mint más czéhek is tettek, a tanács által kiadott szabályozások mellett a társulat magát tovább formálja és

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1779. 3567. sz.*

³⁾ *L. KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RANZOK I. füz. XI. Tábláján.*

⁴⁾ *A czéh eredetijéből.*

szervezi. A kir. kormányzék helyeselte a tanács határozatát s nov. 13-ki rendeletében meghagyta, hogy kérelmezőket útasítsa arra, hogy a csak általa nekik kiadandó irányszabályokkal [*Regulae Directivae*] *társaság nevezet* alatt elégedjenek meg.¹⁾ A kolozsvári [*czigány*] *zenészek* is akartak czéhet alkotni, 1818. Előbb az aug. 22. 25-ki esküdt-községi gyűlésben azon kérés adottt elé, hogy közöttük állittassék *egy intézet*, melynek számára 3 évig tartozzék minden zenész 10 frtot fizetni évnegyedenként vagy egyszerre, nemkülönben minden zenekar [*banda*] évi jövedelme egy 10-dét fizesse azon intézetbe; legyen tekintet az öregekre, özvegyekre és árva gyermekekre, kiknek nevelésére nevezessék ki egy zenemester [*Kapellmeister*]. A közgyűlés a kérést két szolgabírónak rendelte átadatni, a kik annak íróit czéljok iránt kihallgatván: az eredményt írják meg a tanácsnak s az a továbbiakat intézze el.²⁾ Az eredmény a kérelmezőknek nem volt kedvező, mert más úton a felséghez folyamodtak, a ki kérésöket apr. 14. véleményadás végett a kir. kormányzéknek küldötte le, ez a kolozsvári tanácshoz útasította, meghagyva, hogy nekik czéhszabályok nem, csak is társulati szabályok adhatók. Kérdezze ki tehát őket: minő társulatot akarnak alkotni? maguknak minő szabályokat hozni? s azokat tőlük bekérven; terjeszse fel.³⁾ A tanács többször sürgette kérelmezőket szabályaik beadására, de foganat nélkül; most pedig — írja — már élelmök megkeresése végett a nyári fürdőhelyekre távozván, mig vissza nem jönnek, lehetlen őket megtalálni; de mihelyt visszatérnek, rászoritja. . . . Végre a jelentés s azzal együtt kérelmök és irásban tett nyilatkozatuk november 19. fölrkezett, a tanács megjegyezte, hogy a) a *czéh* nevezet helyett *társaság* legyen czímök, a 35. czikk, mely a város törvénye ellen van, hagyassék ki, s mivel a tanács tudomása szerint Debreczenben az új paraszt [*czigány*] zenész népek társasággá vannak alakulva, kéressenek fel szabályaik, s a felséghez jelentés csak azután tétessék. Debreczen szab. kir. város tanácsa a kir. kormányzék 1820. febr. 28-ki megtalálására felküldötte az odavaló *Musikus Társaság* 29 pontból álló szabá-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1834. 11,615. sz.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1818. 5543. sz.